jean bruhat

MARKS·ENGELS MARKSİZMİN GELİŞİMİ

yücel yayınları

jean bruhat marks-engels-marksizmin gelişimi

12

MARX - ENGELS VE MARKSİZMİN GELİŞİMİ

bu diziden çıkanlar :

1. Çayan Davası / Faik Muzaffer Amaç (tükendi)
2. Dava Askerî Yargıtayda / Faik Muzaffer Amaç (yasaklandı)
3. Anaların İşkencesi / Truman Nelson
4. Faşizme Karşı Birleşik Cephe / Georgi Dimitrov (tükendi)
5. Kır Gerillası / Muhammet Mathu
6. Darağacından Notlar / Julius Fuçik (3. basım)
7. İngiliz İşçi Hareketi / F. Engels
8. Marksist Yabancılaşma Kuramı / Mandel - Novack
9. Uzun Devrim / Edgar Snow
10. Filistin Sorunu / Walter Hollstein
11. Yüz Yıl Sonra Komünist Manifesto / Paul Sweezy
12. Marx Engels ve Marksizmin Gelişimi / Jean Bruhat
13. Hareketin Birliği / Lenin

jean bruhat

marks·engels marksizmin gelişimi

çeviri erdoğan gürkan

yücel yayınları

MARX - ENGELS VE MARKSİZMİN GELİŞİMİ / jean bruhat / çeviren, erdoğan gürkan / redaksiyon, olcay göçmen / tashih, ümit demir / kapak filmi, zafer ofset / kapak basımı, karaca ofset / süslü matbaasında dizilip, er-tu matbaasında basılmıştır / yücel yayınları, posta kutusu 401, istanbul.

yücel yayınları bilim ve politika dizisi: 12

1. basım, eylül 1975

bu dizinin sorumlu yönetmeni: metin ilkin

içindekiler

İLK BULUŞMA 7
GENÇLİKLERİ 10
İKİ KİŞİNİN ÇIRAKLIK DÖNEMİ 27
BERLİN 34
REN GAZETESİ 44
PARİS VE KOMÜNİZME GEÇİŞ 54
BÜYÜK DÖNEMEÇ 80
KOMÜNİST HABERLEŞME BÜROSU VE ANTİPRUDHON 93
MANİFESTO 104
ATEŞLE BULUŞMA YA DA 1848 DEVRİMLERİ 116
KARŞI-DEVRİM VE SEFALET: LONDRA SÜRGÜNÜ 152
KAPİTAL 168
ENTERNASYONAL ZAMANI 183
PARİS KOMÜNÜ VE ENTERNASYONALİN SONU 203
MARX'IN SON YILLARI 222
ENGELS VE MARX'IN MİRASI 244
SONSÖZ 261

İLK BULUŞMA

24 Kasım 1842, Köln. Aşağı yukarı aynı yaşta ikl genç karşı karşıyadırlar. Bunlardan Karl Marx 1818'de doğmuş olup diğeri Friedrich Engels ise Marx'tan yalnızca iki yaş küçüktür. Marx, henüz şöhrete erişmemekle birlikte, hiç olmazsa öğrenci çevrelerinde belirgin bir biçimde tanınmaktadır. Zaten «La Gazette Rhénane» (die Rheinische Zeitung) adlı bir gazetenin yazı kuruluna girmiş, sonradan da başyazarı ve yöneticisi olmamış mıdır?

Friedrich Engels'e gelince, daha genç yaşında solcu Hegelciler kavgasına karışmış ve birkaç makale yazmış olmasına rağmen, kendisini kimse tanımamaktadır. Askerliğini Topçu Muhafız Alayında tamamlamış olduğu Berlin'den gelmektedir. Prusya başkentini kendisinden iki ay önce terketmiş bulunan Marx'ı burada görememiştir. Ne var ki, bazı kimseler, Berlin genç Entelijantsiasının en keskin zekâlarından biri olan ve kendi benliğinde Rousseau, Voltaire, Holbach, Lessing ve Hegel'i oluşturan ve halen yaşayan biricik gerçek filozof olarak niteledikleri bu Renliden kendisine de söz etmişlerdir.

Bu kadarı da fazla olmakla birlikte, gençlik

abartmalariyle öğrenci arkadaşlığının bu nitelendirmelerde paylarını unutmamak gerekir. Ama ne olursa olsun bunlarda Engels'i etkileyecek bir şeyler vardır. Zaten o dönemde yazmış olduğu «İnancın Zaferi» (Der trimph des Glaubens) adlı kahramansal - güldürü destanında kendisine Marx hakkında yapılan tanımlamaların bir yankısını da bulmuyor muyuz?

«Böylesine korkunç bir inançla dolu olarak yürüyen kimdir? Trèves'den gelen iri esmer bir adam, zincirlerini koparmış bir dev. Emin adımlarla toprağı dövüp duruyor ve sanki gökkubbeyl yakalayıp alaşağı edermişçesine kollarını öfkeyle yukarı doğru kaldırıyor. Hırsla ve durmaksızın, sanki binlerce şeytan kendisini saçlarından yakalamış gibi, vuruyor da vuruyor.» Bu nedenle, İngiltere'ye giderken Engels, Ren gazetesinin yazarlariyle ve bilhassa «Trèves'den gelen iri esmer adamla» tanışmak için Köln'e uğramağa karar verir. Bu ilk buluşmalarıdır. Sonradan iki insanı birbirlerine bağlayacak dostluktan bir şeyler vadetmez bu. Hatta bizzat Engels'in söylediğine göre konuşmaları oldukça soğuk bile geçmiştir. Zira, Engels, Berlin'de, Marx'ın sadece sözden ibaret kalan aşırıcılıklarını eleştirdiği Bauerler gibi adamlarla dostluk kurmuştur, «uyanıklar» diye tanımlanan gruplarla ilişkisi olmuştur. Bunlara sonradan değineceğiz. Sadece şunu hatırlatalım ki Marx «uyanıklara» karşı, bunların komünizmi hafife almalarına, siyasetten ilgisizce sadece sözedilişlerine, eylemi reddederek realitenin politika üstü olduğu ve sadece düşünerek «bilinçlerde devrim» yaratmayı öneren hokkabazlıklarına eleştiriler yöneltmiştir. Kendi yönlerinden «uyanıklar» da Marx'ın Ren gazetesinin yönetimindeki ihtiyatlı davranışını eleştirmekten sıkılmıyorlar ve kendisini Prusya sansürü ile saklambaç oynayan bir fırsatçı olarak nlteliyorlardı. O halde Marx için bu genç Engels o zaman bir «uya-

nık» tan başka bir şey değildi ve Engels için de Marx, prestijine rağmen bir «şüpheli» idi. Bu ilk buluşmanın bir önemi yoktur, ne var ki biyografa, bu iki genç insanın kimler oldukları, nereden geldikleri ve 1842 yılında entellektüel gelişimlerinin derecesi hakkında kendi kendisine bir soru yöneltme fırsatı verir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENÇLİKLERİ

Karl Marx, Trèves'de 5 Mayıs 1818'de; Engels ise Barmen'de 28 Ekim 1820'de doğdular. Bu devir Avrupa'da Mukaddes İttifak'ın en kuvvetli olduğu devirdir. Metternich, Napolyon'un yenilgisinden sonra 1815'de kurulan siyasi, sosyal, kültürel ve toprak statükosunun devamını isteyenlerin başında gelmektedir. Aslında her yerde eski rejimin sosyal ve ekonomik yapısı korunmuş, ya da yeniden geçerli kılınmıştır. Berlin'de, Torino'da, Saint - Pètersbourg'da ve Viyana'da geleneksel aristokrasi, devletin yüksek memurluklarını ele geçirmiştir. Kilise mensupları dinle ilgileri olmayan prenslere sırtlarını dayamışlar, prensler de devrim doktrincilerini aforoz etmek ve dindarlara, Allah'ın ülkesinin yeryüzünde olmadığını, her türlü otoritenin ilahî bir kökeni olduğunu hatırlatmak için kilise mensuplarına güvenmişlerdir. Marx'ın doğumundan birkaç ay sonra Rusya, Avusturya, Prusya, İngiltere ve Fransa temsilcileri Aix-la-Chapelle'de toplanmışlar ve diğer sorunların yanısıra, o zamanın güç koşullarının etkisini hiçe indirdikleri din ve ahlâk duygularını yeniden canlandırmak için ellerinden gelen bütün çabayı ortaya koymağa

karar vermişlerdir. Temelde eski düzenin korunması gibi ortak bir amaç uğruna koyu katolik bir imparatoru anglikan bir krala, protestan bir prense ve ortodoks bir çara bağlayan esaslı dinî bir birleşmedir bu. Batı ülkeleri dışında kalan ve endüstriyel bir devrimle derinden derine sarsılmamış bir Avrupa için bu görev pek de zor görünmemektedir.

Almanya'da dahi, Napolyon'un silip süpürdüğü kutsal ROMA GERMEN imparatorluğunu yeniden kurmağa yeltenilmemişse bile, bağımsızlık savaşında Fransız egemenliğine karşı verilmiş sözler tutulmamıştır. Birbirlerinden aşağı yukarı bağımsız otuz sekiz devleti içeren acayip bir Alman konfederasyonu kurulmuştur. Frankfurt'ta bulunan ve bunun idaresini yüklenmiş olan Diyet, pasif diplomatlardan oluşmuş ve bağlı oldukları prenslere danışmadan tek karar bile alamamaktadır. Avusturya imparatorunun varlığı bir gölgeden ibarettir. Muhalefet vardır ama kuvvetli ve halka bağlı bir burjuvazinin yokluğundan dolayı azınlıkta kalmaktadır. Milliyetçi ve liberal bir hareket, sadece merkezi Iéna'da olan bir kuruluşun (Burschenschaft) çevresinde ve öğrenciler arasında görülmektedir. Bununla birlikte, Bavyera, Bade ve Wurtemberg prenslikleri kendi uyruklarına bir Anayasa tanıdıkları zaman Metternich endişelenir, Bohemya'da Karlsbad'a Alman prenslerini toplar ve alınan diğer tedbirler arasında üniversiteleri gözetim altında tutmağa karar verirler. Aslında milliyetçi ve liberal hareket hiç bir tepki gösteremez ve çalkantı hiç olmazsa 1830'a kadar durulur.

Tepkinin en şiddetle görüldüğü yer Prusya olur. Boyen ve Humboldt gibi liberal bakanlar görevlerinden alınırlar. Wecker gibi Fransız fikirlerinden esinlenen profesörler Berlin üniversitesinden kovulurlar. Bundan böyle Prusya'da bir sessizlik hüküm sürer ama bu bir mezar sessizliğidir.

XIX. yüzyıl başı Almanya'sında Ren bölgesi özel bir yer kapsamaktadır. Marx ve Engels Prusya'nın diğer bölgelerinden farklı bir siyasi iklimde büyüyecekler ve kendilerini yetiştireceklerdir. Ren bölgesi, 1792 ve 1794'de sekiz aylık bir işgal devri sayılmazsa, 1794'den 1814'e kadar Fransız egemenliği altında yaşamıştır ve o zamanlar dört Fransız bölgesine ayrılmıştır. Fransızların gidişinden sadece dört yıl sonra Marx'ın doğduğu Trèves, Sar bölgesinin merkezidir. Trèves şehrine bakarak bütün bir Ren bölgesi hakkında yargıya varılamaz. Eski Roma metropolü (Augusta Treverum) uzak geçmişinden gelen siyah kapı (Porta Nigra) gibi anıtları hâlâ korumaktadır. Ama her şeyden önce dindar bir şehir olup çıkmıştır. 1792'de burasını ziyaret eden Goethe o zamanlar Trèves'in dinsel kurumlara, benzer büyüklükteki diğer şehirlerden daha fazla sahip olmak iddiasında bulunduğunu söyler. Gerçekten kiliselerle, manastırlarla, dinî okullarla, keşiş ve şövalye evleriyle dolup taşmıştır. Dışardan ise kadın manastırları keşişliklerle tıkanmış ve abluka altına alınmıştır. Bu tarihte Trèves, güçlü değilse bile hiç olmazsa ünlü bir elektörlüğün merkezidir: Trèves başpiskoposluğu 1817'de, artık bir prens başpiskopos olmadığı zaman şehrin nüfusu 9200 kişi olup, dinsel niteliğinden sıyrılmış olduğundan, büyüklüğüne oranla konutlanmış değildir. Bununla birlikte şarabı bol, verimli bir ülkede, üzerinden güzel bir köprüyle geçilen ve iki dağ arasından akan Moselle nehiri kıyılarında kurulmuş, gelişmiş bir şehirdir.

Bununla birlikte bütün Ren bölgesi yirmi yıl boyunca çalkalanıp durmuş ve derebeylik rejimi «Fransız devriminin güçlü darbeleri altında çöküp gitmişti.» (Engels). İster dinî ister laik, bölgeyi parçalayan bütün bu, kökü ortaçağa uzanan küçük devletler yok olmuşlardı. Asillerin toprakları ve kilise malları, her

şeyden önce şehir burjuvazisi ve zengin köylüler lehine müsadere edilmişti. Başka yerlerde olduğu gibi Ren belgesinde de Napolyon, Devrimin getirdiklerini sağlamlaştırmaktan başka bir şey yapmamıştı, ve Jakobenlerin başlattıklarını, imparatorluk orduları tamamlamıştı. 1850'de bu durum üzerine Engels şöyle yazacaktır: «Prusya Ren'i, 1795'den beri, Luxemburg, Platinat ve Ren Hesse ile birlikte Fransız devrimine katılma ve Napolyon devrinde bunun sonuçlarının hukukî ve idarî bakımdan sağlamlaştırılma avantajını paylaşmaktadır. İki nesilden beri Ren'in sol sahili artık feodaliteden uzaklaşmış olup, aristokrasi imtiyazlarından mahrumdur, toprak mülkiyeti kilise ve senyörlerden çıkmış köylülerin ellerine geçmiştir. Toprak parçalanmış olup, köylü tıpkı Fransa'da olduğu gibi kendi arazisinin serbest sahibidir. Almanya'da diğer ülkelerden on yıl önce meslekî kuruluşlar (korporasyonlar) ve zenginlerin patronluğunu yaptığı egemenlikler, serbest rekabet önünde şehirlerden kaybolmuş ve nihayet Napolyon Kanunları bu yeni durumu, bütün devrimci kuruluşları birleştiren bir metin halinde onaylamıştır.

Diğer yandan, Ren bölgesindeki sanayileşme diğer uçtaki Silezya hariç tutulursa Almanya'nın diğer bölgelerinden çok daha ileridir. Kuşkusuz Trèves şehri, birkaç dökümhane, çömlek imalâthaneleri, deri tabakhaneleri ve yün, keten, bez, adî bez işleyen birkaç kumaş fabrikasına rağmen geçmişini hâlâ korumaktadır. Ama Aix-la-Chapelle'de sonradan Ruhr havzası olacak yerde sanayi çok çabuk gelişmiştir. Tamamiyle sınaî şehirler doğmuş veya eskileri büyümüştüler. Bunlar Engels'in vatanı Barmen, Elberfeld, Remscheid ve Solingen'di. Kökeni daha eski olan tekstil yanında metalürji de hızlı bir gelişme göstermişti. 1817 yılındaki bir coğrafya sözlüğü Elberfeld'i endüstri bakımından son derece gelişmiş

bir bölge olarak tanımlıyordu. Görünüşe göre burada ipek, pamuk, iplik sarılmasından, pamuk ve ipek başlıklara, pamuklu bezlere, bunların ve kurdeleların yıkanması ve baskılarına, kırtasiyeye ve bıçakçılığa kadar her şey yapılıyordu.

Sonuç olarak, Ren bölgesinin sosyal yapısı, başka yerlerden daha güçlü ve daha aktif bir burjuvaziyi yetiştiriyordu. Viyana Kongresi, Ren bölgesi devletlerinin Prusya'ya ilhâkını kararlaştırdığı zaman kaygılanmış, Prusya Kralı Frèdèric Guillaume mutlakiyetinden korkmuş ve menfaatlerinin kaybolacağından ürkmüşse de Ren Diyet'indeki üstünlüğünden yararlanarak, eşitsizliğe dayalı bir yönetimi Fransız tipi bir yönetimin yerine geçirmeye çalışan ve Berlin'den gelen bütün bu girişimleri etkisiz hale sokmuştu. Bilhassa Fransız pazarlarından yararlanmış olan bu burjuvazi Prusya'ya ilhakın bütün ceremesini kendisinin çekeceğini biliyordu. Bununla birlikte yavaş yavaş ekonomik ilhak gerçekleşiyor ve Ren bölgesiyle Prusya krallığının diğer bölgeleri arasında yeni ticarî devreler doğuyordu. 1830 Paris devrimi ihtiyatlı bir liberalizmin yeniden parlayışı olmuştur. Siyasetle ekonomi arasında örülen sıkı bağlantılar Ren bölgesinin özelliklerinden birini oluşturur. Köln, Düsseldorf, Duisbourg, Coblence, Elberfeld yada Aix - la-Chapelle ticaret odaları bu burjuvazinin birer temsilcisidirler. David Hansemann gibi bir adam 1830 yıllarında büyük Ren burjuvazisinin başarılı bir tipi olarak gözükür. Aix-la-Chapelle Ticaret odasında bu şehrin yangınlarına karşı kurulmuş sigorta şirketlerinin müdürü sıfatiyle bulunmaktadır. 1830'daki bir yazısında mutlakiyeti, asilliği ve gerici Avusturya'yı eleştirip Prusya'nın yönetimi altında birleşmiş modern bir Almanya istemekle birlikte bütün demokratik çözümleri kınar ve sadece vergi verenlerin oy kul-

lanabileceği bir temele dayalı temsilî bir rejimi savunur.

Marx ve Engels'in memleketi olan Ren işte böyle bir görünüm arzeder. Ama coğrafî bir determinizmin tuzağına kapılmamak gerekir. Marx ve Engels başka yerlerde doğabilir ve gene aynı insan olarak kalırlardı. Belki gelişmeleri daha yavaş olur, ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Ren'in genç dimağlarına sergilediği bu görünüm olmasaydı, Almanya'nın birisi eskiye dönük, diğeri geleceğe yönelmiş bu iki yönü, başlangıçta daha az net olarak gözleri önüne serilirdi.

Renli olarak Marx ve Engels ikisi de burjuva kökenlidir ama özellikleri olan bir burjuvaziden. Marx'ınki yahudi, rasyonalist ve serbest meslekten, Engels'inki ise imalâtçı ve piyetist. (Resmi kilisenin doğmatizmine karşı bir tepki olarak XVII. asır Almanya'sında Lüterci kilise hareketi).

Marx'ın ailesinin daha tanınmış, köklü bir geçmişi vardır. İşi kalıtsal sonuçlara bağlamadan sadece esasta kalalım. Marx, gerek ana, gerekse baba tarafından hahamlar sülâlesinden gelmedir. 1789'da öldüğü zaman Marx'ın büyükbabası Trèves'de hahamdı. Karısı Eva Moses Lvov'ın ailesinde de birçok din adamı vardı. Bu geleneği izleyen, Marx'ın amcalarından biri (Samuel) de Trèves'de hahamdır. Ana tarafından da din adamları eksik olmaz. Marx'ın annesi Henriette Presborck'da Hollandalı bir hahamlar ailesinden gelmedir. Zamanı gelince Marx'ın Yahudi Meselesi üzerine olan fikirlerinden söz edeceğiz. Ama aslında kendisi bu dindar sülâlenin çok az etkisinde kalmıştır. Kanımca Marksizmi, yahudi mesianizminin bir çeşit biçim değiştirmesi yani seçilmiş halk olan İsrailkavminin yerine seçilmiş sınıf olarak proleteryanın getirilmesi diye tanımlamak hatalı olur. Zaten Marx'ın babası İsrail diniyle çok er-

kenden ilgisini kesmiştir. 1816'dan başlayarak Protestan olmuş ve Hirschel soyadını bırakarak Heinrich soyadını almıştır. 26 Ağustos 1824'de Marx da dahil olmak üzere çocuklarını Hıristiyan adetlerine göre vaftiz ettirir. Gelecek senenin 20 kasımında sıra karısındadır. Kuşkusuz ki Heinrich Marx'ın din değiştirmesi bazı nedenlerle olur. Kendisi avukattır ve 1827'de Prusya hükümeti yahudilere resmi memurlukları yasaklayacaktır. Aslını söylemek gerekirse, bu din değiştirme Marx'ın babası için bir vicdan meselesi haline gelmez. Bu, tıpkı Heine'de olduğu gibi «Avrupa uygarlığına giriş biletidir.» Heinrich Marx bütün dinî inançlarından sıyrılmış ve yalnızca Allah'a olan inancı ile Trèves'in küçük Hıristiyan cemaatinin tabi olduğu açık fikirli Protestanlığa oldukça köklü bir biçimde katılmasını gerekli kılıyordu. Kendisi için, Ren yahudi entelijantsiasını kapatmak istedikleri ve birkaç yahudinin yaşamakta direndiği bu berbat yerden her ne pahasına olursa olsun çıkmak gerekliydi. Rasyonalist bir baba tarafından yetiştirilen Marx, genç bir insanın imanını kaybetmesine kadar varan dinsel bunalımlardan hiç birini geçirmez. Bu alanda hiç bir kâbus yoktur hayatında. Ama kuşkusuz ki, metni hâlâ muhafaza edilen ve Trèves kolejindeki dinî kompozisyon imtihanından da kaçamaz. Genç Karl (o zaman 17 yaşındadır) Yohanna İncilinin XV, 1-14 bâblarına göre müminlerin İsa'da birleşmeleri, İsa'nın tabiatı, kelâmları, mutlak gerçekliği ve etkileri üzerine kompozisyon yazmak zorundadır. Bakolerya sınavında genç adayın başına gelenleri araştıran acemi bir biyograf, mümeyyizin bu kompozisyonun hiç de inanılarak, dinî ilhamlarla yazılmadığı yargısında bulunduğunu öğrendiği zaman belki gülümsemeye başlayacaktır.

Heinrich Marx'ın ailesi oldukça kalabalıktır: dört erkek beş kız. Marx'ın, kız ve erkek kardeşleriyle

pek ilgisi yoktur. Aslında erkek çocuklar çok yaşamadılar. Moritz David doğar doğmaz, Herman 23 yaşında ve sonuncu Edouard 11 yaşında öldüler. Kızlardan ikisi Karoline 1847'de, Henriette ise 1856'da veremden ölüverdiler. Bu ölümlerin, o zamanlarda sık görülen çok doğumlu ve çok ölümlü nüfus yapısının alışılmış örnekleri olmaları nedeniyle kural dışı özel yanları pek yoktur. Marx, kendi fikirlerini ve kavgasını paylaşmamalarına rağmen, bu kızkardeşlerden ikisiyle diğerlerine oranla daha sürekli bir biçimde ilişkide bulunacak ve bunlar kendi hayatında zaman zaman bir görünüp bir kaybolacaklardır. Kendisinden iki yaş büyük Sophie (1816-1883) Hollandalı bir avukat olan Wilhelm Robert Schmalhausen'le evli olup Maestricht'de yaşamaktadır. Louise ise (1821 - 1865) Hollandalı bir tüccar olan Jean Carel Juta ile evli olup Cap'ta yerleşmiştir. 1854'de Marx'ın bir makalesi eniştesinin yönettiği De Zuid Afrikaan gazetesinde yayınlanacaktır. Emilie (1822 - 1888), dinine bağlı hidrolik işler sürveyanı olan Johaan Jacop Conradi ile evli olup Trèves'i terketmemiştir. Marx'ın annesinden uzun uzadıya sözetmenin pek ilgi çekici yanı yoktur. Kendi halinde bir ev kadını olup hem evde, hem de toplumda huzurun bozulmamasını ister. Tek düşüncesi çocuklarının onurlu ve paralı birer meslek sahibi olmalarıdır. Söylendiğine göre, oğlunun bütün zamanını ekonomi politik çalışmalarına hasrettiğini öğrenince, «sermaye üzerine kitap yazacağına, sermaye biriktirse daha iyi eder» demiştir. Üstelemek pek gereksiz olurdu. Buna karşılık, 1782'de Sarrelouis'de doğan ve 1838'de erken ölmesine rağmen babasının etkisi oldukça açıktır. 1820'de Trèves mahalli mahkemesinde avukat, sonra adlî danışman olan babası uzun yıllar Baro Başkanlığı da yapmıştır. Memuriyeti kendisine yeterli gelir sağla-

dığından Marx, bugün kendi adını taşıyan müze olan Pont sokağındaki büyük evde büyüdü.

Heinrich Marx XIX. yüzyılın ilk otuz yılları Almanya'sında mükemmel bir liberal tip olarak gözükür. Marx'ın kızlarından biri olan Eleanor, babasının söylediklerine dayanarak tanımak fırsatını bile bulamadığı büyükbabası hakkında onun gerçek bir XVIII. yüzyıl Fransızı olduğunu ve Voltaire ile Rousseau'yu çok iyi bildiğini nakleder. Gerçekten kendisinde birçok düşünce akımları biraraya gelebilirdi: Güneş kıral devrinin felsefesi, Sain - Simon, Lessing ve bilhassa Kant. Öğrenci olan oğluna yazdığı mektuplarda görülen o tatlı vaaz tonu ve böbürlenmeyle ahlâkî düşüncelere verdiği önceliği Kant'tan esinlendiği söylenebilir. Siyasette ise, vatandaşlarının birçoğu gibi sadece liberaldir. Trèves'in liberal çevrelerinin faaliyetlerine katılmaktadır. Bilhassa «Société littéraire de Casino» diye adlandırılan kulübün kurucularından biridir. Ren Diyet'inde liberal temsilciler onuruna 12 Ocak 1834'de verilen ve Trèves'de organize edilen bir ziyafete bu sıfatla katılır. Bu gösteride hazır bulunan polis şefi, raporunda Heinrich Marx'ın bu vesileyle devrimci marşlar söylediğini not eder. Aslında bu mümkün olmasına rağmen Heinrich Marx bir devrimci değildir ve bu ziyafet esnasında bardağını kaldırırken zamanın yerleşmiş makamları ve bilhassa Prusya kralı hakkında saygılı bir dil kullanır. Birkaç gün sonra (25 Ocak 1834) ikinci bir gösteri esnasında konuşmasının tonu daha radikal bir hava taşır. Bununla birlikte oldukça yurtsever olan Heinrich Marx Almanya'nın geleceğini Prusya Monarşisinden ayrı düşünemez. 1837'de Bonn'da bulunan ve kendisini şiire kaptırmış olan Karl'a, Prusya'nın şan ve şerefine bir kaside yazmasını önerecek ve Waterloo savaşını hatırlatmanın monarşinin dehasını kutlamak olanağı vereceğini ona telkin edecektir. Bu-

nunla birlikte bir devrimcinin hayatının başlangıçlarında bazen görülebilen aile çevresiyle ilişkisinin kesilmesi, Karl Marx için geçerli olmayacaktır. Tersine, ilk liberalizmini babasının etkisine borçlu kalacaktır.

Çocukluğunu etkileyen diğer bir etmen Karl'ın daha çok erken ziyaretlerine başladığı bir dost ailedir. Baron Ludwig de Westphalen. Renli başka bir entellektüel tip olan baron, Trèves'de hükümet başdanışmanıdır. Çocuklarından bir tanesi olan Ferdinand, Otto Thèodor von Manteuffel gerici kabinesinde 1850'den 1855'e kadar içişleri bakanlığı yapacaktır. Ama Baron'un kapasitesi sınırsızdır. Çok kültürlü olup, Karl'a Homeros ve Shakespeare'i tanıtacak ve belki de ona şiiri ve romantizmi aşılama çabasına katkıda bulunacaktır. Baron 1842'de ölür ve bir yıl sonra Karl, Baron'un yedi yıldır nişanlı bulunduğu kızı Jenny ile evlenir.

Friedrich Engels ise bambaşka bir sosyal aile çevresi içinde büyüdü. Barmen'de 28 Kasım 1820'de doğdu. Babası çok eski bir imalatçı aileye mensuptu. Kardeşleriyle çektiği bir kur'a sonucunda kendine düşen hisseyi paraya tahvil edip Engelskirchen'de bir iplik çekme fabrikası kurmuştu. Trèves'de toplumun seçkin tabakasını oluşturan yüksek memurlar ve avukatlardan oluşan burjuvaziden farklı bir sanayi burjuvazisiydi bu. Baba Engels, siyasette tutucu, hatta gerici sayılırdı. Ayrıca, Engels'in ailesinde, başka yerlerdekinden daha az sofuluk olmasına rağmen bu sanayici çevresi piyetistti, gelişmekte olan kapitalizmin bu döneminde, kendileri için disiplinli bir hayatın, ve tasarruf kavramının, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının temelini ve ahlâki faziletlerinin yapısını oluşturduğu için, bu sanayicilere uygun düşen bir din anlayışıydı. Barmen'de bir paruasın kurulmasını da Engels'in ataları sağlamıştı. Engels'in anlattığına

göre, «Atelyede, patron genellikle kutsal kitabı okur ve bazen arkadaşlariyle birlikte ilahî söyler, temelde de insanın bu dünyada ebedi lanetlenmesi yatardı. Büyük vaiz Friedrich Wilhelm Krummacher, kutsal kitaptaki kişileri tumturaklı laflarla anlatarak kendisini dinleyenleri büyüler ve korkutur ve müminlere lânetlenmek ya da affa uğramaktan başka bir yol bırakmazdı. Baba Engels'in kendi kendine izin verdiği tek eğlence müzikti. Evde baba Engels'in ağızlıklı fülüt ya da violonsel çaldığı bu çeşit oda müziği konserlerini hayal etmek zor olmasa gerek. Bir üniversite profesörünün kızı olan anne Engels daha neşeli bir kişiliği olan ve ruhsal zevklere daha açık bir kadındı. Genç Engels ise aile çevresinden edindiği dindarlığı kendisine mesele yapmaz. On yedi yaşında yazdığı ve dinî ilahilerin bir taklidi olan şiirleri hâlâ mevcuttur: «Ey İsa, gökte sana hamdettiğimiz zaman duyduğumuz kıvanç ne kadar tatlı, muazzam ve saftır..» Engels çocukluğunun bu dindarlığından kendisini ancak 1838 1839 yıllarına doğru koparıp sıyırabilecektir.

Buna karşılık Engels'in içinde yaşadığı çevre kendisini o zamanlar genç Marx'ın tanımadığı sosyal bir realiteyle karşılaştıracaktır: fabrika işçileri. Engels'in bu işçilerle ilişkiye girmesi kolaydır. Bu, daima koruyacağı ve bir bakıma kendisini Marx'dan ayıran özgül niteliklerden birisidir. Kuşkusuz ki Marx da işçi çevresinden gelme komünist militanlarla erkenden ilişki kuracaktır ama Engels'de halk hayatının bir tadı, belki de çocukluğundan kalma bir işçi çevresi alışkanlığı vardır. 1839'da, entellektüel bakımdan sanayici çevreleriyle ilgisini kestiği zaman «Wupper Vadisinden Mektuplar» adlı bir dizi makale yazacaktır. Kuşkusuz o günlerde sınıf mücadelesi üzerine temellenmiş bir dünya görüşünden çok uzaktır ama bizzat bu sanayii vadisi olan Wupper'de doğ-

duğu içindir ki sınıfların karşıtlığı bütün zalimliğiyle kendisine gözükür. Yazdıklarından yalnızca bir pasaj veriyoruz: «Aşağı sınıflarda, bilhassa Wupper vadisindeki fabrika işçilerinde korkunç bir sefalet hüküm sürmektedir. Verem ve frengi bu gibi yerlerde inanılmaz tahribatlar yapmaktadır. Okula gitmeye zorunlu 2500 çocuktan 1500'ü eğitimden yoksun bırakılmakta ve fabrikalarda büyümektedirler. Bunun tek nedeni patronun, bu çocukları yetişkin bir işçiye verdiği ücretin yarısı ile çalıştırmasıdır.» Vicdanı rahat bu patronlar için Engels'de daha şimdiden bir tiksinti uyanır. «Bir fazla ya da bir eksik çocuğu mahvetmek, pazar günleri gönül rahatlığıyla iki kez kiliseye giden bu dindarların ruhunu hiç de rahatsız etmemektedir». Engels'in bu mektuplarını okurken, Ren sanayi burjuvazisinin davranışlarını insan kolayca gözlerinde canlandırabilir. Gerçek payı olan ayrıntılar da eksik değildir. «Kültüre gelince en ufak bir izini dahi bulamazsınız bunlarda. İskambil ya da bilardo oynamasını, biraz siyasetten söz etmeyi ve yerinde bir kompliman yapmayı bilen, Barmen ve Elberfeld'de kültürlü adam geçinir». Babaları tarafından «yetiştirilen» ve birçok kez sözlerine tahammül etmek zorunda kalan bu genç insanları Engels çok iyi tanımaktadır. «Barmen'li gençler bilhassa atlardan Elberfeld'liler ise köpeklerden söz açarlar. Konuşma biraz ağırlık kazanınca yerli güzel kadınlar dan sözedilir ya da anlarmış gibi işten dem vurulur.» Bu iyi Prusyalıların yurtseverliklerine gelince, Majesteleri kendilerine Napolyon Kanunlarını bıraktıkları sürece sağlamdır ama bir kaldırılmaya görsün o zaman bütün yurtseverlikleri uçar gider». «Düşünen ve yazan yeni, genç bir Almanya'nın var olması onlar için önemli değildir. Onların gözlerinde bu genç Almanya, Heine, Gutzkow ve Mundt'un başkanlık ettiği gizli bir demagoglar cemiyetinden başka bir şey

değildir». Wupper vadisinin bu görünüşü, Engels'in belleğinden hiç silinmeyecektir. Çocukken gördüklerini asla unutamayacakmış gibi bir izlenim yaratır insanda. 1876'da bile teselliyi sarhoşlukta arayan bu işçilerden sözeder. Geçmiş yarım yüzyıla rağmen, sokağın bir yanından diğer yanına çarpa yalpalaya yürüyen, meyhaneden meyhaneye anlaşılmaz naralar atarak dolaşan ve sonunda evlerine doğru sürünen bu sarhoş kalabalığını yeniden görür. 20 yaşlarının üslûbunu tekrar bularak yazdığı yazıya öcalıcı bir başlık atar «Çıldırtan Prusya Alkolü». (Preussischer Schnaps). Aile ve sosyal çevre farkı, eğitim farkını da açıklar. Marx'ın eğitimi serbest mesleğe yönelik genç bir insanın eğitimidir. Heinrich Marx, hayalindeki kariyeri yapamadığına hükmediyor ve çocuklarından en yeteneklisi olarak gördüğü Karl için devlet idare mekanizmasında ya da adliyede parlak bir makam düşünüyordu. Engels'in ailesinde ise, büyükbabası Jean Gaspard Engels çamaşırhanecilikten dantel imalâtçılığına atıldığı günden beri bu konuda tereddüte yer bırakmayan bir gelenek başlamıştı, onlar babadan oğula sanayiciydiler. Friedrich ya sanayiye ya da ticarete hazırlanacaktı.

1830'dan 1835'e kadar Karl, Frèdéric Guillaume lisesinde Trèves'de öğrencidir. Burada da tıpkı ailesinde gördüğü rasyonalizm ve liberalizm ikliminin benzerini bulur. Arkadaşları, çoğunluk kilise mesleğine yönelik esnaf ve köylü çocuklarıdır. Yalnızca, sonradan eniştesi olacak Edgar von Westphalen ile ilişki kurar. Öğretmenlerinden hiç olmazsa üçü, Fransız kültürü ile, yani 1830'da yeniden büründüğü biçimle Fransız devrimi esprisi içinde yoğrulmuş olarak şöhret yapmışlardır. Müdür, Johann Hugo Wyttenbach kantçıdır. Kendisine, müdür yardımcısı sıfatiyle Vitus Loers adında kurumun siyasi gözlemcisi olan gerici bir öğretmeni zorla kabul ettirmişlerdir.

Wyttenbach gerçekten Ren liberal hareketlerine, İsrail dili öğretmeni Johann Gerhard Scheemann ve matematik öğretmeni Johann Steininger ile birlikte karışmıştır. Karl'ın özellikle parlak bir öğrenciliği olduğu söylenemez. Bununla birlikte arkadaşlarının çoğundan iki yıl daha ilerdedir. Geleceğin Kapital yazarının bu ilk entellektüel atılımlarını büyük bir çabayla araştırmanın gülünçlüğü ortadadır. Bu kitapta «Azizlerin Hayatı»ndaki parlak lafların sözünü etmekten kaçınalım. Gerçek Marx'ın bunlarla işi ne? 1835 yılı ağustosunda, Karl şimdiki bakelorya olan yıl sonu sınavlarını verdiği zaman on yedi yaşındadır. Trèves lisesindeki kompozisyon yazıları hâlâ saklanmaktadır. Dinî kompozisyonuna daha önce de değinmiştik. Latince imtihanında öğrencilere Auguste hükümeti üzerine soru sorulur. Acaba kendisi Roma hükümdarları arasında en ünlülerinden biri diye sayılabilir mi? Marx'ın bu soruya verdiği cevabı geçelim ve buna karşılık Almanca kompozisyon sınavında bir an duralım. Zira verilen konu, öğrenciyi, kişiliğini açıklamağa zorunlu kılacak cinstendir: «Meslek seçimi üzerine genç bir adamın düşünceleri». Kuşkusuz ki bir öğrenci egzersizi ötesine geçemeyen bu kompozisyonu fazla önemsememek gerekir. Ama bununla birlikte (Alışılagelmişin de payını vermek gerekir) alın yazısına da atıf yapılmaktadır. İlk satırlardan başlayarak Karl, insanı hayvandan ayırmağa çalışır. Hayvan, tabiatın kendisine bıraktığı dar etkinlik alanı içinde, bunun dışına çıkmadan hatta başkalarının varlığından dahi kuşku duymaksızın, rahat rahat dolaşır. Bunun aksine insan ise, toplumu da yükselterek kendisinin de bu toplum içinde en iyi biçimde yükselebileceği yeri bizzat seçmekle yükümlüdür. Ne var ki insan bağımsızlığı tüm değildir. Her zaman bize en uygun düştüğünü sandığımız mesleği seçemeyiz, hayatımızın akışı onu belirleme durumun-

da olmamızdan önce belirli bir ölçüde akar gider. Ama hangi mesleği seçmek serbestiyetine sahip olursak olalım, bize bu seçimde rehber olacak fikir nedir? İnsanlığın iyiliği ve kendi öz gelişmemiz. Bu iki amaç birbirine karşıt değildir. Zira insan tabiatı öyledir ki kendi gelişimine, ancak insanlığın mutluluğu ve iyiliği açısından hareket ederek varabilir. Yalnızca öz gelişimini düşünen kimse belki şöhretli bir bilgin, büyük bir filozof, beğenilen bir şair olabilir ama hiç bir zaman yetkin, gerçek büyük bir adam olamaz. İnsanlığın mutluluğu için bize en iyi eylem olanağı sağlayan mesleği seçtiğimiz zaman yüklendiğimiz görevler bizi yıkamaz, onlar herkesin mutluluğuna getirdiğimiz bir fedakârlıktır ancak. O zaman bencilce ve küçük mutluluklarımız değil, milyonlarca insanın paylaştığı bir mutluluk olur bu. Yaptıklarımız etkilerini sessizce sonsuzluğa kadar iletir ve küllerimiz iyi yürekli insanların sıcak gözyaşlariyle sulanır.» Liselerin arşivlerinde kalan ve ilk gençliğin verdiği heyecanla böylesine ateşli, içten kompozisyonlar çoktur diye karşı çıkılabilir ama genç Marx'ın bu satırlarında, kendini insanlığa veren bir iradenin ilk belirtileri gözükür. Sonradan insanlığın, gençlik hümanizminin hayalini kurduğu yollardan çok daha farklı yollar izlemesi gerektiğini keşfedecek ve olgunluk çağında ve bir sürü engellere rağmen, on yedi yaşındaki hizmet etme aşkını koruyacaktır. Böylece Marx, orta ve lise öğrenimini tamamlamış olur.

Barmen, Trèves'den daha az entellektüel olan bir şehirdir, ve topu topu bir belediye koleji vardır. Engels on dört yaşına kadar buraya devam eder. «Wupper Vadisinden Mektuplar» da bu okulun sözünü ettiği zaman pek de kötü anıları olmadığı görülür. Dar gelirli ve yeteneksiz öğretmenlerin bulunduğu bir kolejdir bu. Her şeye rağmen başta müdür olmak

üzere herkes elinden geleni yapar. Özellikle çok titiz bir modern Fransızca öğretmeni vardır. Engels, XVIII. yüzyıl klasik Fransızcasını özellikle Voltaire'inkini iyi kavrayan hocasını minnettarlıkla anar. «Almanya'da ondan başka hiç kimse modern Fransızca gramerine böyle derinliğine sahip değildi.» Kolejin havası, genç Engels'in yakasını kurtaramadığı piyetizmle doluydu. «Okul, öğretmen olarak yalnızca piyetistleri seçen cahil, cimri bir yönetim kurulunun elinde idi» diye yazar. On dört yaşında Friedrich, Barmen kolejini bırakır ve şehrin lüterci topluluğuna bağlı Elberfeld lisesine girer. Kendisini, lise müdürü ve Latince öğretmeni Johann Karl Leberecht'in evine pansiyoner olarak yerleştirirler. Entellektüel bakımdan Friedrich, o zamanlar, aile, toplum ve okul çevresine başkaldıran bir tutumda olduğu izlenimi vermemekle birlikte, son derece ateşli ve bağımsız bir karaktere sahiptir. Babası, oğlunun kesin bir biçimde saygılı olmamasından ötürü kaygılıdır. Okuduğu kitapların yönü kötüdür ve karakteri değişkendir. Gerçekten de Engels, içi içine sığmayan, neşeli bir insandı o zamanlar ve hep öyle de kalacaktır. Müziği, sporu sevmekte, şiir ve resimle uğraşmaktadır. Bez ticaretinden çok edebiyat çekmektedir kendisini. Aklı fikri Ortaçağdadır. Babası, XIII. yüzyıl şövalye edebiyatına ait ve ödünç kitap veren bir kitapevinden gelme kirli bir roman bulur kitaplığında. Kahramanlarının düşlerine kendini kaptırmıştır bir kez:

Uzaktaki alacakaranlıkta
bana yakın bir sürü yüz görüyorum
Bulutlardaki yıldızlar gibi tatlı ve duru
bir ışık içinde bana gözüküp yaklaşıyorlar
Ve daha şimdiden şekillerini seçiyorum
Büyük okçu Tell'i, canavarı yenen
Siegfried'i dünyaya meydan okuyan

Faust'u, Aşil'i, şövalyeleriyle çevrili
Bouillon'u farkediyorum.
Nihayet, gülmeyin dostlarım, asil atının üstünde
dünyayı dolaşan Don Quichotte'u görüyorum.

Şiire olan bu eğilimi o zamanlar kendi kendine oluşmuştu. Ama Elberfeld'deki öğretmenlerinden biri olan Johan-Christoph Clausen tarafından da destek görmüştü. Engels onun hakkında şöyle yazar: «Öğrencileri arasında şiir zevkini uyandıran tek oydu. Bu zevk aksi halde Wupper Vadisindeki kaba heriflerde boşu boşuna körlenip kalırdı.»

Epeyce açıldık, konumuza dönelim. Piyetist bir sanayicinin gözleri göklere çevriktir ama ayakları yere basar. Engels, öğrenimini tamamlamak istemesine rağmen son senesini bile bitiremez. 15 Eylül 1837'de babası tarafından geri çağrılır ve Barmen'de bir aile şirketinde ticaret memuru olarak çalışmağa başlar. Geçerken şunu da not edelim ki, sözün tam anlamiyle kendi kendini yetiştirmeksizin Engels on yedi yaşında öğrenimini yarıda bırakmış, Marx ise bakalorya sınavını vererek Bonn Üniversitesine gitmiştir. Onu tekrar izleyeceğiz.

İKİ KİŞİNİN ÇIRAKLIK DÖNEMİ

Bonn, bu devirde Ren bölgesinin entellektüel merkezidir ve şehrin bütün hayatı üniversite çevresinde geçer. Marx 1835 yılının kasımında Bonn'a gelir (O zamanlar Trèves'den Bonn'a Moselle ve Rhin nehirleri üzerinden vapurla gelinirdi.) Babasının isteğine uyarak hukuk derslerine devama karar verir. Bununla birlikte Marx'ın başka konulara da ilgi duyduğunu ve eski mitoloji, san'at tarihi, Homer ve Propers kurslarına da yazıldığını görüyoruz. Lisede nasıl diğer arkadaşları gibi bir öğrenci ise, üniversitede de diğerleri gibidir. Kuşkusuz daha heyecanlı, daha atak ve daha erken olgunlaşmıştır. Bütün öğrenci kulüplerine devam eder ve kişiliğinden ötürü Trèves öğrenciler kulübü başkanı olur. İçki içer, dans eder, şarkı söyler. Hatta bir akşam, sarhoşluk ve gürültü çıkarmaktan içeri de girer. Elindekinden fazla harcar ve babası borçlarını ödemek zorunda kalır. Alman öğrenciler arasında geleneksel çözüm yolu olduğundan düello yapmaktan kaçınmaz ve bir gün sol gözünün altından hafifçe yaralanır. Bu canlılık ne kadar aşırı gözükürse gözüksün belki de tesadüfî değildir. Bir bakıma kendi tatmin-

sizliğini yansıtır. Bonn üniversitesini sarmış olan romantizme kapılır, her şeyi öğrenmek tutkusunda olduğundan aynı zamanda dokuz kursa devam etmek ister ama babası izin vermez. Büyük bir dikkat ve heyecanla hukuk derslerini izler. Ne var ki tutkusu daha çok estetik ve edebiyat öğreniminedir. Genç şairler kulübü faaliyetlerine katılır. Babası kaygılanır ve 1836'nın başında ona şöyle yazar: «Çok şey beklediğim şiir yeteneğinden derin bir haz duymakla birlikte, bu dünyada küçük bir şair olarak kaldığını görürsem üzülürüm». Küçük şair, 1836 yazında gizlice nişanlandığı Jenny von Westphalen'e tutkundur. Bu kitabımızda Jenny ile sık sık karşılaşacağız. Kendisi, Argily- Campoell adlı eski bir İskoç ailesinden gelmedir. Atalarından birinin, reform için yaptığı mücadelelerden dolayı 1661'de, diğerinin ise Jacque II'ye karşı çıktığı için bundan 24 yıl sonra kafaları kesilir. Acaba Jenny, sonuna kadar koruyacağı bu bir çeşit aristokratik gururu bu atalarından mı miras olarak almıştır? Önemi yok. Marx'ın ziyaretçilerini önce korkutacaktır ama sonradan, sıkıntılı günlerde yüce bir yüreklilik örneği veren Bayan Marx'a bağlanacaklardır bu ziyaretçiler. O zamanlar Jenny, otuz yıl sonra Marx'ın da kendisine yazacağı üzere, Trèves'in en güzel kızı, baloların kraliçesidir. 1836 kasımı Berlin üniversitesine hareket tarihidir ve büyük değişim başlamak üzeredir.

Engels Barmen'de birkaç ay çalışır. Hoşlanarak yaptığı şiir denemeleri, inançsızca yaptığı bir mesleğin ağır havasından hayal gücüyle kurtulma dileğinden ibaret değildir. Korsan hikâyesinde, Yunanlıların Türklere karşı yaptığı bağımsızlık kavgasından sözeder. Bununla birlikte çıraklık dönemi devam edecektir. O zamanlar Almanya'nın en büyük limanlarından biri olan Brêmo'e gönderilir. Ameri-

ka'yla Silezya bezi ticareti yapan ve babasının bir arkadaşının yönettiği ihracat şirketinde 1838 temmuzunun on beşinden 1841 martını on beşine kadar memur olarak çalışacaktır. Onun için 1869'a kadar aralıksız sürdüreceği iki yanlı bir yaşantı başlar: bir yandan ticarî ve sınaî faaliyet, öte yandan önce entellektüel, sonraları siyasi faaliyet. Bu tecrübeyi zevk için değil yaşamak için geçirir. Sonradan Marx ve ailesine yardım etmek için gene bu yolu seçecektir. Ne var ki mesleği olumsuz da sayılmaz. Zira sonuna kadar koruyacağı ekonomik olayların derinliğine inme yeteneğini geliştirmesine yarayacaktır bu meslek.

Brème'de kalmak, bir bakıma bağımsızlıktır onun için. Oldukça açık fikirli ve Saint-Martin kilisesinin papazı olan Georg Gottfried'in evinde pansiyoner olarak kalır. Ancak Brême'de bulunduğu zaman, Barmen'in piyetist çevresinden uzakta kaldığından, yavaş yavaş ama kendi iç kavgalarıyla çekişe çekişe çocukluğunun dindarlığından sıyrılacaktır. Ama bu, papazın ailesinde kötü bir tepkiye meydan vermez. Sonraları, kendisin de bir zamanlar mistik olduğunu yazacaktır. Katı dogmalardan sıyrılmış olsa bile, Tanrı fikrinden kopmuş değildir ve kendisini «Tabiat üstü bir kuvvete inanan insan» olarak görür. 1839 temmuzunda bütün kalbiyle dilediği Tanrı, tabiat ve insanlığı yöneten ama insani varlığı olmayan bir tanrıdır. Kendisini daima belirginliyecek olan birtakım uğraşılarından ve yaşamak zevkinden sözetmiştik. Spor yapar, yüzer, eskrime çalışır, ata biner. Şarkı söyler, müzik yapar, korolar besteler. Lisan öğrenme merakına kaptırır kendisini. Kardeşi Marie'ye yazdığı bir mektupta, yirmi beş dilde okuyabildiğini söyler. Aslında abartmak ve şaka etmektedir ama arkadaşlarına da çok dilde mektuplar yazmaktan hoşlanır. «Şimdi İngilizceye, yok yok, keli-

meleri büyülü bir bahçenin çiçeklerine benzeyen hoş, tatlı İtalyancaya, ağaçlar arasında uğuldayan rüzgârı hatırlatan İspanyolcaya veyahut otlar ve çiçeklerle bezenmiş kıyılardaki dalgaların çıkardığı şarkıya benzer Portekizceye, veya güzel bir derenin neşeli hışırtılarını andıran Fransızcaya veyahutta bir piponun dinlendirici dumanı gibi içten olan Felemenkçeye başlıyorum...»

Henüz kesinleşmemiş olmakla birlikte liberalizme yönelen siyasi uğraşıları da ayni zamanda başlar. Papazın karısının kendisine ördüğü pipo süslemelerinde ve para kesesinde, desteklediği Burschenschaft'ın yasaklanmış olan siyah, kırmızı ve sarı renklerini taşır. «Yüzyılın fikirleri kafamı o kadar karıştırıyor ki geceleri uyuyamıyorum» diye yakınır. Nedir bu yüzyılın fikirleri? «İnsanların doğal hakları üzerine kurulu olup şimdiki toplumda bu haklara karşı çıkan her şeye ters düşer». Ve Engels, biraz derme çatma olmakla birlikte sayar da döker: «Devlet yönetimine halkın katılması, yani Anayasa, yahudilerin bağımsızlığı, her türlü dinsel baskının ve para aristokrasisinin kaldırılması.» Eşitlikten çok bağımsızlık ilgilendirir onu. «Postanede Prusya armalarına baktığımda bağımsızlık fikri kafama saplanıyor ve ne zaman bir gazete okusam bağımsızlığın nasıl geliştiğini görmeğe çalışıyorum.» İzlediği yol kendisine uygun deildir. Bu yol, o zaman genç ve açık fikirli Almanların yoludur. Görünüşte, üzerine dayanılacak hiç bir sosyal güç yoktur Alman toplumunda. Bu yüzdendir ki geçmişin efsane kahramanları, pohpohlana pohpohlana millî kahraman olup çıkarlar. Sözgelimi Siegfried, Engels'in 1839'da yazdığı kahramansal - güldürünün bir parçasındaki tema olur. «Taşmış bir sel gibi engelleri silip süpüren kalın derili Siegfried'dir.» «İşte bu sel gibi olmak ve yolumu yalnız başıma açmak isterim.» 1840 Aralığın-

da, kafası daima Siegfried'le meşgul, şöyle yazar: O Alman gençliğinin bir simgesidir. Siegfried'i babasının şatosunu terke zorlayan bütün törelere karşı aynı meydan okuma duygusunu, aynı heyecan aşkını duyuyoruz. Sonsuz duraksamalar, kahramanca bir eylemden alçakçasına korkuşlar bizi tiksindiriyor. Dünyanın içine dalmak, acizliğin dikmeğe çalıştığı engelleri yıkmak ve hayatın tacını, hareketin ta kendisini elegeçirmek için kavga etmek istiyoruz.» İyi yürekli vahşi teması ve egzotizmi buradan ileri gelir. 1838 Eylülünde henüz 18 yaşındayken yazdığı «Bedeviler» şiiri buna bir örnektir. «Bedeviler, çölün bağımsız ve onurlu oğullarıdır. Dün gençliğin coşkun neşesiyle hareketliydiler. Bugün bağımsızlıklarını yitirip sirk cambazı oldular ve yurtsever Karl Sand'ın 1819'da öldürdüğü ünlü dramatik yazar, tiyatro müdürü Kotzebue gibi para için dans ediyorlar» Florida adlı şiiri de aynı temayı işler. Florida'nın yerlileri Seminollar eskiden bağımsızlığın meyvalarını tadıyorlardı. Köle oldular ve ülkelerine gelecek ilk beyazı öldürmeğe yemin ettiler. Bu ilk beyaz Burschenchaft'ın bir üyesidir. Yedi yıldır yalnızca hapishanelerini tanıdığı Almanya'dan kaçmaktadır. Gemisi batar ve Seminollerin kıyılarına ulaşır ama yerliler kendisini ölüme mahkûm ederler. «Burada bağımsızlığı bulmayı ümit ediyordum ama, bağımsızlık için mücadele edenler bana ölümü veriyorlar ve kardeşlerimin günahlarını bana ödetiyorlar» der. Bu şiirlerin edebî bir değeri pek yoktur; zaten Engels de «ben kötü bir şairim» diye itirafta bulunur. Ama bu şiirler, bizim için, izleyeceği yolun mihenk taşlarıdır.

Fikrî gelişimi hızlanır. Teizmi terkeder ve okuduğu kitapların yardımıyla, önce Schleirmarcher sonra ve bilhassa David Friedrich Strauss'un eserleriyle ateizme kayar. Fridrich Oswald imzasiyle iki gazeteye yazı yazar ve gazeteciliğin ilk adımlarını atar.

Bunlardan en önemlisi, Gutzkow'un 1837'de Hambourg'da kurduğu «Almanya Telgrafı» dır. Engels 1839 Mart ve Nisanında daha önce sözünü ettiğimiz «Wupper Vadisinden Mektupları»nı yayınlar. Daha ılımlı olan ikinci gazete, Stuttgart'ta çıkan «kültürlü okuyucular için sabah gazetesidir.» (Morgenblatt für gebildete Leser) 1840-1841'de yayınlanan Engels'in makaleleri bilhassa san'at ve edebiyat incelemeleridir. Engels'in hem siyasî, hem sosyal eleştirisi gittikçe canlılık kazanır. Yazmayı elden bırakmadığı şiirlerinde de aynı yön hakimdir, ve hepsi bağımsızlığı savunur. «Sabredin, sabah olacak, sabahla birlikte bağımsızlık. Güneş yükselecek, tahtından sonsuz bir sıcaklık saçacak; gece yok olacak tüm kaygılarıyla birlikte ve çiçeklerin yalnızca tohumları ektiklerimiz yerlerde değil, her yerden fışkırdığını göreceğiz ve dünya parlak bir bahçe olacak.» «Bir akşam» adlı şiirinde ise sosyal düşüncelerini açığa vuracak. Eşitlik, insan mutluluğu ve Engels'in şair imgeleminin, geleceğin ütopik görünümünde simgelediği adil bir toplum düzenini hatırlatan yepyeni sözcükler. «O zaman gemi, köpüklü dalgaları yararak birkaç kişiyi zengin etmek için mal getirmeyecek, paracıklarını yığmaktan usanmayan tüccarın hizmetinde olmayacak ama insanlığın mutluluğunu doğuran bereketi getirecek.»

Marx'tan önce ve muhtemelen yaşadığı çevreden ötürü, Engels, sebeblerini açıklayamasa bile sosyal dramın boyutlarını ölçmüştür artık. Bu eğilim daha önce zaten «Wupper Vadisinden Mektuplar»da görülmüştü. Şiirlerini etkilediği gibi Sabah Gazetesi için yaptığı röportajlarda da kendisini gösterir. Bremerhaven'e yaptığı yolculuğu sırasında rastladığı göçmenlerin sefaletini çizdiği ve 1841'de verdiği aşağıdaki yazısı gibi: «Bu adamları vatanlarını değiştirmeye zorlayan açlık değil, kazanma hır-

sı hiç değil. Bu, kölelikten kurtulmuş ama yine de özgür olmayan köylünün ne olacağı belli olmayan durumudur. Üstüne çöken geleneksel köleliğidir bu. Yediklerini boğazına dizen hâlâ bu feodal mahkemelerdir ve ülkesinden ayrılmaya karar verinceye kadar uykusunu kaçıranlar yine bunlardır...». Engels, başlangıçta, eleştiri ve bilhassa edebî eleştiriden başka silahların olabileceğini kavrayamıyordu. Şimdi eylemin gerekliliği fikrine varmaktadır. 1839 temmuzunda bir arkadaşına yazdığı mektupta «evet, der, burada barışçı yollarla hiç bir şey elde edilemez. Kölelik, feodalizm, sansür denen bu eciş bücüş adamları kılıçla kovmak gerek.»

Marx ve Engels'i sonraki gelişmelerin ışığı altında inceleyip, onları hayatlarının her bir aşamasında oldukları gibi yakalamağa çalışalım. Engels'le birlikte 1841 Martına kadar Brême'de kalmıştık. Bu tarihte Barmen'e geri döner ve oradan da 1841 eylülünde Marx'ın 1836'dan 1841'e kadar yaşadığı Berlin'e geçer. Engels geldiği zaman Marx Prusya başkentinden ayrılalı birkaç ay olmuştur. Berlin, önce Marx sonra da Engels için, önemli bir mihenk taşıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERLİN

Marx ve Engels'in uğrayacağı etkiler konusunda bundan böyle artık aile, ya da bölge çerçevesine kapanmamak gerekir. İki genç adam Engels'de olduğu gibi ya bu çerçeveden kopacaklar, ya da Marx'da olduğu gibi bu boyutları aşıp gideceklerdir. O halde, 1830 1840 Almanya'sını belirginleyen bu olağanüstü fikir coşkunluğunun tam ortasına koymak gerekir bu iki insanı. Hem de öylesine bir Almanya ki zayıf ve çekingen burjuvazinin siyasi güçsüzlüğünü, felsefî alanda telâfi eder gibidir. Bir yığın fikir akımı arasında, ilk önce «genç Almanya» diye tanımlanan ve Ludvig Börne, Heinrich Heine ve Karl Gutzkow'un başı çektiği edebî bir akımın etkisi altında kalır. Bilhassa 1830'daki siyasî başarısızlığı izleyen baskı döneminden sonra bu etki oldukça sınırlı kalır. Börne ve Heine Paris'e göç ederler, diğerleri ise sadece edebî etkinliklerde bulunurlar. Engels, Marx'dan daha çok «genç Almanya»nın etkisini hissetmiştir. 1839'da «bunun dışında canlı pek az akım var, o halde benim de «genç Alman» olmam gerek, ya da daha iyisi her şeyimle ben oyum» diye yazar.

Berlin Üniversitesi, şöhretli profesörleri, binler-

ce öğrencisi olan çok etkin bir kültür merkezidir. Şehir ise, nüfusu üç yüz bini geçmesine rağmen, tam bir taşra havası içindedir. Ancak 1840'dan sonra gelişecek olan sanayi yeni yeni görünmeğe başlamıştır. Esnaf ve dükkân sahipleri, yağlı müşterileri olan saraya bağlıdırlar. Kısmen yeni olmasına rağmen, Berlin'e ortaçağ havası veren dar sokaklı mahallelerinde basit bir hayat sürer gider.

Marx, Trèves'i pek de üzüntüsüz terketmez. Evlenme tasarılarından ailesinin haberi olmadığı için Jenny'yi burada bırakmaktadır. Berlin'e gelişinden bir yılı aşkın bir zaman sonra Marx bu, ayrılışı hüzünle anar, oysa «başka zamanlarda» Berlin yolculuğu kendisini sevinçten uçururdu. Ama «gördüğüm kayalar, duygularımdan daha sert daha amansız, büyük şehirler kanımdan daha canlı, yediğim tabldotlar, hayalimi dolduran karmakarışık şeylerden daha hazımsız ve daha tıka basa değildi ve nihayet san'at, Jenny kadar güzel değildi.» Tabldot yemeklerine kinaye olmasa, Lamartinvari bir sıla özleminden söz edilebilir, oysa giderek daha çok gizleyeceği ama en ufak bir sarsıntıda uyanacak olan bu duygusallığı niçin Marx'tan söküp atalım. Yirmi altı yıl sonra 1863'de annesinin cenazesi için gittiği Trèves'den karısına yazdığı mektupta, Romains sokağındaki Westphalen'lerin evlerini her gün ziyaret ettiğini, hayattaki en kıymetli hazinesini sakladığı ve gençliğinin en mutlu günlerini kendisine hatırlattığı için, bu evin, kendisini bütün eski Roma devrinden kalma anıtlardan daha çok ilgilendirdiğini yazar. 1836'dan 1841'e kadar yaşayacağı Berlin'e geldiğinde Marx yeni bir insandır artık.

O zamanlar Marx'ın Jenny için yazdığı şiirler, kendisini hâlâ uçarı bir romantizmden kurtaramadığını göstermektedir. Edebî hiç bir değerleri de yoktur aslında. Ama, biyografılarından biri olan ve bu şiirlerin

kelimenin tam anlamıyla anlamsız dizeler olduğunu söyleyen Franz Mehring'in eleştirisi de biraz aşırı serttir. Daha henüz ünlü Heine'den çok uzaklardayız. Genç Marx bu arada hem kendi kişisel dramını (Jenny'den ayrılışı) hem de görünüşte hareketsiz ama parçalanmış bir toplumunkini yaşamaktadır. Onun şiirlerinde Ortaçağ romantizminin biçimsiz yığınlarını, Elfelerin, deniz kızlarının ve cinlerin türkülerini buluruz. Hatta Haçlı Seferi dönüşünde tam başkasiyle evleneceği son anda nişanlısına kavuşan kahraman şövalye bile eksik değildir. Ama şiirlerinden birisinde hareket ve bilime olan susuzluğunu dile getiren uğraşılarının izlerine de rastlarız.

Benliğimi böylesine şiddetle sarsan şeyle
rahatça uğraşamıyorum bir türlü.
Her şey beni kavgaya çekerken
sessiz kalamıyorum.
Her şeyi ele geçirmek istiyorum
Bütün ilâhi nimetleri ve bütün bilimleri içmek,
bütün sanatları kucaklamak istiyorum içimde.

Şair Marx'tan bu kadar söz etmek yeter. Ama 1839'da Herder'den beri süregelen bir modaya kendini kaptırarak, popüler Lied'leri çok seven Jenny için bir demet hazırlar. Diğer edebî denemeleri de yine bu dönemden kalmadır: yazgıcı bir dramın (Oulanem) ilk perdesi ve Akrep ve Fèlix adlı yergici bir roman. Yazar Marx'ı başka yerlerde bulacağız. Gerçekçi bir ilhamın sebep olduğu «Kapital»in sayfalarında.

Berlin'de Marx, önce Bonn'da başladığı hukuk derslerini izler ve birbirine rakip iki profesör olan tutucu Friedrich Karl von Savigny ile Fransız devrim tarihine âşık Edouard Gans'ın kurslarına yazılır. Ne var ki Marx her şeyden önce felsefeyle tanış-

mak ister. Oysa Berlin, 1831'de bir kolera salgını sırasında ölen Hegel'in mirasçılarını karşı karşıya getiren kavgaların tam ortasındadır. Hegel, Fichte'nin 1814'de ölmesinden beri boş kalan Berlin Üniversitesi felsefe kürsüsüne atandığı zaman tarih 1818'dir. Tarihçiler yeni yeni gizli (ya da hiç olmazsa ağzı sıkı) bir Hegel'in, liberal düşünürleri koruyan bir Hegel'in varlığından söz etmelerine rağmen kendisi o zamanlar resmî filozof sayılır. Başlangıçta biraz çekingen olmakla birlikte Marx «kaba ve kulağı tırmalayıcı melodisi» nin önceleri hoşuna gitmediği Hegel'e gömülür ve aynı zamanda Kant'ın ve Fichte'nin idealizmi ile romantizmden kendini kurtarır. Öylesine bir hırsla çalışır, felsefî değişimi kendisine öyle sorunlar çıkarır ki, hasta ve sürmenaj olarak 1837 Nisanında Stralau'da bir süre sayfiyede dinlenmek zorunda kalır. Saatlerce «çayı daha açık yapan ve gönülleri yıkayan» Sprée nehrinin kıyılarında, bahçelerde dolaşır.

10 Kasım 1837 tarihli babasına yazdığı bir mektup gelişiminin hangi noktasında olduğuna dair bize bir ipucu verebilir. Marx'ı ilk felsefe düşünürlerinden uzaklaştıran gerçeği yakalama tutkusudur. «Kant'ın ve Fichte'in bana verdikleriyle karşılaştırdığım ve beslediğim idealizmden hareket ederek, düşünceyi gerçeğin tam içinde aramanın gerektiğine vardım. Tanrılar eskiden yerin üstünde iseler şimdi merkezi olmuşlardır.» Bu idealizmden realizme geçiştir. «Somut tabiat, çevresiyle ne kadar sağlam, belirgin ve gerekliyse soyut tabiatı da o derece sağlam, belirgin ve gerekli bulmak, bir daha kelime oyunlarına kapılmamak ve su yüzüne incilerin incisi ile çıkmak amacıyla denize bir kez daha dalmak istiyordum.» İşte Marx'ın Hegel'de bulduğu şey budur.

En klasik pasajlarını verdiğimiz bu mektup, zaten yeterli derecede kaygılı olan babasını altüst et-

meye yetmiştir. Oğluna oldukça sert bir biçimde cevap verir, düzensizliğinden, bilmin her türlü dalında gezinerek serserilik yaptığından, lambanın soluk ışığı altında kapıldığı kara düşüncelerden, meyhanelerdeki içki âlemleri yerini alan (Karl'ın Bonn'daki hayatına kinaye) saçları karmakarışık robdöşambr içinde berduş dolaşmasından yakınır. Görevlerini, hatta babasına karşı olan saygı ve terbiyeyi alaya alan tutumundan, yüksek tabakalarla ilişki kuracağı yerde verimsiz ve delice bir ilmin laboratuarı olan pis bir odaya kapanmasından yakınır. Bu çılgınlıklarının aileye pahalıya oturduğunu, geçerli ve onurlu bir meslek seçimini savsaklayarak, nişanlısına karşı yüklendiği kutsal görevleri yerine getirmediğini hatırlatacak kadar ileri gider. (1837 sonunda Jenny'nin ailesi nihayet razı olduğundan nişanlanmaları resmen tecil edilmiştir.)

Üzüntü verici bu çekişme, Karl'ın babasına karşı duyduğu takdir duygusuna ve aralarındaki karşılıklı sevgiye rağmen, baba oğul arasında derin bir anlaşmazlığa sürüklenmek tehlikesine kadar varıyordu. Heinrich Marx 10 Mayıs 1838'de öldüğü zaman 56, Karl ise 20 yaşındadır. Marx'ın bu devresinin en iyi biyografı olan August Cornu «Heinrich Marx'la birlikte Karl'ın ailesine bağlayan sağlam bağlar kopmaktadır» diye yazar. Bundan böyle, babasının dilediği o ağırbaşlı ve düzenli bir hayattan kendisini alabildiğine ayırarak siyasi ve sosyal kavgalara sürükleyeceği dehasının yolunu izleyecektir. (A. Cornu: Karl Marx ve Friedrich Engels. Cilt I sayfa III). Her şeye rağmen Marx, babasının anısına saygılı kalacaktır. Kızlarından biri, Eleanor, Karl'ın eski bakır bir kakmaya göre yapılmış babasının fotoğrafını daima üzerinde taşıdığını anlatır. Aslına çok az benzediğine hükmettiğinden yabancılara bunu göstermeyi hiç sevmez.

İlk kavgası tamamen spekülatif alanda kalır. Hegel'in mirasının açtığı tartışmalarda sürdüreceği kavgadır bu. Fransız Devrimi, Hegel'e değişimlerin ve insanlığın içindeki hareketlerin ne derece önemli bir rolü olduğunu kanıtlamıştı. Onunla birlikte diyalektik, kesin bir tartışma yöntemi olmaktan çıkmıştır. İnsanlığın yürüyüşü; karşıtların aşılışı ve inkârın inkârı yoluyla açıklandığından, diyalektik, artık hareketin bizzat motörü olmuştur. Dünyanın ve eşyanın tabiatı budur. Öylesine ki dünya budur, eşyalar budur dediğimiz anda, dünya artık eski dünya değildir ve eşyalar da eski eşyalar değil. Özdeşlik ilkesine göre artık, A'nın A olduğu doğru değildir. Her şey, aynı anda hem A'dır, hem de A değildir. Yani hem kendisidir, hem de karşıtıdır. Eşyanın daima kendisinin benzeri olduğu kabul edilirse hareketi açıklamak olanaksızlaşır. XIX. yüzyılla birlikte tarihin akışının hızlandığı bir döneme girdiğimiz ölçüde bu hareket daha belirginleşir. Engels, Hegel'le birlikte ilk kez «fikir olarak, tarih olarak ve tabiat olarak dünyanın tümünün bir değişim ve sürekli gelişme mekanizması içinde kavranıp sunulduğunu ve bu mekanizmanın organik karakterini kanıtlayan deneyin yapıldığına» işaret eder. Hegelciliğin Marx'ın düşünüşü üzerine olan etkisi hakkında açılmış olan tartışmalara girmenin yeri burası değildir. Marx'ın çoğu metinleri yayınlamamış ve çevrilmemiş olduğundan bilhassa Fransa'da bu devirde adı geçen etki uzun zaman tanınmamıştır. Marx'ın düşünüşünü doğrudan doğruya XVIII. yüzyıl filozoflarının determinist ve mekanist geleneğine bağlamak eğilimi vardır. Bundan sonra Kant ve Fichte'nin etkilerini küçümsemek eğilimi gözükür. Şimdiki tartışmalar da bundan ileri gelmektedir. Yalnızca şuna değinelim ki Marx ve Engles, Hegel'e olan borçlarını inkâr etmemişlerdir. Marx için Hegel, diyalektiğin tüm hareket-

liliğini ortaya koyan ilk filozof olmuştur. Engels, 1874'de «Eğer Alman felsefesi, bilhassa Hegel felsefesi olmasaydı, gerçek sosyalizm olan bilimsel Sosyalizm olamazdı» diyecektir. Şurada sebep, burada sonuç gören «marksistleri» alaya alan Engels «Ne yapalım onlar için bir Hegel olmamıştır» diye yakınacaktır. Bununla birlikte Hegel bir idealist olarak kalır. Zira onun için hareketin kökeni, tarih ve tabiat dünyası ile birlikte oluşan Fikir'dir. Ondan sonra Hegelci tutucu sistemle, Hegelci devrimci yöntem arasındaki karşıtlık hemen ortaya çıkar. Marx 1873'de «Mistik görünüşü altında diyalektik, mevcut düzeni göklere çıkardığından Almanya'da moda olmuştur. Akılcı bakımdan ise iktidardaki sınıflar ve onların düşünürleri için bir skandaldır; zira mevcut eşyanın pozitif kavramı içinde kendi kaçınılmaz inkârlarının ve gerekli olan yıkılışlarının belirginliğini ortaya koyar; zira oluşmuş her biçiminin, sadece geçici bir çerçeveden ibaret olduğu hareketi tam anlamıyla kavradığından hiç bir şey onu etkilemez; zira özünde eleştirici ve devrimcidir» der.

Sistemle yöntem arasındaki bu karşıtlık Hegelciliğin çözülmesini hızlandıracak ve sağcı Hegelcilik ve solcu Hegelcilik adı altında iki karşıt akımı ortaya çıkaracaktır. Kelimenin hem felsefî hem siyasî olması okuru şaşırtmasın. Alman burjuvazisi sosyal yapıyı değiştirecek kadar güçlü değildir. Marx ve Engels'in Heine'e dayanarak kullandıkları ortak bir deyişe göre bu «deutsche Misere» Almanya'nın büyük zavallılığının devridir. O zaman fikir ayrılıkları, son merhalede siyasi nedenlere dayansa bile, salt felsefî düzeyde olagelmektedir. Bu akımlar oldukça karışıktır ve bilhassa genç Hegelcilerin sol eğilimini bir bütün olarak açıklamak doğru değildir. Herhalde Marx bu çeşit kavgalara gittikçe daha etkin

olarak katılır, ve zamanının büyük bölümünü bunlara ayırır. Doktorklub'e katılır. Burada Teoloji okutmanı Bruno Bauer, Prusya hapishanelerinden kurtulmuş ve sonunda Askeri Okuldaki tarih ve coğratya kürsüsünden kovulmuş, Adolf Rutenberg ve 1863'de ölümüne kadar Marx'ın dostluğuna sadık kalacak olan tarihçi Karl Friedrich Köppen de bulunmaktadır.

Şimdiki halde Marx sadece okumaya dalmış olup ancak 1837'den sonra ince, küçük yazısiyle okul defterlerini doldurmağa başlayacak ve bunlar hayatının her dönemecindeki uğraşları konusunda bize fikir verebileceklerdir. Eğitim biçimiyle işine gelmeyen üniversiteden kaçar. 1839 yaz sömestrisinde yalnızca Bruno Bauer'in kurslarını izler. Gelen iki sömestride hiç bir kursa yazılmaz. Sonunda sadece Geppert'in Öripides derslerini izler. Vereceği tez için materyeller topladığı doğrudur.

Uzun uzadıya sözünü ettiğimiz babasına yazdığı mektup dışında belge olmadığından Marx'ın Berlin'de izlediği yolu kesinlikle bulmak güç ise de doktora tezi bize 1841 yılında Marx'ın gelişiminin nerede olduğu hakkında bir fikir verebilir. Tezin başlığı «Demokrit ve Epikür'ün Tabiat Felsefeleri Arasındaki Fark» tır. Onun için, çalışmasının önsözünde de belirttiği üzere, felsefe takviminde Promete, azizler ve çilekeşler arasında ilk sırayı alır. Bu seçim düşünmeğe değer. Hiç olmazsa, Hegel'in pek o kadar önemsemediği ilk maddecilere olan ilgisini ortaya koyar. Diğer yandan Marx, «iki Hegel» diye adlandırılan ve o zamanlar genç Hegelcilerin desteklediği teze karşı çıkar. Eleştirici ama herkesin anlayamadığı, èsotèrique (batinî-gizli) bir Hegel vardır ve yalnızca küçük bir çaruba seslenir, diğer yandan herkese açık, tutucu ve eğitimi açık olan bir Hegel vardır. Genç Hegelciler gizli Hegel'in mirasçıları olduklarını

iddia ediyorlardı. Marx böyle bir ayırım gözetmez ve Hegel solunu aşar gider. «Hegel'e gelince, öğrencileri büyük bir bilinçsizlik içinde sisteminin şu, ya da bu yanını bir uzlaştırma arzusu içinde ve buna benzer nedenlerle açıklamışlar ve ona ahlâkî bir anlam vermişlerdir» diye yazar. Sonradan «bir filozofun, sırf uzlaştırmak için, sistemi yönünden şu, ya da bu mantıksızlığı yapması ve bunu da bilmesi doğaldır. Kavrayamadığı şey bu uzlaştırma olanağının kökeninin ve nedeninin kendi ilkesinin yetersizliğinde, ya da bunun yetersiz kavramında olmasıdır» diye ekler. Bundan böyle Marx, yepyeni terimlerle dünya ile felsefe, insan ile düşünce arasındaki diyalektik ilişkiler sorununu ortaya koyar.

1841'de Marx yolunu bulmuş gibidir ve bu yol felsefî araştırma yoludur. 15 Nisan 1841'de İéna Fakültesi, felsefe fakülte doktorluğu diplomasını aldıktan sonra Bruno Bauer'in önerileri üzerine Bonn Üniversitesinde profesörlük yapmayı tasarlar ve 1841 baharında üst kademedeki çalışmalarını bitirerek Berlin'i kesin olarak terkeder. Ludwig Feuerbach'ın «Hıristiyanlığın Esası» adlı kitabını incelemeye koyulur. Genç Hegelciler her şeyden önce eleştirilerini, din sorunlarına yöneltmişlerdir. 1835'de, Engels'i etkileyen «İsa'nın Hayatı» adlı eserinde David Strauss, Hegelcilikteki, dinle felsefe arasındaki her türlü uzlaştırmacı çabayı kınamıştı. Feuerbach ise daha da uzağa gider ve insanın Allah'ın bir yaratığı olmayıp tam tersine Allah'ın, insanın bir yaratığı olduğunu kanıtlamaya çalışarak Hıristiyanların gözünü açmağa çalışır. Marx ve Engels, Feuerbach'ın antropolojik insancıllığını aşacaklardır. Ama bu eser onlar üzerine büyük bir etki yapmıştır. Bu ateşten bir nehirdir. Sonradan Engels kendilerinin de geçici olarak Feuerbach'çı olduklarını söyler. 10 Ekim 1837'de babasına yazdığı mektubun başında Karl Marx «Yol-

lardaki kilometre taşları gibi insan hayatında da belirgin tarihler vardır, geçmişin üzerinde uzayıp giderler ve aynı zamanda belirli biçimde yeni bir yönelişi belirtirler» diye yazar. Berlin'de kalması Engels için de böyle kesin tarihlerden biridir.

Berlin'deki stajı 1841 Martında biter. Birkaç hafta için Barmen'e döner, muhtemelen bir aşk acısını unutmak için İtalya ve İsviçre'ye gider. 1841 Eylülünde Berlin'e Topçu Muhafız Alayında bir yıl süreyle gönüllü yazılmak üzere döner. Marx gözlerindeki rahatsızlık ve kalbinin zayıflığı yüzünden askerlik hizmetinden bağışlanmıştır. Kupfergraben kışlasında günler Engels için pek de boş geçmiş olmayacaktır. Zira ordunun her şeyine büyük bir merakı vardır. O da büyük felsefe kavgasına atılır. Prusya Kralı Fredrik Güyom IV.'ün, öğrencileri Hegelciliğin baştan çıkarıcı etkilerinden kurtarmak için Münih'ten Berlin'e getirdiği Shelling'e şiddetle çatar. Hakaretlere karşı büyük üstadımızın mezarını korumak biçim için görevdir diye yazar. 1842'de «uyanıklar» grubunu kuran Doktorklup'tan sağ kalanlarla ilişki kurar. O zamanlar Marx'tan da fazla siyasi mücadeleye yönelir. Kendisine cumhuriyetçi der ve bir yergisinde Marseillaise'i söyleyen ve giyotine giden bir montanyar olarak düşler.

Karl Marx'a kendini siyaset alanında ilk deneme fırsatını verecek olan şey, gazeteciliktir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REN GAZETESİ

Marx'ın siyasi kavgaya atılacağı günlerde Almanya'nın durumu nedir? İki kelime, Biedermeir ve Vormarz bu dönemi tanımlar. Biedermeir, ya da Biedermeierzeit, Lui-Filipvari bir restorasyon, bir nevi tumturaklı bir kelimedir. Vormarz ise 1848 Mart Devriminin müjdecisi olan bir dönem. Bu iki kelime o zamanda görünen bütün karşıtları içeren bir tümdür. Biedermeir? Oturmuş yöreler, ağır, taş gibi bir stil. Vormarz ise, hareket ve eylem. Aslında kurumsal planda değişen bir şey yoktur ve Prusya Prusya'dır. Bununla birlikte, hazırlanmakta olan ve şimdiden sosyal ve ekonomik yapılarda göze çarpan değişimler vardır. Kuşkusuz ki tümüyle birlikte Alman devletleri gelişimi kısıtlayıcı feodal bir ekonominin egemenliği altındadır. Bununla birlikte endüstri gelişmiş, maden üretimi 1830 ve 1840 arası iki katına ulaşmıştır. 1840 Prusya'sında, 1819'daki 14726 pamuk dokuma tezgâhına karşılık 48540 tezgâh vardır. Krupp 1811'de kurulmuşsa da asıl gelişmesini ancak 1835'de gerçekleştirir. 1 Ocak 1834'de Zollverein'in yürürlüğe girmesiyle onsekiz Alman üye devleti arasındaki gümrük birliği sayesinde ticarî ilişkiler hızlanmıştır.

Ortaya çıkan bu değişiklikler büyük burjuvaziyi sağlamlaştırmaktadır. Ama, Engels'in ailesini de incelerken gördüğümüz üzere bu burjuvazi din etkisinde kalmış olup devrimci değildir ve monarşinin destekleyicisi olduğu oranda güçlü olan asil sınıfla her an pazarlığa hazırdır. Fransız devrimi 1793-1794 'yıllarında halk yığınlarının gücünü ispatlamıştı ama Alman burjuvazisi aristokrasiden korktuğu kadar en azından kendi proleteryasından da korkuyordu. Messidor güneşini tanımadan Termidor devrine gelivermiştir. Marx 1844'de «modern halkların restorasyonunu, devrimlerini paylaşmadan edindik. İlk olarak diğer halklar bir devrim yapmağa cesaret ettikleri için, ikinci olarak da karşı-devrim geçirdikleri ve birinci defasında başımızdakiler korktuğu, ikinci defasında ise korkmadığı için restorasyon devirleri tanıdık. Bağımsızlıkla tek buluşmamız cenaze gününe rasgeldi» diye yazacaktır.

1848 Prusya'sında, 1816'daki yüz bine karşın altı yüz bin dolayında endüstri işçisi olacaktır. Daha önce de işçi hareketleri olmuş ama bastırılmıştır Bu «barbarlar» artık sürekli olarak başa belâ olmaktadırlar.

Yarım yüzyıla yakın bir süreden beri hüküm süren Fredrik-Güyom III, 7 haziran 1840'da ölür. Liberal prens ününe sahp Fredrik-Güyom IV tahta çıkar. Genç Hegelciler yeni krallarından, otokrasinin kaldırılmasını, sansüre son verilmesini, kiliseye haddinin bildirilmesini, kısacası yeni tip bir Prusya devletinin kurulmasını bekliyorlardı. Bahar, yüreklerde yeşerecek ve bir August devri açılacaktı. Düş kırıklığı, besleyen ümitler ne denli çoksa, o denli büyük olur. Güyom IV «halkla, hükümdar arasında kâğıt parçası gerekmez» diyerek her türlü Anayasayı reddeder, çevresine piyetist ve gericileri alır ve «gotik kral», ortaçağ tipi bir çeşit siyasi rejimden

başka bir şey düşünemez olur. Bruno Bauer azledilir ve 1842 Mayısında Bonn üniversitesini bırakmak zorunda kalır. Zamanını Trèves, Köln ve Bonn arasında geçiren Marx her türlü üniversite kariyerinden vazgeçmek zorunda kalır. Arnold Ruge'ün 1838'de kurduğu «Hal yıllığı» yasaklanır ve Dresden'de «Alman san'at ve bilim yıllığı» adı altında yeniden yayınlanır. (Deutche Jahrbücher für Wissenchaft und Kunst). Bu baskı Prusya devletinin artık «aklın cisimlenmesi» olarak nitelendirilmeyeceğini kanıtlar ve Genç-hegelciler kesin olarak mücadeleye girişirler. 1842 başında, Ruge'ün Zürih'te çıkarttığı Anekdota antolojisinde ancak 1843'te yayınlanacak olan Marx'ın «Prusya Sansürü» üzerine bir makalesi çıkacaktır. Marx bu makalesinde Güyom IV'ün 24 Ocak 1841'de çıkarttığı ve liberalleri aldatmaktan öteye geçemeyen Sansür genelgesini kınayacaktır. Marx'ın ilk siyasi yazısı olan bu belge kendisinin yergici karakterini ortaya koyar. «Mizahi yazarım ama kanun bana ciddi yazmamı emreder, gözüpek yazarım ama kanun uslûbumun kendi halinde olmasını emreder. Kullanmak bağımsızlığına sahip olduğunuz tek renk griden oluşmuştur. Bir güneş ışığının üstüne düştüğü en ufak çiğ tanesi sonu olmıyan bir renk cümbüşü içinde pırıldar. Ama aklın güneşi, insanların sayısı ve yankılandığı eşyaların tabiatı ne olursa olsun yalnızca tek bir renk verebilir o da resmi renktir». Bundan böyle Marx kendisini Ren Gazetesine adayacaktır (Rheinische Zeitung). Gazetenin asıl ve tam adı «Ticaret, Endüstri ve Siyaset İçin Ren Gazetesidir. (Reinische Zaitung fur Politik, Handel und Gewerbe). Kökeninde Moses Hess adlı bir gazeteci ile bilhassa liberal burjuvalar vardır. Rudolf Camphausen, Köln ticaret odası başkanı ve demiryolu öncülerinden bri, Gustave Mevissen, Saint-Simon'culuğun etkisinde kalmış ve çoğu Saint-

Simoncu Fransızlar gibi büyük bir kapitalist olacaktır, bir bankerler ailesinden gelme Dagobert Oppenheim ve Georges Jung, Temyiz Mahkemesi hakim yardımcısı. Komandit bir şirketin kontrolundaki gazete ilk olarak I Ocak 1842'de Köln'de yayınlanmaya başlar. Güdülen amaçlar hem ekonomik hem de siyasidir: Zollverein'in gelişmesi, posta ve mahkeme giderlerinin azaltılması, basın özgürlüğünün genişletilmesi, «Alman birliğine engel olan her türlü hareketten Alman kültürünün kurtarılması». Kısacası, milliyetçi ve liberal bir burjuvazinin klasik programı. Gazetenin yazı kadrosunda Genç-Hegelcilerin bulunması ona orjinal bir yöntem vermekte gecikmez. Berlin'den gönderilen sansür memurunun da dediği gibi gazetenin «spritus rector»u olan Marx burada gittikçe daha etkili olacaktır. Bu işi beceremiyeceği belli olan Rutenberg'in başarısızlığından sonra Marx 15 Ekim 1842'de gazetenin başyazarı olur. Çabası, gazetenin yayımını 800'den o zaman için yüksek bir rakam olan 2400'e ulaştırır, ve başyazarlığın tüm sorumluluklarını yüklenir. «Ren gazetesinin, burada çalışanlar tarafından yöneltilmemesi gerektiğine, tam tersine gazetenin bunları yöneltmesi gerekliliğine kesin olarak inanıyorum; yalnız kalmış yazar, bir gazetenin sahipolduğu durumları tümüyle kavrama yeteneğine sahipolamaz.» diye yazacaktır.

Marx artık yeni gerçeklerle karşı karşıyadır. Filozof olarak kalsa bile, felsefenin dünya ile birlikte bir eylem ortaklığı içinde bulunduğu sonucuna varır. «Filozoflar yere gökten zembille inmezler, onlar zamanlarının ve halklarının meyvasıdır. İşçilerin elleriyle demiryolları kurduran özellik neyse filozofların kafasında felsefî sistemler kuran özellik de odur.»

Bununla birlikte, Marx hâlâ, devletin, aklın bir

cisimlenişi olarak gören Hegel fikrine dokunmamaktadır. Hegel için insan toplumunu ifade eden özel çıkarlar tümleşmesinin üstüne yükselmesi gerekmektedir. Ne var ki Marx, bir bakıma Hegel tanımlamasını Prusya devleti aleyhine- çevirir. Bu devlet, sınıflar üstünde yer alan ideal bir varlık olmaktan çok toprağa bağlı asil sınıf çıkarlarını temsil eden bir kuvvetdir. Devlet, ancak insan toplumuyla karışarak bütün insanlar için bir devlet olduğu zaman akılcı olacaktır. Buradan gelen demokratik esinlenmedir ki Marx'ı, Prusya devletinin halkın iradesine karşı olan bütün girişimleriyle mücadeleye iter. Bir kez daha, spiritüel tövbekârlık devri dediği, kutsal ittifak zamanını hatırlatarak sansüre saldırır. Eğer kırk gün boyunca oruç tutmayı pek az aziz becerebilmişse, Almanya pek o kadar dindar olmamasına rağmen en ufak bir entellektüel beslenme dahi olmadan yirmi yıldan beri yaşamaktadır. Marx, Ren Diet'inin görüşmelerini çok yakından izler ve milletvekillerinin çabalarının, temsil ettikleri sınıfların çıkarlarıyla saptandıklarını görür: prensler, asiller, burjuvazi ve köylüler. Ren gazetesi, Fredrik-Güyom IV hükümetinin kesin biçimini alana kadar gizlemek istediği boşanma kanun tasarısının varlığını açıklar. Tasarı, biçim yönünden temkinli ama içeriği yönünden oldukça belirgin bir yorumla birlikte yayınlanır: Marx, evliliği yalnızca dinî bir kuruluş olarak görecek olan kanunu eleştirir.

Bununla birlikte Marx neyin mümkün, neyin etkili olacağını pek iyi bilmektedir. «Uyanıklarla» kavgasını açacak olan da onun bu keskin koku alma duyusudur. 1842 Haziranında, daha önce Engels'i de etkilediklerini bildiğimiz genç Hegelciler «uyanıklar» grubunu kurarlar (Die freien). Aralarında, Engels'in «tüm engellerin temkinli horgörücüsü» olarak nitelediği Stirner, sonraları «Biricik Ben ve Mülkiyeti» ad-

li eserini yazacak ve anarşizmin sayısız elebaşlarından biri olacaktır. Bruno Bauer de bunlara dahildir. Marx, uyanıkların gazetesine gönderdikleri yazıları ya sansüre tabi tutmakta, ya da geri çevirmektedir. 30 Ekim 1842'de Ruge'e yazdığı bir mektupta «onları cafcaflı kelimeler ve boş yargılamalarla yetinmemeğe, kendilerini büyük görmemeğe, kesin durumları doğru olarak çözümlemeye ve tam bilgiler edinmeğe çağırdım» diye yazacaktır.

Gazetecilik mesleği Marx'ı, sosyal sorunları kendi özel görünüşleri altında incelemeye götürür. Ren Diet'inden çıkan bir kanun, ormanlarda «odun hırsızlarına» verilen cezaları arttırmaktadır. Oysa Ren bölgesinin fakir köylüleri çalı çırpı toplarken, tıpkı eski rejimin Fransız köylülerinde olduğu gibi, kökeni çok eskilerde olan örf ve âdetlere dayanıyorlardı. Marx, bütün ülkelerde fakirliğin geleneksel ve meşru bir hakkı olan bu asırlık töreyi savunur. Ama bu ölü odunlar Diet'teki milletvekilleri için bir fetiş olur ve insanı gözler önünden siler. «Ahlâkın yeşil ağacından, hiç bir ağır suç niyeti taşımayan bu insanları kesip atmak ve onları sanki birer çalı çırpı imişçesine, sefaletin, suçluluğun ve kötülüğün tam içine atmak gerekecek» diye yazar. Kübalıların, altına, İspanyolların fetişi gibi taptıkları anlatılır. Ölü odun parçası artık yeni bir fetiştir. «Ormanların tanrıları üstün gelir ve eninde sonunda kurban edilecek olan insanlardır.»

Marx diğer bir yazısında, çok iyi tanıdığı Moselle'deki küçük bağ sahiplerinin haklarını savunur ve hükümetin aldığı ve sadece büyük arazi sahiplerinin işine gelen tedbirleri kınar.

Bir polemik, kendisini sosyalizm ve komünizm sorunlarını ortaya koymağa zorlar. Augsbourg genel gazetesi, Ren gazetesini Gustave Mevissen ve Moses Hess'in İngiltere'deki işçi mücadeleleri ve Fran-

sa'daki komünizm üzerine kaleme aldıkları yazıları yayınlamakla suçlar. Bonn'lu küçük bir yahudi sanayicinin oğlu olan Moses Hess Fransa'da sosyalizmi incelemiş ve 1838'den sonra yayınladığı «Bir Spinoza Öğrencisinden Kutsal İnsanlık Tarihi» adlı garip başlıklı kitabıyla sosyalizmin Almanya'da tanınmasına emeği geçmişti. 16 Ekim 1842'de yayınladığı cevabında Marx, bu konudaki bilgisizliğini itiraf eder. Almanya'da komünizm yalnızca teorik bir sorun olarak ortaya konmaktadır. Oysa bu, İngiltere ve Fransa'da güncel bir konudur. Fransız teorisyenleri arasında Fourier, Leroux, Considérant ve Proudhon'u zikreder. «Fransız komünistlerinin eserleri yüzeysel birkaç cümleyle çürütülemez ve bunları incelemek için ciddi, uzun ve derinlemesine çalışmalar yapmak gerekir» der. Bu zamanlar Marx, iyi bilgi edinememiş, meraklı, sakıngan ve heveslidir. «Tehlikenin, komünizmi geçerli kılmayı denemekten çok, komünist doktrinin hazırlanmasında olduğuna inanıyoruz. Zira geniş bir halk kitlesinin desteğiyle olsa dahi yapılacak girişimler tehlikeli olmaya başlar başlamaz alınacak cevap top ateşidr, oysa tüm benliğimizi saran fikirler, kendilerinden kalbimiz sökülüp atılamadan ayrılamayacağımız zincirlerdir; onlar, yalnızca boyun eğmekle yenebileceğimiz şeytanlardır» diye yazar.

Artık Prusya hükümeti böyle bir gazeteye göz yumamazdı. 1842 sonu ve 1843 yılı başında otoriter siyasetini arttırır. Leipzig genel gazetesi Prusya'da yasaklanır ve «Alman Yıllığının» kapatılması kararlaştırılır. Herwegh sınır dışı edilir. Mevcut düzenin temellerini sarsmak, monarşik ilkeleri yıkmağa yönelik teoriler geliştirmek, hükümet icraatına iftira etmek, bir kısım halkı diğer bir kısma karşı ayaklandırmak, kuruluşlara ve dost devletlere karşı hoşnutsuzluk yaratmakla suçlanan (Bu devlet Çarlık Rus-

ya'sıdır) Ren Gazetesi'nin yayınlanması yasaklandı. Marx, böylece ilk kez, yıkıcı bir eyleme katılmaktan dolayı suçlanır. Her türlü uzlaşmaya hayır diyerek gazetenin yazı işlerinden çekilir. Son sayı, bir elveda şiiriyle birlikte 31 Mart 1843'te yayınlanır.

Siz, bizi alkışlayan dostlar,
Siz, bize karşı şerefle çıkan düşmanlar,
Bir gün başka gemilerde yeniden buluşacağız,
Zira, karaya vurmamızda bile cesaretimiz tamdır.

Marx, 1843 Mayısında ümitsiz görünen Arnold Ruge'e cevap verirken geleceğe olan inancını, ilk siyasi tecrübesinden edindiği dersleri kanıtlıyan kelimelerle anlatır. «Düşünen ama acı çekerek ezilen bir insanlığın varlığı, hiç bir şey düşünmeden yalnızca keyif çatan, pasif ve darkafalı insanların hayvanca dünyası için dayanılmaz, yabancı ve anlaşılmaz bir şeydir. Eski dünyayı iyice incelemek ve doğru bir biçimde yenisinin kurulmasına çalışmak gereklidir.» 1843'ün hemen başında Ren Gazetesi'nin yasaklanmasından önce, Marx Almanya'da felsefî, bilhassa siyasî mücadelenin imkânsızlığını öne sürerek ülke dışına çıkmak eğilimini belirtir ama daha önce birtakım sorunları çözmesi gerekmektedir. Hollanda'da annesinin ailesini ziyaret eder, sonra Dresde'de Arnolde Ruge'e tasarılarından söz açar. 19 Haziranda, Köln'de oturan, felsefe doktoru Bay Karl Marx ile, Kreuznach'ta oturan mesleksiz Bayan Johanna Bertha Julia Jenny von Westphalen'in nikâhları kıyılır. Bir süre önce Marx:

«Yedi yıldır nişanlıyım ve nişanlım benim için, bir yandan, gökteki Allah'la Berlin'de hükümdara benzer biçimde tapınılmasını buyuran sofu ve aristokratik ailesine karşı, diğer yandan da bir yığın din adamı ve düşmanımın bulunduğu kendi aileme karşı

amansız savaşlar vererek sağlığını yitirdi» diye yazar.

Marx, Jenny'nin ailesinin bulunduğu Kreuznach'a yerleşir. Orada, babasının eski bir dostu olan ve kendisini ziyarete gelen özel danışman Esser kendisine Prusya devleti hizmetine geçmesini önerirse de derhal reddolunur. Ne var ki bu girişim Ren Gazetesi olayından beri Berlin'de genç filozofun takdir edilmeğe başlandığının kanıtıdır. Kreuznach'taki çalışma odasında Marx, okuduklarının özetlerini defterlere geçirmektedir; bunlardan o zamanki başlıca uğraşılarının felsefî ve tarihî şeyler oldukları açıkça görülür. Özellikle Fransız tarihi ve devrimine ait eserleri okumaktadır. Bunlara Rousseau (Toplum Sözleşmesi) ve Montesquieu (Kanunların Ruhu) da katılır. Aralarında Etats Généraux, parlamento, bürokrasi, mülkiyet ve egemenlik gibi terimlerin bulunduğu bir listeden de yararlanır. Zira Marx, bu sıralarda «Hegelci Hukuk Felsefesinin Eleştirilmesine Katkı» yı yazmaktadır. Bu eser kendisinin artık Hegelci devlet anlayışından kesinlikle ayrıldığını kanıtlar. Kuşkusuz ki devlet (Marx'ın gelişmesini aceleye getirmemek gerekir) ona henüz bir sınıf devleti olarak gözükmemektedir ama araştırmaları, kendisinin 1859'da da söyleyeceği üzere, şu sonuca varacaktır: «Devlet biçimleri gibi hukukî ilişkiler de ne kendi kendileriyle, ne de insan zihninin genel evrimiyle açıklanabilir, tam tersine bunların kökleri maddî hayat şartlarında yatmaktadır.» Marx aynı zamanda Feuerbach'ın antropolojik insancıllığını da eleştirmeğe başlar. Feuerbach'ın yayınladığı «Felsefenin Reformu İçin Geçici Tezler» adlı kitabından söz ettiği ve Ruge'e yazdığı 13 Mart 1843 tarihli mektubunda Feuerbach'ın ölçütlerinin kendisine uymadığından zira kendi fikrine göre siyasete fazla yer vermeyip çokçasına tabiata dayandığından sözeder. Oysa

zamanın felsefesi ancak siyasetle birleşerek gerçekleşebilir.

Bu tarihte, Genç Hegelciler grubu tamamiyle parçalanmış olup «uyanıklar» gittikçe kendilerini tecrit etmeğe başlamışlar, her türlü sosyal ve siyasî faaliyetten çekilmişler ve sadece «BEN» olan tek bir ilkeyi benimsemişlerdir. Marx-Engels, Ruge ve Hess ise bambaşka bir yönelti seçmişlerdir kendilerine. Ren Gazetesi'nin başarısızlığı, Marx'ın cesaretini kırmaktan uzak, onu gittikçe belirginleşen bir siyasi kavgaya doğru itmiştir. Artık bir liberal değil, radikal bir demokrattır o. Dergi tasarıları ve Almanya'dan gitmek zorunluluğu karşısında Kreuznach'ı bırakıp Fransa'ya geçecek ve düşlediği «Fransız - Alman Yıllığı» burada çıkmağa başlayacaktır. 1843 Eylülünde yola çıkmadan önce Arnold Ruge'e şöyle yazacaktır: «Yeni bir ilke getiren doktrinerci pozunda görünmeyelim dünyaya. Biz ona, kendi yapısında oluşturduğu ilkeleri getiriyoruz. Biz O'na «kes bu kavgaları, bunlar bir sürü saçmalıklardır, sana gerçek mücadelenin ne olduğunu söyleyeceğiz» demiyoruz. Ona sadece neden açıkça dövüştüğünü ve istese de istemese de edinmek zorunda olduğu kendi bilincine varmanın neden bir değer taşıdığını göstereceğiz.»

BEŞİNCİ BÖLÜM

PARİS VE KOMÜNİZME GEÇİŞ

1843 Ekim sonunda Marx genç karısiyle Paris'te Vaneau sokağının 38 numaralı evine yerleşir. İlk çocukları Jenny 1 Mayıs 1844'de burada doğacaktır. «Dürüstler Örgütü» nün (société des justes) üyelerinden biri olan Germain Maürer de aynı evde oturmaktadır. Aralık ayında, Vaneau sokağında ayrı odalı ama yemek odası ve mutfağın ortaklaşa kullanıldığı ufak bir falanster (Fourier'in ufak ortak üretim ve tüketim toplulukları) kurmak amaciyle Ruge'de onlara katılır. Paris'te geçen on yedi aylık bu süre Marx'ın hayatında kesin bir dönemdir. Bu bakımdan, bir yandan Marx ile Engels'in dostluklarının başlaması, diğer yandan da komünizme geçişleri nedeniyle bu dönem üzerinde uzun uzun durmak gereklidir. Ren Gazetesinin dağılmasından sonra tasarlanan dergi artık kesin biçimini almıştır. Marx'ı artık tanımaktayız; daha önce söz ettiğimiz Ruge ise ondan daha yaşlı olup 1802'de doğmuştur. Burschenschaft faaliyetlerine katıldığı için hapishaneye girmiş ve dergi çıkarmada tecrübe kazanmıştır. Halle'de öğretmenken «Halle Yıllığını» ve «Alman Yıllıklarını» yayınlamıştır. Şimdi ise Marx ile birlikte çalışacak-

tır. Bu dönemde birbirlerine yazdıkları mektuplar, Marx'ın o zamanki fikirleri ve niyetleri üzerine değerli birer belgedirler. Bu dergi çıkarma girişimine, 1841'de yayınladığı ve Engels'in «genç nesli heyecanlandıran duyguların yetkin bir anlatımı» diye tanımladığı «Bir Canlının Şiirleri» adlı kitabıyla tanınan Georges Herwergh de katılacaktır. Böylece Marx, Ruge ve Herwergh «uyanıklara» karşı ortak kavgada omuz omuza verirler.

İlk önceleri dergiyi Zürih'te çıkarmayı düşünürler ama tasarıları Zürih büyük meclisinin tutucu davranışı yüzünden gerçekleşemez. O zaman, Marx'tan geldiği sanılan ve dergiyi Fransa'da çıkarmak fikri belirginleşir.

Fransa'nın seçimi, ehven-i şer bir ortam oluşundan ileri gelmez. Radikal Alman gençliğinin ve özellikle Marx'ın temel uğraşılarından biridir Fransa.

O halde nedir bu Fransa? Bir sürü değişmelere rağmen Fransa «Büyük Devrim» ülkesidir. Okuduğu kitapların ve bir Konvansiyon tarihi yazmak konusunda uzun süredir beslediği niyetinin de ortaya koyduğu gibi, Marx, Fransız Devrimine büyük bir ilgi duymaktadır. Saint-Simon ve Fourier'nin ütopik sosyalizmi Almanya'daki öncüler üzerinde belirli bir etkisi olmuştur. Diğer yandan 1840-1843 yılları Fransa için özel bir anlam taşımaktadır. Sosyalist yayınlar kum gibi kaynamaktadır. Durumu biraz daha belirginleştirmek için yalnızca 1840 yılına bir göz atalım. Louis Blanc «İş Organizasyonu» nu, Etienne Cabet «Lord William Carrisdall'ın Ikari Yolculuğu ve Serüvenleri» ni, Pierre Leroux «İnsanlık, Geleceği ve İlkeleri Hakkında» adlı eserini, De J. J. Pillot «Ne Şatolar, Ne Kulübeler» ini, Proudhon, Marx'ın «Derinlemesine bir eser dediği «Mülkiyet Nedir?» adlı kitaplarını yayınlarlar. Yine 1840 yılında Eugène Buret ve Villerme'nin işçilerin durumu üzerine yaptık-

ları büyük anketler yayınlanır. Kısa ya da uzun süren bir yığın işçi ve sosyalizan gazete çıkmağa başlar: Edebî, sosyal ve siyasi gelişim dergisi; Halk Kovanı; Eşitlikçi; 1841 Halk Gazetesi; Bağımsız dergi v.s. İlk komünist toplantı 1840'da Belleville'de olur. Sosyalist ve komünist teoriler, o zamanlar henüz esnaf karakterli elit bir işçi kesimini etkilemeye başlar. Paris 1840'da ardı arkası kesilmeyen grevlere sahne olur, ve en azından birkaç gün süren genel grevler düzenlenmiştir. Marx, «1844 Elyazmaları» adlı eserinde bu komünistlerden şöyle sözedecektir; «Komünist işçiler toplandıkları zaman ilk amaçları doktrin, propaganda v.s.'dir. Ama aynı zamanda, yeni bir gereksinim, bir örgüt gereksinimi duyarlar ve böylece araç olduğu sanılan amaç oluverir. Fransız sosyalist işçilerinin toplantılarında bu pratik eylemin en parlak sonuçları ortaya çıkar. Sigara içmek, içki içmek, yemek yemek gibi şeyler artık toplantı aracı ve bahanesi olmaktan çıkmıştır. Toplantı, örgüt, ve amacı toplum olan konuşmalar onlara yeterli olmaktadır. Kardeşlik onlar için boş bir kelime değil, bir gerçektir ve insanlığın asaleti çalışmakla sertleşmiş bu yüzler üzerinde pırıldayıp durur.» Marx'ın Paris'te bulunduğu zaman yazdığı eserlere bakıldığında (1844 Elyazmaları ve Kutsal Aile) sadece Fransız Devrimine değil, aynı zamanda Babeuf, Buchez, Cabet, Dézamy, Fourier, Pecqueur, Proudhon, Saint-Simon v.s. gibi Fransız sosyalistlerine de değindiği görülür. Bununla birlikte, Marx ile Paris arasında doğrudan bir ilişki kurulmadan önce, 1842'de Leipzig'te yayınlanan Lorenz von Stein'in «Bugünkü Fransa'da Sosyalizm ve Komünizm. Çağdaş Tarihe Katkı» adlı kitabı Almanya'da büyük gürültü koparmıştı. Yazar, Fransa'daki sosyalist ve komünist teoriler üzerine araştırma yapmak amacıyla Prusya hükümetinden burs almış olup aynı zamanda Paris'teki Alman iş-

çilerinin eylemleri ve komünistlerle kurabildikleri ilişkiler üzerine Prusya Güvenlik Bakanına bilgiler de verecekti. Açıkçası, polis diliyle bu bir «ihbar» kitabı idi. Ama, Engels 1843'de bu kitabı «bayağı ve zavallı» olarak nitelemesine rağmen, eser bu haliyle dahi Almanya'da Fransız sosyalizm ve komünizminin tanınmasına katkıda bulunacaktır.

«Fransız - Alman Yıllıkları» bu bakımdan ik ülke arasındaki birliğe işaret eden bir fikre cevap vermektedir. Feuerbach bile «tam bir düşünürün yüreği Fransız, kafası Alman olmalı» dememiş miydi? İki ülke, her şeye rağmen farklı biçimde ve ayrı düzeylerde gelişmişti. Almanya'nın spekülatif alanda ve Marx'ın «eleştirici eleştiri» diye tanımladığı biçimde yani eleştirinin sadece eleştiri olmakla yetindiği ve politik eylemden ve kavgadan kaçındığı bir düzeyde belirgin bir üstünlüğü vardır. Baskı rejiminden, özellikle gelenek ve tecrübe yoksunluğundan dolayı Alman siyasi sınıfı dar bir çerçeveye kapanmıştır. Fransa, tersine, bir devrimler ülkesidir ve bu devrimler boyunca halk, kavgalarının pratiğini edinmiş ve bu verimli toprak üzerinde sosyalizm gelişmiştir. Tarihteki ilk büyük işçi ayaklanması olan Lyon dokumacılarının 1831'deki hareketi birkaç gün sürmüş ve şehri egemenlikleri altına almışlardı. Paris, Marx'a göre yeni bir dünyanın başkenti olmuştur artık. Arnold Ruge'ün heyecanı ise daha büyüktür. «Geniş Paris Vadisi» ni yeni bir Avrupa'nın beşiği, içinde dünya tarihinin oluştuğu ve bitip tükenmeden fışkırdığı büyük bir laboratuvar olarak düşler. 1838'den başlayarak Moses Hesse daima kullandığı mesianik (kurtarıcısını bekleyen) diliyle Almanya ve Fransa'nın birleşmesinden doğacak olan «Yeni Kudüs»ten söz açar durur. «Almanya yalnızca fikir düzeyinde kalan büyük kavgaların ülkesiydi ve öyle kalmaktaydı. Oysa Fransa ise büyük siyasi devrimlerin ülkesidir.»

Marx'ın Paris'e yerleştiği aynı anda Londra'da Owen'cilerin gazetesi olan «Yeni Ahlâk Dünyası», «The new Moral World» ve Engels'in «Avrupa'da Sosyal Reformun Gelişmesi», «Progress of social reform on the continent» isimli yazısı yayınlanır. Engels, Fransa'nın Büyük Devrimden beri Avrupa'nın biricik siyasi ülkesi olduğunu vurgular. Almanya'da, Fransa'da ve İngiltere'deki komünizmin gelişmesini kıyaslıyarak İngiltere'nin bu öğretiye pratik yolla, sefaletin, ahlâk bozukluğunun ve fakirleşmenin hızla artmasiyle, Fransa'nın siyasi yolla, önce hürriyet ve siyasi eşitliği sonradan da siyasi isteklerinin yetersizliğini anlayınca hürriyet ve sosyal eşitliği isteyerek Almanya'nın ise temel ilkeler üzerine düşünerek felsefe yoluyle vardıklarını kanıtlar.

Engels'in yazısı Fransa hakkında eleştiri bölümlerini de kapsar ve gerçek, Ruge'ün düşlediğinden daha az sevindirici olur. Marx, kendi yönünden de Fransız solu üzerine beslediği düşlerinden bir kısmını kaybetmekte gecikmiyecektir. «Fransız Alman Yıllıkları» nı çıkaracak olanların düşünceleri bile bir Alman Fransız ortak çalışması üzerine olmuş, hatta Almanların Almanca ve Fransızların Fransızca yazacağı iki dilde çıkan bir dergi öngörülmüştü. Marx ve Ruge'ün önceden kestirdikleri red cevabı, Almanlar tarafından Feuerbach'tan gelir. «Sessiz bir eylem en iyisidir, başlarken gürültü yapmadan, ilkeleri ortaya dökmeden hareket etmeli, yoksa bunları bağıra çağıra ilân ederek değil» der Feuerbach. Fransızların cephesinde ise, bazen derginin editörü Julius Fröbel'in de yardımiyle Ruge, Paris'te harekete geçer ama başarısızlık tamdır. Ruge'ün yardımcılarını yalnızca sosyalizm sempatizanı demokratik çevrelerde aradığı doğrudur. Proudhon o zamanlar Lyon'dadır ve Paris'e 1844 Eylülünde gelecektir. Pierre Leroux ise şimdilik kendini matbaacılığa vermiştir.

«Bağımsız Dergi'de yayınlanan ve jironden tipi bir milliyetçiliği savunan yazısında Louis Blanc, Almanları Allahsızlığın tehlikelerine karşı uyarır. Ruge'ün üzerinde pek üstelemediği sanılan Cabet, Considérant ve Lamennais birlikte çalışamayacaklarını açıklarlar. Bu fikri, ilk önce «kutsal ve ulvî» olarak karşılayan Lamartine sonradan böyle bir söz verdiğini yalanlar. Genellikle Almanların ateizmi, o zamanlar sosyalist fikirlerinin bir çeşit karanlık dindarlık içinde yıkandığı Fransızları ürkütmektedir. Engels'in dikkatini çeken de bu olmuştur ve 1843'de şöyle yazacaktır: «İngiliz sosyalistlerinin genellikle Hıristiyanlığa karşı olduğu ve (Bu gözlemler bize bugün biraz abartmalı gelmektedir) gerçekten Hıristiyan bir halkın, dinî önyargılarını yıkmağa zorunlu oldukları bir zamanda, inançsızlıklariyle ünlü bir millete ait olan Fransız komünistlerinin bizzat Hıristiyan olmaları dikkat çekicidir. Beğendikleri sözcüklerden biri de 'Hıristiyanlığın komünizm demek' olduğudur ve kutsal kitap yardımıyla bunu kanıtlama sevdasındadırlar.»

«Fransız Alman Yıllıkları» nın ilk ve tek sayısı (Deutsch Französische Jahrbücher) 1844 Mart ayı başında Pigalle Bulvarı 46 No.'daki Worms ve ortakları basımevinden çıkar. Hiç bir editör adı bulunmayan dergide, adres olarak Marx'ın evi gösterilir, ve içinde Marx, Engels, Ruge, Hess, Herwegh (İhanet adlı şiir) ve Heine'nin (Kral Lui'nin Los'u adlı şiir) yazıları vardır. Fransız Alman Yıllıkları'nın yayınından hemen sonra, basit bir demokrat olarak kalan Ruge ile gittikçe komünizme yaklaşan Marx arasındaki ilişkiler bozulmağa yüz tutar. Bizi ilgilendirmesi bakımından Marx ve Engels'in yazılarına geçelim. Burada Marx'ın iki makalesi yer alır. Birincisi «Yahudi Sorunu»ndan sözeder, ikincisinin başlığı ise «Hegel'in sağ felsefesi eleştirisine katkı»dır. Bu iki

yazı, Marx'ın gelişiminde yeni bir aşama oluşturmaları bakımından tarihçinin ilgisini çekecek türdendir.

Marx'ın Berlin'den eski arkadaşı olan Bruno Bauer, Yahudi sorunu üzerine iki yazı yayınlamıştı. Marx bunlara, okunuşu oldukça çetin ve muhtemelen Paris'e gelmeden önce yazdığı bir yazıyla cevap verir. Yahudilerin bağımsızlığa kavuşturulmaları güncel bir konudur. Marx'ın babasının da ırk ayırımından kurtulmak için protestan olmak zorunda kaldığını biliyoruz. Marx, Bruno Bauer'e esas olarak yalnızca siyasi bağımsızlığı öngördüğü için yakınır. Aslında bu sorun'un teolojik kavramını ortadan silmek gereklidir. İnsanın, dinden sıyrılması, toplum içinde belirli bir toplum tipi tarafından kendisine zorla kabul ettirilen sınırları aşmasiyle mümkün olur, ya da sonradan Marx'ın kullanacağı deyimle, insan ilk önce kendi öz bilincine vararak kendini her alanda satılmış halden kurtarmalıdır. «Şimdiki Yahudinin bağımsızlığa kavuşturulması, jüdaizmle bugünkü dünya arasında mevcut ilişki ile karıştırılmaktadır. Bu ilişki, köleleşmiş şimdiki dünyadaki Yahudinin özel durumundan doğmaktadır. Gerçekten Yahudiyi günlük yaşantıda göründüğü biçimiyle kabul etmek ve Yahudinin sırrını onun dininde değil, tersine Yahudi dininin sırrını gerçek Yahudide aramak gereklidir. Bu girişim, o zamanlar ilgi alanı Fransız Devrimine kayan Marx'ı, 1791 ve 1793 İnsan Hakları Bildirilerinin incelemesine ve eleştirisine götürür. 1789 Devriminin yalnızca siyasi bağımsızlığı sağladığına değinir. «Yurttaş haklarından farklı olan İnsan Hakları yalnızca burjuvaziye mensup olanların haklarıdır, yani insandan ve toplumdan kopmuş bencil insanın hakları.» Bir dizi formülle Marx, 1789 Fransız Devriminin sınırlarını gösterir. Bu formüllerden ikisi ele alınabilir. Birincisi: Gerçek insan olarak kabul edilen, ancak yurttaş olan insandır. İkinci formül: İnsan mül-

kiyetin köleliğinden kurtulmamıştır. Mülkiyetin özgürlüğünü almıştır. Endüstrinin bencilliğinden kurtulmamış, endüstri özgürlüğünü almıştır.» Devlet, din, insan bağımsızlığı sorunları Marx'ın ikinci yazısının temasını oluştururlar. «Yahudi Sorunu»ndan önce 1843 Aralığında kaleme alınmış olup ilk kez Marx'ın geleceğin yolu olarak kavradığı komünizme katıldığını kanıtlar. Feuerbach antropolojisi kesinlikle yalanlanır. Evet, dini yaratan insandır ama, bu insan dünyanın dışında bir yere büzülüp kalmış soyut bir varlık değildir. Dinin uhrevî bir kokuyla örttüğü bu dünya ile dolaylı olarak mücadele etmeden din kavgası yapılamaz. Doğru olarak belirginleşmesi için tam olarak verilmesi gereken ünlü bir pasaj gelir o zaman. «Dinin sefaleti bir bakıma gerçek sefaletin ifadesidir. Din, ezilen insanın iç çekişidir, kalpsiz bir dünyanın ruhudur. O maneviyatın sürüklenip atıldığı sosyal şartların göstermelik özerkidir ve nihayet o, halkların bir afyonudur.» Böylece dinin eleştirisi Marx'ı daha önce inceleyeceği bir konuya, toplumun eleştirisine götürür.

İnsan ancak sosyal ilişkilerin değiştirilmesiyle bağımsızlığına kavuşabilir. Bu değişimin gerçekleşmesi belirli bir sınıfın, kendi özel durumundan başlayarak toplumun tüm bağımsızlığı için savaşmasıyla mümkün olur. 1789'da Fransız burjuvazisinin kavgası bu olmuştur. Alman burjuvazisi ise bu görevini yapamamaktadır. Almanya'nın gerçekçi bağımsızlığı, ancak radikal zincirlerle sarılı bir sınıfın varlığında oluşabilir ve bu sınıf da proletaryadır. Böylece «nasıl ki proletarya entellektüel silâhlarını felsefede buluyorsa, felsefe de maddî silâhlarını proletaryada bulmaktadır ve düşüncenin şimşeği henüz sürülmemiş bu toprağı canevine kadar aydınlattığı zaman Almanları birer insan yapacak olan bağımsızlık gerçekleşmiş olacaktır. Almanya'nın pratikte mümkün

olabilen tek bağımsızlığı, insanın gene insan tarafından yaratılan üstün varlık olduğunu ilân eden teoriden sıyrılmasiyle gerçekleşir. Almanya'da, Ortaçağdan kurtulmak yalnızca Ortaçağdan kısmen sıyrılmaları da geride bırakmakla gerçekleşir. Yine Almanya'da hiç bir kölelik biçimi, bütün kölelik biçimlerini yıkmadan yıkılamaz. Almanya köküne kadar bir devrim yapamazsa hiç bir devrim yapamaz. Almanya'nın kurtulması demek insanın kurtulması demektir.» Marx'ın daha önce felsefeyi gerçeğin içine sokan dünya ile felsefe arasındaki ortak eylemi açıkladığını biliyoruz. Bu sefer felsefe ile sınıf mücadelesini diyalektik olarak birleştirerek daha da ileri gider. «Bu kurtuluşun kafası felsefe, ayakları ise proletaryadır. Felsefe proletarya ortadan kalkmadan gerçekleşemez ve proletarya da felsefe gerçekleşmeden ortadan kaldırılmaz» der. Ve hâlâ Fransa'nın devrimci önceliğine inanarak «bütün iç şartlar gerçekleştiği zaman Almanya'nın diriliş günü, Gal horozunun (*) ötüşü ile açıklanacak» der. Artık Marx, kendisini Genç - Hegelci geçmişine bağlayan bağları koparıp atmıştır. Bundan böyle kesin rolü, tarihin gelişimi içinde sosyal sınıflara aktaracaktır. Bununla birlikte bu sosyal sınıflar henüz bir soyut kavram olarak kalmaktadır.

Engels «Fransız Alman **Yıllıklarına» verdiği iki** yazısında, Marx'ın burjuvazi toplumunun karşıtlarını ve mekanizmasını daha yakından incelemesine yardım edecektir.

Başlangıçta, Marx ile Engels arasındaki 24 Ekim 1842'deki buluşmaya değinmiştik. Köln'den geçişi esnasında Engels Moses Hess ile de görüşmüştür. Sonradan Hess bu genç Renliyi komünist yapmakla övünecektir. Daha henüz Almanya'da iken Engels,

(*) Fransa'nın millî simgesi.

Arnold Ruge'e yazdığı mektuplarda kendisini «doktor» diye çağırmamasını rica eder ve «ben felsefede kendi kendimi yetiştirdim, ben seyahat eden filozof bir ticarî temsilciyim ve inancım odur ki çok yakında ticaret bütün zamanımı alacak» diye yazar. Gerçekten babasının emri üzerine, Ermen - Engels iplik fabrikası bürosundaki işlere alışmak üzere Manchester'e gitmek zorunda kalır. 1842 sonbaharında sisli bir gün Londra'ya geldiği zaman yalnızca diplomasız genç bir Hegelciyi derinden derine etkileyecek ilişkiler ve tecrübeler başlar. 1885'de de hatırlayacağı üzere «Manchester'de kesinlikle görebildiğim şey, tarihin o zamana kadar hiç bir rol izafe etmediği, ya da küçümsenen bir rol izafe ettiği ekonomik olayların hiç olmazsa modern dünyada, kesin önemde tarihsel bir güçe sahip oldukları ve şimdiki sınıf çelişkilerinin doğduğu temeli oluşturduklarını kabaca görmüştüm. Büyük sanayiden ötürü tam anlamiyle gelişmiş ülkelerde, bilhassa İngiltere'de, bu sınıf çelişkileri partilerin temelini, mücadelelerini ve siyasî mücadelelerin kaynağını oluşturmaktadır» diye yazar.

1842 İngiltere'si, Avrupa Kıtasına oranla (Almanya ve Fransa da dahil olmak üzere) önemli bir ekonomik güce sahiptir. Sanayi devriminin gelişmesinden ötürü çelişkiler (hayat şartlarındaki çelişkiler, birbirlerine karşıt çıkarlar) ekonomik bir krizin ülkeyi sarsmasıyla daha da açıklığa kavuşmuştur: Pamuk ipliği fabrikaları faaliyetlerini durdurmuş, sokaklar dilenen ve bazen gelip geçenlere tehditkâr bir havayla yanaşan bir sürü işsizle dolmuştur. Engels, çocukluğunun manzaralarını yepyeni biçimleriyle yeniden bulur. Sevgi dolu bir dikkatle, Lancashire'in bir vantuz gibi emen büyük şehirlerini inceler. 1845'de «İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu» adlı kitabını İngiliz işçilerine adayacaktır. «Benim için önemli olan ilgilendiğim konunun soyut bir tanım-

laması değildir. Sizi evlerinizde görmek, günlük yaşantınızda izlemek, sizinle hayat şartlarınızdan, çilelerinizden söz açmak ve sizi ezenlerin sosyal ve siyasi iktidarına karşı yaptığınız kavgaların şahidi olmak istiyordum» diye yazacaktır. Bu gezilerinde kendisine Mary Burns adında genç bir kızı rehber edinecek, sonradan ona âşık olup evlenecektir. Mary Burns, Ermen - Engels fabrikasında işçidir ve kendisi, otomatik yeni bir dokuma tezgâhında (Self-actor) çalışmaktadır. Engels'e gezilerinde o refakat edecek ve özellikle İrlandalılarla dolu olan işçi mahallelerinden birini «küçük İrlanda» yı tanıtacaktır ona. Çartizm o zamanlar gelişmesinin doruğundadır: hem siyasi, hem de sosyal amaçlara yönelik ilk geniş işçi hareketidir bu. Engels Çartist hareketi dışardan gözlemekle yetinmez, toplantılara, mitinglere katılır, sol akım liderleriyle tanışır. Bunlardan bir tanesi olan, eski gemici, matbaacı ve Çartist eyleminin merkez organı olan Kuzey Yıldızı (The Northern Star) gazetesinin yardımcı yazarı George Julian Harney çok sonraları 1843 yılında Engels'i Leeds'te kabul ettiği zaman onun uzun boylu, yüzünde hâlâ çocukça bir şeyler dolaşan genç ve güzel bir insan olduğunu hatırlayacaktır. Kendisini tanıyanların hepsi (özellikle kadınlar) etkisinden kurtulamamışlardır. İnce, uzun, koyu saçlı, içleri daima gülen keskin mavi gözlü bir insandır Engels. Her zaman neş'eli, yaşamaktan zevk alan, girdiği her yere kolayca uyan, oldukça rahat ve hiç sıkılgan olmayan bir insan. Harney Engels'in o zamanlar oldukça iyi İngilizce konuştuğunu da ekler. Son derece üstün ve hızlı bir kavrama yeteneğinde olduğundan İngiliz ve Fransız ekonomistlerinin, özellikle Stuart Mill, Mac Culloch, Adam Smith, Malthus, Ricardo ve Jean - Baptise Say'ın eserlerine gömülür ve bir bakıma bulunduğu İngiltere ile geldiği Avrupa Kıtası arasında aracı rolü oynar. Ren

Gazetesi'nde yayınladığı «İngiltere Mektupları'ndan sonra Owencilerin gazetesi olan «Yeni Ahlâk Dünyasına» (The New Moral World) daha önce değindiğimiz yazılarını verir. Engels bu yazılarında İngiliz halkına, özellikle teorilere inanmayıp yalnızca pratikte kalan İngiliz sosyalistlerine Alman felsefesiyle, Saint-Simon, Fourier, Cabet, Leroux, Proudhon gibi Fransız sosyalistlerini tanıtır. Engels'in «Fransız - Alman Yıllıkları» na katkısındaki özgün yönü açıklayan, İngiltere'yle olan bu ilişkisidir. İki yazısından birincisinde (İngiltere'nin durumu: Die Lage Englands ve Ekonomi politiğin eleştiri taslağı: Umriss einer Kritik der National ekonomie) Engels, Thomas Carlyle'ın «Geçmiş ve Gelecek» (Past ard Present) adlı kitabının eleştirisini yapar. Carlyle'ın İngiliz toplumu üzerine yaptığı tanımlama doğrudur: işsiz güçsüz toprak aristokrasisi, para hırsı bürümüş bir burjuvazi ve gene parayla satın alınabilen bir parlamento, ruhsuz ve çökmeğe yüz tutmuş bir din, sefil işçiler. Ama Carlyle'ın tedbirleri (idealizme dönüş, zamanı geçmiş sosyal ve ekonomik yöntemlerin yeniden güçlendirilmesi) gelişmenin tam tersini işaret etmektedir. «Gerçekçi kökenleri olan özel mülkiyet varoldukça, Carlyle nasıl rekabeti, arz ve talebi, paranın egemenliğini kaldırmak isteyebilir? Soyut olarak iş organizasyonunun bir etkisi yoktur ve belirli çıkarlar birliği olmadan gerçekleşemez.» İkinci yazı daha önemli olmasına rağmen Engels 1871'de Liebknecht'e yazdığı bir mektupta bu yazıdan köhneleşmiş, yanlışlıklarla dolu ve artık bugüne uymayan Hegel modasına uygun olarak yazıldığını söyleyecektir. Marx'ın 1859'da bu yazı için «dahiyane» demesine rağmen gerçek olan da budur. Kuşkusuz ki Engels o zamanlar emek değeri ve özellikle artık-değer gibi temel bazı kavramlara ulaşamamıştır, ve daha ziyade işin insancıl, dahası ahlâkî yönleriy-

le ilgilenmektedir. Ekonomi politiğin merhametsizliğinden, iki yüzlülüğünden, «icazetli uyutmaca» sisteminden ve yalnızca maldan başka bir değer olarak görmediğl insanı hor görüşünden yakınır.

Yazı, ticaretin ve paraya dayanan doktrinin eleştirisi ile başlar ve genç yergicinin iğnelediği Malthus teorisinin çürütülmesiyle son bulur. Sonraları daha fazla açıklığa kavuşacak ve daha sağlam temellere oturtulacak olan iki yöntem görülür bu yazıda. Önce Engels tarihsel açıklamanın gerekliliğine inanacaktır. Ekonomik teoriler rastlantıyla ortaya çıkmış değillerdir. Belirli bir dönemin üretim ilişkilerini açıklamağa yöneliktir ve Engels, kazanç hırsını para sistemiyle, sanayi devrimini liberal ekonomi politik teorileriyle aynı zamana rastlatan ekonomik doktrinlerle gerçek ekonominin paralel bir tarihini geniş çizgilerle çizer. Diğer yandan Engels, kapitalist rejimin çelişkileriyle, özel mülkiyetin kaçınılmaz **bir** şekilde emekle sermayeyi ayırdığına, burjuva toplumunu birbirlerinden uzlaşmaz çelişkilerle ayrılan karşıt sınıflara böldüğüne ve tüm insanları emekçi ve kapitalist diye farklılaştırdığına işaret eder. Rekabetin, bunalımlar doğurarak sınıf kavgalarının artmasına ve bunun da sosyal devrim yoluyla komünizmin yerleşmesine sebebiyet vereceğini açıklar.

Böylece, birbirlerini pek fazla tanımamalarına rağmen Marx ile Engels farklı yollardan aynı kavrama varmışlardır. Artık bu iki insanı birbirlerine sıkıca bağlayacak zaman gelmiş sayılır.

Şimdilik «Fransız - Alman Yıllıkları»nı yayına devam ümidi yitirilmiştir. Prusya İçişleri Bakanlığı yayının hem eğilimi, hem de birçok yazılarıyla vatana ve krala ihanet suçunu işlemiş olduğunu bildirmektedir. Avusturya polisi için bu, devrimci basının şimdiye kadar yaptıklarının da üstüne çıkmış iğrenç ve skandal dolu bir yayın organıdır. Olanakların elver-

diği her yerde bütün sayılar toplattırılır. Ren nehrindeki bir vapur üzerinde yüz, Fransa ile Platinat sınırında iki yüz on dört sayı elegeçirilir. Alınan bu tedbirler yayının sürdürülmesi için büyük parasal sorunlar ortaya çıkardığından, bu işi finanse eden Zürihli editör Fröbel zaten uzun zamandan beri işi bırakmıştır ve komünizmi reddeden Ruge ile Marx arasındaki kesin anlaşmazlıktan sonra yazı kadrosu da dağılır. Bu başarısızlığa rağmen Marx Paris'te kalır ama yaşama olanakları kısıtlıdır ve alamadığı parasının yerine Ruge'ün kendisine bıraktığı derginin eski sayılarının satılmasiyle geçinmek zorundadır. Köln'de kendisi için para toplanır ve ayrıca toplattırılmış dergilerin bir tazminatı olarak eline biraz para geçer.

Marx'ın Paris'te bulunduğu sürece biraz daha yakından izlemenin zamanı gelmiştir. Çalışmaları nelerdir, kimlerle ilişki kurar? «1844 Elyazmaları» denilen metinler entellektüel gelişimi üzerine bizi ne dereceye kadar aydınlatabilir? İlk ortak çalışmalarının ürünü olan «Kutsal Aile» kitabının yazılmasında Engels'le nasıl bir çalışmaya girmiştir?

Paris notlarının bulunduğu defterler, o zamanlar Marx'ın uğraşıları hakkında bizi aydınlatır. Fransız Devrimi üzerine olan araştırmalarını sürdürmekte ve son derece dikkatle okuduğu konvansionel Levasseur'ün anılarında özellikle 10 Ağustos 1792 ile Konvensiyonun toplanması arasındaki geçiş dönemi üzerinde durmaktadır. («hükümet halk örgütlerinin ve belediyelerin eline geçmiştir») ve («yıkılmış monarşiyle kurulacak cumhuriyet arasında bir geçiş devleti, aristokrasiye, asil sınıfın göçüne ve dışardaki gerici koalisyona karşı bir savaş gereci olarak bütün güçlerin bu biçimde tek bir elde toplanışı mutlu bir işaret, hatta daha da ileri giderek söyleyeyim, gerekli bir işarettir»). Diğer yandan Marx bütün

gücüyle ekonomi politik çalışmalarına verir kendini. Bu notlar Engels'in Fransız-Alman yıllıklarında çıkan ve daha önce değindğimiz yazısının bir özeti ile başlar öyle ki Marx'ın araştırmalarına bu yazının yön verdiği bile söylenebilir. Saydığı yazarlar arasında Pierre le Pesant de Boisguillebert, J-B. Say, David Ricardo, Adam Smith, James Mill, Destutt de Tracy, James Maitland, Lauderdal, John Ramsay, Mac Culloch, Wilhelm Shulz, Fryderyk Skarbeck'e v.s. rastlanır ve «1844 El yazmaları»nda bunların izleri görülür.

Paris'te bulunduğu esnada Marx, Heine ile dostluk ilişkileri kurar. Bakunin ve Fransız sosyalistleriyle ilişkiye geçer. Kendisi bu grupta özel bir yer alacaktır ama 1840 yılları Fransa'sının özelliklerinden biri olan bu büyük sosyalizm kaynaşmadan Marx'ı ayırmamak gerekir. 1848 devriminden sonra yayınlayacağı tarihî etüdlerinde de belirginleşeceği üzere Marx'ın Fransa hakkındaki görüşleri dostane olmakla birlikte eleştiriden de uzak değildir. Kendisi gibi sürgün olan dostlarından biri de, ailenin yakınlarından olan şair Henri Heine'dir. Ancak dört aylık olan küçük Jenny'in acıyla kıvrandığı bir gün hazırladığı sıcak banyoda yıkayıp onu ölümden kurtaracak olan da Heine'dir. Son derece alıngan bir karakterde olan şair, Marx'ın yanında çalkantılı benliğinin özlediği huzuru bulacaktır. Yazdığı şiirleri onların onamasına sunmakta ve Paul Lafargue'ın anlattığı gibi korkunç bir yergici olan şair, Marx'ın istihzalarından çekinmekte ve karısının ince ve keskin zekâsına karşı büyük bir hayranlık beslemektedir. Heine'in Germania ve Kış Masalı gibi devrimci şiirleri Marx'ın etkisiyle yazılmıştır:

Her insan için bu yeryüzünde
yeteri derecede ekmek, gül,

mersin çiçeği, güzellik ve neş'e fışkırıyor.

ve «dokumacılar» şiiri:

Mekik uçuyor, tezgâh çatırdıyor
durmadan dinlenmeden gece gündüz dokuyoruz.
Ey ihtiyar Almanya kefenini dokuyoruz biz,
üçlü lanetlenmeni dokuyor, dokuyoruz.

Aynı devirde Marx, sonradan karşı çıkacağı Bakunin'le tanışacaktır. 1840-1842 yıllarında Genç Hegelciler Berlin'inin büyüsüne öbürleri gibi kapılmış olan Bakunin Paris'e Temmuz 1843'de gelmiştir. Aralarındaki bütün ilişkilerin kesinlikle bozulmasına rağmen Bakunin 1871'de hem Marx'ın karakterinden yakınacak, hem de «oldukça iyi dosttuk dün, bender nasıl ileriyse bugün de ileri olmakla kalmayıp benden daha da bilgilidir» diyecektir. Fransız sosyalistleri arasında Marx en sıkı ilişkileri Proudhon ile kuracaktır. Mülkiyet üzerine yazdığı ünlü denemesini çok takdir ettiği için tanışmak istediği Proudhon'la buluşmaları 1844 Ekiminden 1845 Şubatına kadar sürer. Proudhon bu ilişkilere değinmezmiş gibi görünmesine karşı 1865'de yazdığı bir yazısında Marx, kendisine Hegelciliği aşıladığı Proudhon'la bütün gece boyunca uzun tartışmalara girdiğini anlatacaktır. Proudhon'un 24 Ekim 1844'de dostu Bergmann'a yazdığı bir mektupta, bu konuşmaların izlerinin ve dolayısiyle Marx'ın etkisinin görüldüğü kabul edilir. «Örgütlenme, ahlâk, ekonomik ilişkiler ve bütün bunlar, keyfî bir hüküm vermemek için objektif olarak bizzat kendilerinin içinde izlenmeli, şimdiye kadar filozoflar ve hukukçular tarafından kabul edilen sübjektif hareket noktası bırakılmalı ve toplumun gelişmesini, «iyi» ile «doğru» nun belli belirsiz kavramı dışında, asıl bu gelişmeyi tayin etmeğe ya-

rıyan ve ekonomik olayların yarattığı sosyal ilişkilerin objektif olarak incelenmesinde bulunan kanunları araştırmağa çalışılmalıdır.» Bu sübjektif hareket noktasını bırakmak istemi Proudhon'da öylesine ayrıcalık kazanır ki doktrininin ana hatlarını kavramış olan Marx'ın bunda etki payının olmadığı kabul edilemez. (Pierre Haubtman: Marx ve Proudhon, 1947, sayfa: 25).

Paris'te bu tarihte hayli kalabalık bir Alman kolonisi yaşamaktadır. Sayıca önemi tartışma götürmesine rağmen bazı anlarda 80.000'e ulaşırlar. Bunlar yalnızca 1830'dan sonra Fransa'ya gelmiş siyasi mülteciler değildir. Çoğunlukla esnaf, terzi, marangoz ve özellikle ayakkabıcıdırlar. Fransız işçileri, kendi istediklerinin çok altında olan bir ücrete boyun eğmelerinden ötürü Almanlara bozulurlar ve Saint-Antoin mahallesinde zaman zaman iş kavgaya kadar dönüşür. Bununla birlikte, önemli olan Alman devrimci örgütlerin varlığıdır. Bunlardan ilk kurulanı «Alman Basın Özgürlüğünü Savunma Örgütüdür» (Deutcher Bund Zur verteidigung des Pressfreiheit) ve mağaza memurları, esnaf, öğrenciler ve gazeteciler bu örgüte üyedirler. Sonradan «Alman Sürgünleri Örgütü» kurulur. (Deutcher Bund der Geachteten). 1834 ve 1835'de çıkan baskı kanunlarından ötürü o zamanın Fransız örgütlerinin yapısını andıran gizli bir örgüttür bu. Cabet'nin çevirmeni olan August-Herman Ewerbeck, Heinrich Bauer ve Joseph Moll ile birlikte bu gruptaki sosyalistler «Doğrular Cemiyeti»ni kurarlar. «Doğrular»ın başta gelen ismi ilerde sözünü edeceğimiz Wilhelm Weitling'tir. «Doğrular Cemiyeti»ne girenler daha önce 12 Mayıs 1839'da Blankici bir ayaklanmaya da katıldıklarından, baskı rejimi, ayaklanmanın temelini oluşturan Blankici Mevsimler Örgütü ile birlikte bunların üzerine de çullanır. Artık «Doğrular» için dağılma za-

manı gelmiştir. İşe en bulaşmışları Fransa'yı terkederler, diğerleri ise Paris'te kalırlar. 1844 Martından sonra Karl Marx, Trône barikatının yanında Vincennes caddesindeki bir kahvede polis raporuna göre iki yüz kadar Alman komünistinin katıldığı mülteci toplantılarına gitmeğe başlar ve 24 Martta, Fransızlardan Pierre Leroux, Louis Blanc, Félix Pyat ve Schoelcher'in bulunduğu demokratik bir toplantıya katılır ve kendilerine katılmadan Ewerbeck gibi «Doğrular Cemiyeti»nin liderleriyle ilişki kurar. «İleri» (Vorwärts) adı altında çıkan Alman mültecilerinin gazetesine yazı verir. Başlangıçta kompozitör Meyerbeer'in finanse ettiği ve alt başlık olarak «Paris'ten san'at, tiyatro, müzik ve sosyete haberleri» adını taşıyan ve, siyasi bir eğilimi desteklemekten çok okuyucularını eğlendirmeyi amaç edinen gazete tek sayfa olarak çıkıyordu. 1844 baharında Bernays ile daha radikal bir biçime bürünecek ve «Fransız - Alman Yıllıkları»nın ekibi, Pyramides mahallesi Moulins sokağında «Vorwärts» yazı işleri bürosunda yeniden biraraya gelecektir. Paris'teki Alman esnafı arasında oldukça tutulan gazeteye şair Heine daha önce birkaç dizesini verdiğimiz Germania, Kış Masalı ve dokumacılar gibi siyasi şiirleriyle katılır ve aynı zamanda «Çin İmparatoru» veya «Büyük İskender» şiirlerinde Fredrik - Güyom'u eleştirir. 1844 yazından başlayarak Marx'ın gazete yönetiminde büyük etkisi olur ve Ağustosta Arnold Ruge'ü hedef alan polemiği yayınlanır. Bu yazıda, 1844 Haziranında Silezya dokumacılarını ayaklandıran ve yorumu tartışmalara yolaçan isyan hareketinden söz edilmektedir. İki olay dikkati çeker bu ayaklanmada: hareketin bastırılmasındaki şiddet (yeni bir şey değildir bu) ve isyancıların karşı koyması (üzerinde düşünülmesi gerekir). Karl Marx bu yazıda Ruge'ün öne sürdüğü tedbirlerin etkisizliğine değinir. Devlet,

yoksulluğu doğuran bir toplumun siyasi organizasyonundan başka bir şey olmadığından kendi tabiatı gereği yoksulluğa da çare bulamaz. «Devlet, bir yanda yönetimin amaç ve iyi niyetleriyle, öte yanda araç ve kaynakları arasındaki 'çelişkiyi,' kendisini yok etmeden ortadan kaldıramaz, çünkü bizzat kendisi bu çelişkiye dayanmaktadır.»

Arnold Ruge, Silezyalı dokumacıların ayaklanmasında, mahallî bir isyan, açlığın yarattığı bir başkaldırma olayından başka bir şey görmemekte haksızdır. Marx'ın gözünde ise bu ayaklanma, Fransa ve İngiltere'deki işçi hareketlerinin bittiği yerde başlamaktadır. Zira Fransız ve İngiliz işçi ayaklanmalarından hiç biri Silezya dokumacılarınınki kadar bilinçli olmamıştır. Bu gözlem Marx'ı, Alman proletaryasının temel kapasitesi olarak gördüğü nesneyi açıklamaya götürür. «İngiliz proletaryası nasıl ekonomik alanda Avrupa proletaryasının önderi ve Fransız proletaryası da siyasi alanda onun elebaşısı ise Alman proletaryasının da Avrupa proletaryasının teorisyeni olduğunu kabul etmek gerekir.» Bu makalenin ilginç yönü, anlamının «1844 Elyazmaları»nın etüdiyle daha da açıklığa kavuşmasındandır. Sanıldığına göre Marx bu son yazıları 1844'ün Mart ve Nisanında yazmış, ancak 1932'de yayınlandığı zaman editörler başlık olarak «Ekonomi Politik ve Felsefe» adını kullanmışlardır.

Artık bu noktaya vardıktan sonra, kısmen ya da tamamen karanlıkta kalmış yazılarının yayınlanmasından beri sorulan ve «Genç Marx» sorunu diye adlandırılan soruna biyoğrafın yanaşması gerekir. Önce bir «süreçlere ayırma» sorunu ortaya çıkar. Marx üzerine düşünceleri yenileyip zenginleştiren Louis Althusser dört süreç ayırmıştır. Marx'ın hayatında: 1840-1844, gençlik eserleri; 1845 kesinti dönemi eserleri; 1845-1857 olgunlaşma eserleri; 1857 1883 olgun-

luk eserleri. Bu süreçlere ayırmada abartmalı bir şematizm olduğu düşünülebilir ve yılların ayrılması belki de böyle bir açıklığı getirmez zira Marx'ın belirli bir zamanda kullandığı kelimelerle ortaya koyduğu köklü yeni kavramlar arasında bir uyuşmazlık vardır; diğer bir deyimle, Marx'ın düşüncesi sıçramalarla gelişmesine rağmen, her türlü kesin süreç ayırımını zorlaştıran belirli bir dil uyumsuzluğu vardır. Diğer yandan Marx'ın gerçek yönü gözönüne alındığında, birbirine karşıt, ama aynı derecede tartışma götürür iki yorum çıktığını sanıyoruz «genç Marx»ta. Kimileri, her ne pahasına olursa olsun olgunluk döneminin Marx'ından, ancak hafif nüanslarla ayrılabilen ve şimdiden oluşmuş bir dünya kavramını bulmak isterler genç Marx'ta. Oysa daha önce de söylediğimiz gibi Marx, marksist olarak doğmamıştır, sonradan olmuştur. Kimileri ise tam tersine (yeni keşfedilmiş bir Marx için bir çeşit yarış başlamıştır) genç Marx'ın olgunluk Marx'ı olduğuna ve gerçek Marx'ın da yine bu genç Marx olduğuna inanırlar. İki halde de esaslı iki temel unutulmaktadır. Birincisi, Emile Bottigelli'nin mükemmel formülüne göre, Marx'ın düşüncesi, çelişkileriyle, gecikmeleriyle ve gelecek müjdeleriyle gelişen tüm canlı bir düşüncedir. İkincisi ise Marx'ın düşüncesi her aşamada kendisini etkileyen tarihsel süreçe diyalektik olarak bağlı kalmış ve 1848'den sonra bu süreci etkileyebilmiştir. Biyograf, belki de filozoftan daha fazla olarak, bir düşüncenin gelişimiyle ilgilenir ve bu gelişimi yalnızca düşünce alanındaki bir değişim olarak değil düşünce ve gerçeğin karşılıklı ve sürekli etkileşimleriyle açıklamaya çabalar.

1844 Elyazmalarının bu gelişimde bir mihenk noktası olduğu doğrudur. Bununla birlikte oldukça büyük yorum güçlükleri gösteren bu yazılar kesin birer metin olmayıp (yayınlanmaları düşünülmemişti) Marx'ın

yalnızca kendisi için, kendi yönünü bulması için izlediği bir çeşit düşünce yoludur. Ama hâlâ kullandığı Hegelci dilin yazının anlaşılmasını güçleştirmesinden dolayı yorumcular aynı kanıya varamamaktadırlar. Bizi ilgilendiren konuda yalnızca birkaç noktaya değineceğiz. Daha önce sözünü ettiğimiz, okuduğu eserlerden ötürü Marx ilk defa olarak ekonomi politiğin eleştirisinden hareket eder. Ekonomi politik gelişmiş ve Adam Smith emeği her türlü zenginliğin ilkesi olarak tanımıştır.

Ricardo sanayii ve sanayi sermayesini mülkiyetin son aşamaları olarak kabul etmiştir. Bu ekonomi politik, özel mülkiyetin kökenleri üzerine kendi kendine soru yöneltmez, ve onu, sonsuzdan gelmiş sonsuza kadar gidecek olan bir veri olarak görür. İnsanın meta haline gelişini, işçinin yabancılaşmasını onaylar. Emeğin ürünü işçi için bir fetiş gibidir ve emek işçinin dışında kalır. Emeğin yabancılaşmış niteliği gerek fizik gerek başka bir zorlama ortadan kalkar kalkmaz emekten bir vebadan kaçar gibi kaçılması olgusunda açıkça görülür. Emeğin işçi için taşıdığı yabancılaşmış özellik, işçinin kendi işi değil başkasının işi olmasında, çalışırken de kendi kendisine ait olmayıp başka bir kimseye ait olmasında belirmektedir. Bu satılmışlık hali sadece sonuçta değil bizzat üretim faaliyetlerinin içinde de ortaya çıkar. O halde kendini satma tarihin bir sürecinde oluşmaktadır. İnsanın sonradan kendisine maledeceği zenginlikleri yaratması için elzemdir. Engels'in de, insanın tarih öncesi devri dediği, insanın insanlaşmasından önceki bir süreci işaret eder. Ne daha önce oluşmuş bir insan tabiatı ve ne de herhangi bir biçimde bu insan tabiatını bularak gerçekleşecek insan vardır. İnsan kendi kendini yaratır. «Tarih, bizzat insanın tabii ve gerçekçi tarihidir.»

Paris'te bulunduğu zamanlar Marx devrimci yön-

lerini takdir ettiği komünist işçiler bulur. Buna karşılık «kaba komünizm» diye tanımladığı tüketim ve dağıtım komünizmini, «paylaştırıcıların» komünizmini reddeder. Zira bu komünizm işçinin yaşadığı şartları değiştirmemekte, tersine onu tüm insanlara teşmil etmektedir. Böyle bir ortaklık yalnızca genel kapitalist olarak iş görür ve insanlık tarihinin başlangıçlarında varolduğu iddia edilen ilkel komünizme, altın çağa dönüştür bu. Tersine, Marx için komünizm «gelecek kuşakların enerji dolu ilkesi, gerekli biçimidir.» Yalnızca proletaryanın değil, insanın gerçekçi kurtuluşudur. Proletarya böyle bir sınıf olarak kendi kendini inkâr etmekle içinde yaşadığı toplumu da inkâr eder, ve inkârın inkârı yoluyla, içinde ne burjuvazinin ve ne de kendisinin olmayacağı yeni bir toplumun koşullarını oluşturur. Komünizm insanın tabiatla, insanla insan arasındaki antagonizmanın kesinlikle çözümlenip sonuçlanmasıdır; varoluşla öz benliğini onaylama ile nesneleşme ve zorunluluk ile özgürlük ve bireyle tür arasındaki çatışmanın gerçek çözümüdür. O tarihin muammasının çözümlenişidir ve kendini böyle bir çözüm olarak tanır. Marx bundan böyle kendisi için esas olacak olan pratikle teori arasındaki diyalektik bağı bulmuştur. Özel mülkiyet fikrini yıkmak için düşünülen komünizm yeterlidir. Gerçek özel mülkiyeti yıkmak için gerçek bir komünist eylem gereklidir. İşte bu gerçek komünizm eylemidir ki 1844 yılları Marx'ını, yayıldığı takdirde bütün aklı başında insanlara kendi gerçeğini kabul etmeye zorlayacağı komünist fikrini yeterli bulan ütopyacılardan ayırır.

Kuşkusuz henüz 1844 yılındayız. Üretici güçler ve üretim ilişkileri gibi kavramlar daha su yüzüne çıkmamıştır. «1844 Elyazmaları»nı (Louis Althusser'in tanımlaması gerçeği işaret eder) Marx'ın düşünce gelişiminin bir devri, entellektüel bir oluşumun bü-

tün devirleri gibi bir geleceği olan ama aynı zamanda geriye dönüşsüz tam bir «şimdiki zamanı» oluşturan bir devir olarak nitelemek gerekir.

Manchester'i terkedip Barmen'e dönen Engels 26 Ağustos 1844'de Paris'e de uğrar, ve Marx'la on gün kadar birlikte olurlar. İki insanın yollarını izlediğimizden bu buluşmanın kesin karakterinin ne olacağı kestirilebilir. 1885'de Engels «1844 yazında Marx'ı Paris'te görmeğe gittiğim zaman bütün teorik sorunlarda anlaştığımızı gördük ve ortak çalışmalarımız bu tarihten itibaren başlamıştır» diye yazacaktır. «İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu» üzerine kitabını yazmasına olanak verecek olan notlarını da yanında getiren Engels, Marx'ı bu ülkede edindiği deney ve bilgilerden haberdar edecek ve Marx da bundan böyle dostu olacak Engels'i komünist işçilerin toplantılarına sürükleyecek ve onu Vorwarts'a İngiltere'deki durum üzerine yazılar vermeğe ikna edecektir. Marx, Engels'e üzerinde çok fazla durduğu bir tasarı olan Genç Hegelcilere ve onların bilinç yoluyle devrim teorilerine karşı bir broşür yazmak fikrinden söz açar. Paris'te bulunduğu sürece Engels birkaç bölüm yazar ama 1845 Şubatında Francfort-sur-le Main'de çıkacak olan 336 sayfalık bu kocaman yergi dolu esere beklenilmeyen biçimini verecek olan Marx'tır. Engels ona «Allah bilir daha ne kadar zaman çekmecende kalacak olan bir sürü şeyi hiç olmazsa böylece yayınlamak fırsatını buluyorsun» diye yazacaktır.

Kitabın başlığı «Eleştirici Eleştirmenin Eleştirişi» olacakken, Bauer kardeşlere ve onların taraftarı olan Genç Hegelcilere atfen daha çarpıcı olan «Kutsal Aile» adıyla yayınlanır. Polemik bir eserdir bu, ve bugünün okuyucusu için ilginç sayılmayan birçok kinayelerde bulunulur. Bauer grubundan Szeligan'ın (Franz Sychlin von Zychlinski'nin takma

adı) övdüğü Eugène Sue'nün «Paris esrarı» adlı ve «Journal des Débats» gazetesinde 1842-3'te yayınlanan ve büyük sükse yapmış olan romanına önemli bir bölüm ayrılmıştır. Bugün de zaten Eugène Sue için yeni bir ilgi uyanmış mıdır? Marx'ın gözünde bu roman, 1840 yıllarında Fransa'da egemen olan iyi duygularla dolu merhametli baba patron teorisini çok iyi yansıtmaktadır. Edebi eleştirinin sayfalarını okurken Marx'ın bunları yazdığı zaman ne kadar eğlendiğini düşlemek mümkündür.

Sue'nün kişileri olan «Chourineur, Fleur-Marie, Gerolstein prensi Rodolphe, la Chouette, Rigoletto, Tortillard ve öğretmen arasında keyfince gezinir ve Genç Hegelci Kutsal Aile önerilerini, fakirler bankası, model çiftlikler kuran zenginleri felsefeye, fakirleri bireyci gelişime (kendi bilincine varma) teşvik eden bir Rodolphe'un girişimlerine benzetmekle ne sinsi bir zevk alır. Bununla birlikte Kutsal Ailenin esası «yeryüzü hayatı ve eleştirmekle yetinen eleştirinin çehre değişimi» ya da «Gerolstein prensi Rodolphe'un canlandırdığı eleştiri olmakla yetinen eleştiri» gibi yetkin bir biçimde adlandırılan bölümde değildir. Marx, Fransız materyalistlerinden özellikle Helvetius, Holbach ve la Mettrie'den okuduklarını kullanır. Bu çeşit materyalizm doğrudan doğruya sosyalizme ve komünizme çıkmaktadır. Genç Hegelciler ise mutlak fikrin gerçekleşmesi demek olan tarih teorisine saplanmaktadırlar. Sık sık Fransız devrimine dayanan Marx, bunlara karşı tarihin yürüyüşünde yığınların rolünü savunur. Peşinen proletarya rolünün her türlü mesianik yorumunu reddederek, «eğer sosyalist yazarlar proletaryaya tarihî bir rol vermişlerse bunları bir tanrı gibi gördüklerinden değil, tersine tam anlamıyla gelişmiş proletaryada insanlıkla ilgili ne varsa koparılıp alınmıştır, hatta insan gibi görünmek bile» diye yazar.

«Proletaryanın varoluş şartlarında, bugünkü toplumun bütün varoluş şartları en insanlık dışı biçimleriyle özetlenmiş, yığılmıştır. İnsan kendisini yitirmiştir; ama aynı zamanda, yalnızca bu yitirişin teorik bir bilincine erişmekle kalmamış, kaçınılmaz çaresiz ve buyurucu bir sıkıntı, pratik bir zorunlulukla bu insanlık dışı duruma karşı ayaklanmaya zorlanmıştır. Proletaryanın kendisini kölelikten kurtarabilmesi ve kurtarmasının gerekliliği, bu nedenlerden ötürüdür. Ama proletarya kendisini, ancak kendi varoluş şartlarını yok ederek kölelikten kurtarabilir. Kendi varoluş şartlarını yok etmesi de, ancak bugünkü toplumun insanlık dışı bütün varoluş şartlarını, kendi durumunda özetlenen bütün bu şartları yok etmesine bağlıdır.»

Paris'teki konuklama artık son bulacaktır. Prusya'nın Paris Büyükelçisi Von Arnim Alman mülteci-leri ve özellikle Vorwarts yazarları hakkında gerekli tedbirlerin alınması için Guizot'nun yanında girişimlerde bulunmuştur. Gazetede çıkan yazılardan birinde Belediye Başkanı Tschech'in Prusya kralına karşı düzenlediği suikast övülmüştür. Guizot duraksar ama kaygıları olduğundan değil, muhalefetteki basının saldırısından korkmaktadır. Bununla birlikte başyazar Bernays'i mahkemeye verdirtir ve 13 Aralık 1844'de iki yıl hapse mahkûm olur Bernays. Birkaç hafta sonra İçişleri Bakanı Duchâtel, Vorwarts'ın yazı kadrosunda bulunan, ya da oraya yazı veren Heine, Börnstein, Bernays, Marx, Bürgers ve Ruge'ün derhal sınır dışı edilmelerini buyurur. Bu karar, demokrat basında protestolara neden olur. «La Fraternité» Bakan Guizot'nun Prusya arzularına boyun eğişinden yakınır, ve Polis Müdürünün Vorwarts gazetesinde iki halkın kutsal ittifakını öneren yazılar yazan birçok Alman sosyalist edebiyatçısını sınır dışı ettiğini yazar. Bunlar arasında filozof-doktor, Trè-

ves'li M. Charles Marx da bulunmaktadır. 14 Şubat 1845 tarihli «La Réforme» gazetesi, suçları sadece şimdi terketmek emrini aldıkları Fransa'yı sevmek ve savunmak olan ve Fransız fikirlerine besledikleri sevgiyle tanınıp, dehalariyle belirginleşen bu insanları selâmlar.

Alınmış olan tedbir ne Heine'e (şairin ününden dolayı genel bir protestodan korkulmaktadır), Vorwarts'ın yasaklanmasından pek de huzursuz olmuşa benzemeyen Arnolde Ruge'e, ne gazeteyi bir daha yayınlamayacağına söz veren Börnstein'e, ne de zaten Staine-Pélage'de yatan Bernays'a uygulanır. Yalnızca Marx, Bakunin, Bürgers ve yanlışlıkla Prusya ve Avusturya hükümetlerinin gizli ajanı olan Adalbert von Bornstedt sınır dışı edilirler. Prusya tarafından haklarında tutuklama emri çıkmayan Bakunin ve Bürgers Köln'e ya da Dresde'e yerleşebileceklerdir. Marx'a gelince, sonradan «profesyonel devrimci» denecek olan kişiliği oluşma yolundadır. Eşkâli bütün sınır kapılarına verilmiştir. «Trèves doğumlu, 22 yaşında (aslında 27 yaşındadır) 1,75 boylarında; saç ve kaş rengi siyah. Düz alınlı, basık burunlu, ağız orta büyüklükte, çene yuvarlak.» Marx böylece Paris'i terkeder ve Liège'de kısa bir duraklamadan sonra 1845 Şubat başlarında Brüksel'e gelir. Engels, Barmen'den Marx'a şöyle yazacaktır: Sınır dışı edilmeni öğrenir öğrenmez, katlanacağın masrafları komünistlere yaraşır biçimde hepimizin karşılaması için hemen para toplamayı gerekli gördüm. Yaptıkları adiliklerle bu köpeklerin seni maddi sıkıntılara sokmak gibi bir zevke kapılmalarının önüne geçmek gerekir.» Kızıyla birlikte Brüksel'de kocasiyle buluşacak olan Jenny, gerçekten de yolculuk masraflarını ödeyebilmek için ev eşyalarından ve giysilerinden bir kısmını satmak zorunda kalacak ve böylece Marx ailesi Brüksel'de 1848 Martına kadar oturabilecektir.

ALTINCI BÖLÜM

BÜYÜK DÖNEMEÇ

Parasızlık yüzünden Marx ailesi Brüksel'de sık sık otelden otele taşınacak, önceleri kaldıkları Kuzey Garı yakınındaki Neuve sokağından, Gar Oteli'ne sonradan da aynı mahalledeki Saxe Oteli'ne geçeceklerdir. Sainte Gudule ovasındaki Bois-Sauvge Oteli, Saint - Josse - ten - Noode mahallesi, Alliance ve Pachéco sokağındaki daireler bunları izleyecek ve aile sonunda Brüksel'in güneydoğu banliyösündeki Ixelles'de Orleans sokağı 42 numaraya taşınacaktır. 1845 Eylülünde Marx ailesine ikinci bir kız Laura ile 1846 Aralığında «Musch» takma adıyla anılacak olan ilk erkek çocuk Edgar doğacaktır. Vorwarts gazetesini Belçika'da yeniden yayınlamak niyetinde olduğu söylenen Marx'ın gelişini öğrenen Belçika hükümeti pirelenmekte, Prusya polisi de kendi yönünden harekete geçerek Belçikalı güvenlik işleri müdürüne açık ve sürekli baskı yapmaktadır ama Brüksel polisi istenilen soruşturmayı sürüncemede bırakır. Nihayet Marx, 22 Martta oturma izni alabilmek için Belçika'da siyasi yönlü hiç bir eser yayınlamayacağına dair söz vermeğe razı olur. Berlin polisinin takibinden kurtulmak için 1 Aralık 1845'de

Prusya vatandaşlığından ayrılmağa karar verir. Zevkleri, ve kültürü ile kendisini tam bir Alman gibi hissetmesine rağmen bundan böyle artık bir vatansızdır o. 1861'de yeniden Prusya vatandaşlığına geçmek için başvuracak ve isteği Berlin Polis Müdürü tarafından «cumhuriyetçilik» kuşkusuyla kabul edilmeyecektir. Engels ise, Barmen'de, Marx'ı da haberdar ettiği gönül serüvenleriyle ve özellikle siyasi faaliyetleriyle uğraşmak, komünist propagandası yapmaktadır. «Burada fikirlerimiz için güzel bir zemin oluşmakta; ateşli ve inatçı boyacılarımızla, iplik yıkama işçilerimizi harekete geçirmeyi başaracağımız gün Wupper vadisiyle öğüneceksin» diye yazar Marx'a. Bu heyecanında ve «nereye gidilirse gidilsin komünistlerden biri üzerinde sendelemeden bir tek adım atılamaz» diye ortaya attığı iddialarında çok fazla hayal ve abartma vardır. Elberfeld'de «sadece komünizmden» söz edilir ve şimdilik ailesinin ve özellikle ihtiyar ana ve babasının ısrarları üzerine fabrikanın ticari işlerini üstlenmek zorunda kalır. Barmen'de 20 Ocak 1845'de yazdığı bu mektup okunup da Engels'in Manchester'de tekstil sanayiinde uzun yıllar ticari işleri yönetmek zorunda kalacağı düşünülürse bu ikili yaşantının kendisi için ne kadar acı olacağı kendiliğinden ortaya çıkar. «Ticaretten iğreniyorum, Barmen'den iğreniyorum, ama özellikle beni en çok tiksindiren sadece bir burjuva gibi değil üstelik imalâtçı olarak proletaryanın sömürülmesine katılmamdır. Babamın fabrikasında geçirdiğim birkaç gün, üzerinde yeterli derecede düşünmemiş olduğum bu pis düzeni kafama sokmak için yetti de arttı bile. İnsan icabında yazı yazmamak şartıyle, dış görünüşüyle, bir sömürücü burjuva olup suya sabuna dokunmayan bir komünist olmakla yetinebilir ama hem komünist propagandası yapıp hem de bir sömürücü olmak imkan-

sızdır.» Engels'e göre durum Barmen'de gittikçe ciddileşmektedir. Komünist avına çıkılmış, ihtiyar babası fanatik bir despot tavriyle mektuplarını kollamakta ve ona propaganda yapmak için değil sadece yapacağı çalışmalar için iane kabilinden para vermektedir. İyilik dolu bir anası vardır ama kocasının karşısında bu ananın en ufak bir söz hakkı bile yoktur.

Her şeye rağmen Engels'in tasarıları büyüktür, Moses Hess'in yardımiyle Marx'la birlikte «XVIII. Yüzyıldan başlayarak Fransa ve İngiltere'de Komünizm ve Sosyalizmin Tarihi» adlı bir kitap yazmayı tasarlar; en iyi sosyalist yazarlardan oluşacak bir kütüphane gibi olacaktır bu eser. 17 Mart 1845'te Marx'a «Başlangıcı birlikte yazarız, sonra sen Fransa'yı ben İngiltere'yi ele alırım» diye yazar. Özellikle «İngiliz proleterlerinin durumu» üzerine yazacağı kitabına malzeme toplamak için İngiliz gazete ve yayınlarına gömülür. Ve böylece bu, İngilizler için güzel bir günah kataloğu olacaktır bu. «Sana söylüyorum kızım sen anla gelinim gibi bir şey ama, benim asıl amacım İngiliz burjuvazisinden pek de aşağı kalmayan, daha korkak, kendi bilincine varamamış ve halkı ezmede daha az usta olan Alman burjuvazisini vurmaktır» der.

Eser 1845 Mayısında Leipzig'te «Gerçek Belgelerle ve Yazarın Gözlemlerine Göre İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu» adıyla yayınlanan bu kitabı (De Lage der arbeitenden Klasse in England Nach eigener Anschauung und authentischen guellen) başlangıçta İngiliz sosyalizmi ve İngiltere'nin tarihî gelişmesine ayıracağı ve bitiremeyeceğl daha geniş bir eserin bir bölümü olarak düşünmüştü.

Marx ile Engels'in birbirlerine yazdıkları mektuplar okunduğu zaman, yazmayı tasarlayıp da yazamadıkları eserlerin çokluğu insanı şaşırtır Arnol-

de Ruge'de 1844 Ağustosunda bu yolda Marx'a serzenişte bulunur. İki insan arasındaki bozuşmanın eli kulağında olmasına rağmen Ruge'nün bu konuda yaptığı hatırlatmayı not etmeden geçemeyeceğiz. Ruge'e göre Marx, Hegel'in doğa hukukunu komünist açıdan eleştirisini yapmak, Konvansiyonun tarihini yazmak ve bütün sosyalistleri eleştirmek istemektedir. «En son okuduğu kitap üzerine yazmayı istemesine rağmen gene de durmaksızın okumasını sürdürmekte ve yeni özetler çıkarmaktadır». Marx'ın karakterinin bu yanı tamamiyle doğrudur. Zira onun hem okuma konusundaki oburluğunu ve hem de yayınlanmağa verdiklerinin kalitesine ne kadar bağlı olduğunu gösterir. Bu nedenledir ki zamanımızda bile Marx'ın notları ve elyazıları yayınlanıp durmaktadır.

Biz tekrar Engels'e dönelim. Kitabı, o zamanlar yayınlanan ve işçilerin durumu üzerine yapılmış bir sürü anket arasında yer alsa bile (Örneğin Fransızlardan: Buret, Ducpetiaux ve Villermé) bu serideki yeri gene de apayrıdır. Bu anketler genellikle sosyal adaletçi bir patron sistemine bağlı olmalarına karşın Engels, emekçi sınıfı öne geçirerek sosyalizme yardım etmek ister. «Sosyalist teorilere sağlam bir temel getirmek, onların haklılığı üzerine hükümler vermek, lehte ve aleyhte fantastik yakıştırmalara ve saçmalıklara bir son vermek isteniyorsa proletaryanın hayat şartlarını tanımak kaçınılmaz bir gereksinim olur.» Oysa İngiltere'de proletaryanın hayat şartları kendi klasik biçimleri altında, sanayi devriminin sonuçlarına bağlı olarak gözükürler. Engels teknik buluşların (otomatik dokuma tezgâhı, buharlı makine) sosyal bünyeye olan etkisine işaret eder ve kapitalist üretime ait bir seri kanunlara değinir: peryodik buhranlar, işsizler ordusu, üretimin gelişmesiyle emekçi sınıfı sömürüsünün artması. İş bulabilmek

ümidiyle emekçiler birbirleriyle rekabete girişmekte ve ücret sadece yaşayıp çoğalabilmeleri ve kendilerini emekçi olarak muhafaza edebilmeleri için gerekli olan asgari ortalamaya tekâbül etmektedir. İşçi mücadelelerinin geçirdikleri süreçlerleri yeniden düzenleyen Engels, üç yıl sonra komünist partisi manifestosunun daha sistematik bir biçimde geliştireceği fikirleri ileri sürer ve onun tarihî yerine Şartizm gibi bir eylemi oturtur. «Şartizm, burjuvaya gösterilen tepkinin özlü biçimidir. Toplantı ve grevlerde bu tepki daima yalnız kalıyor, işçiler, ya da işçi grupları kendileri gibi yalnız kalmış işçilerle dövüşüyordu. Oysa, Şartizmle birlikte, burjuvaziye ve özellikle onun siyasal iktidarına karşı direnişe geçen, ve kanunu da yanına alarak içine kapandığı kaleyi zorlayan bütün bir emekçi sınıfı olmaktadır.» İngiliz sosyalizminin hayalciliğini eleştirmesine rağmen, Engels kendini dahi bunun etkisinden tamamiyle sıyıramamıştır. Devrimin ancak proletaryadan geleceği sonucuna varmış olmakla birlikte yine de sınıflar arası çelişkilerin üstüne çıkarak insanları komünizmin gerçekliliğine inandırmanın olasılığından ümidini kesmemektedir. Kitabının son bölümündeki değerlendirme de bundan esinlenir: Komünizm nasıl proletarya ile burjuvazi arasındaki çelişkinin üstüne çıkıyorsa, burjuvazinin en iyi bir kesimi - maalesef azınlıkta olup ancak genç kuşaklardan elde edilebilir - tamamiyle proleter olan Şartizm'den daha kolaylıkla komünizme geçebilir. 1892'de yeni bir basımı için yazdığı başlıkta Engels, orjinal metni değiştirmeyi reddetmekle birlikte kitabının sosyalizmin embriyoner gelişmesinin yalnızca bir aşamasını oluşturduğunu yazmaktadır.

«İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu» yayınlandığı zaman Engels Belçika'da Marx'la buluşmak için Barmen'den ayrılmıştır. İki dost, Engels'in 1846

Ağustosunda Paris'e gidişine kadar, aynı hayatı sürdüreceklerdir. Engels, Marx'ın oturduğu dairenin yanına yerleşmiştir ve tatillerini birlikte Ostende'de geçireceklerdir.

1885'de Engels, Brüksel'de buluşmaları sırasında Marx'ın, ana çizgileriyle tamamlanan «tarihin materyalist teorisi»ni bitirdiğini söyler. Yine Engels'ten öğrendiğimize göre Marx, daha sonraki çalışmaları için kâğıt üstüne karalayıp yayınlanmasını düşünmediği Feuerbach üzerine on bir tezini 1845 Martında kaleme almıştır. Bunlar gerçekten Engels tarafından 1888'de yayınlanacaktır. Feuerbach üzerine tezler, sorunu ana çizgileriyle ele alıyorlarsa «kesin olmayan görüşümüzü, ayrıntılarıyla ve çeşitli yönlerinde oluşturmak daha uygundur. Bu sebeple «Feuerbach tezlerini» Marx'la Engels'in ortak çalışmalarının bir ürünü olan «Alman İdeolojisi» ile birlikte açıklamak gerekir.

Şimdi Engels'e dönelim. Hızla sanayileşen bir ülkeyi yakından tanıtmak için 1845 yazında Marx'ı altı haftalığına İngiltere'ye sürükler. Londra'da Marx ve Engels «Doğrular Cemiyeti»nin sürgündeki üyeleri ve Şartist hareketin idarecileriyle ilişki kurarlar. Marx, Manchester'de Brüksel kitaplıklarında bulamadığı eserlerden özetler çıkarır ve özellikle 1825'de yayınlanan «Zenginliğin Dağılış İlkeleri Üzerine Araştırmalar» başlıklı kitabın yazarı olan Owen'in öğrencisi Wiliam Thompson'un çalışmalarını inceler.

Brüksel'e dönüşte Marx ve Engels 1846 yılının ortalarına kadar sürecek olan uzun bir çalışmaya girişirler. Alman İdeolojisi olan bu eseri yazarken Marx ve Engels önce Genç Hegelcileri hedef alırlar, (Bruno Bauer ve 1845'te «Biricik ve Mülkiyeti», adlı eserini yayınlayan Max Stirner) ve aynı zamanda en az bunlar kadar önemli olan eski felsefî inançlarının hesabını görmek isterler. Elyazısı halinde ka-

lan eser yayınlanmayacak ve yazarlar bundan kolayca teselli bulacaklardır. Marx 1859'da «Yeni koşullar eserin basılmasını olanaksızlaştırdıkları zaman iki büyük cilt halindeki müsvedde uzun zamandan beri Vestefalya'da yayınlayıcının elinde bulunuyordu. El-yazısı eseri farelerin kemirici eleştirisine seve seve bıraktık zira başlıca amacımız olan kendimizi aydınlığa kavuşturmak ve bu bilince varmak olanağını elde etmiştik.»

Feuerbach Üzerine Tezler ve Alman İdeolojisi Marx ve Engels'in entellektüel gelişmelerinde temel mihenk taşlarıdır. Bu gelişmede kesin bir dönemeç bulmak gerekirse, bu dönemeci kolayca 1845-1846 yıllarına yerleştirebiliriz. Gerçekten bu süreçtedir ki Marx ve Engels sonradan tarihî materyalizm diye tanımlanacak olan bilimin temellerini atmışlardır. Yalnızca materyalist yöne dayanıp diyalektik yönü ihmal etmesinden ötürü marksist **tarih anlayışını** tam anlamıyle belirtmemesine rağmen, tarihî materyalizm tanımlaması gene de ileri atılmış bir adımdır. Yeni bir tarih felsefesi değil, tarihin bilimidir mesele olan ya da daha yerinde bir anlatımla, hareket halindeki toplumların genel bir teorisi, yani bilimsel pratik anlayışın tahliline verilmiş ya da verilecek bir dizi önermelerdir bunlar. Bu teorisi 1845 yılında ve 1846'da yaklaşık formüllerle belirtilmesine rağmen, temel artık oldukça belirginleşmiştir. Gene bu tarihtedir ki Lenin'in belittiği üç büyük kaynak olan «Alman felsefesi, İngiliz ekonomi politiği ve Fransız sosyalizmin'den» esinlenerek Marx ve Engels sonradan geliştirecekleri tahlil yönteminin hatlarını ortaya koymaktadırlar.

Kısalığına rağmen Feuerbach Üzerine Tezler, Marx'ın nasıl marksist olduğunu anlamak isteyenler için temel bir eserdir. Engels'in de söylediği gibi «Yeni bir dünya görüşünün parlak çekirdeklerini

içeren ilk belge olması nedeniyle son derece değerlidir.» Marx burada idealizmi reddedişini doğrular. Ne var ki asıl önemli olan bir zamanlar, bilimler içinde en gelişmişi olan Mekaniğin her şeyi mekanik nedenlerle açıklayan eski materyalizmin yeni yerini saptamasıdır. «Feuebach da dahil olmak üzere bütün filozofların materyalizmlerinin başlıca yanılgısı, nesne, realite ve maddi dünyayı, sadece ham nesnel alem (objektivite) ve sezgiler olarak görüp insanların somut faaliyeti olarak, pratik olarak öznel olarak ele almamış olmalarıdır. (Tez No : I) Filozofların çoğu maddeyle ruh arasında yaptıkları köklü ayırımla düalist olarak kalmakta, başlıca çabaları bunlardan hangisinin daha önce oluştuğu üzerine toplanmaktadır. Marx'la birlikte diyalektik biçimde gerçek bir monizme varmaktayız: İnsan ve tabiat yalnızca pratikte gerçekleşebilen hareket halinde bir birlik oluştururlar. Pratik kavramı Marx ve Engels'in düşüncelerinde önemli bir yer kapsamaktadır. «İnsan düşüncesinin nesnel gerçeği kavrayabilip kavrayamayacağı sorunu teorik değil, pratik bir sorundur. İnsan doğruyu, yani, pratikteki düşüncenin gerçekliğini ve gücünü, geçerliğini ancak pratikte kanıtlamak zorundadır. (Tez No :2) İnsanla çevresi arasında ortak bir eylem ilişkisi vardır. İnsan çevresine karşı yaptığı mücadelede, bu çevreyi değiştirir ve bunu yaparken de kendisini de değiştirir. İnsan tabiatı tarihin hareketinde gerçekleşecek olan bir başlangıç verisi değildir. İnsan tabiatı, tarihin her anında onu yoğurup biçimleyen insan üretim faaliyetlerinin bir olgusudur. İnsan yaptıklariyle insandır ve insan hem tarih tarafından, hem de tarih içinde kendi kendini yaratır. Feuerbach'ın soyut insanına, Marx 6 No'lu tezinde gerçek insanı çıkarır. «İnsanın özü, her özel bireyde bulunan bir soyutlama değildir. Gerçek insan tabiatı sosyal ilişkilerin bütünüdür.

Marx, 1844 Elyazmalarında kurtulamadığı Feuerbach antropolojisinden artık tamamen sıyrılmıştır. Veya başka bir deyimle Louis Althusser'in tanımlamasını kullanarak, bu altıncı tezin saptadığı ilke şudur: Soyut insanı değil de gerçek insanı ararken üzerinde durulan gerçeği bulmak için topluma geçmek ve sosyal ilişkilerin tümünün analizini yapmak gereklidir. İnsan kendisini etkileyen ve aynı zamanda kendisinin de etkilediği tarihî koşulların dışında kavranamaz. İşte bu, Alman İdeolojisinin temel temalarından biri olacaktır.

Eserin müsveddesi yayınlanmak üzere hazırlanmasına rağmen, yine de yarıda kalmış bir kitaptır Alman İdeolojisi. Bize gelebildiği biçimiyle bu eser ilk taslak görünümünde olup, tüm planı belirsizdir. Konudan uzaklaşmalar ve daha derinlemesine daha belirgin bir araştırmaya yönelik bir çeşit hoşnutsuzluğa işaret eden tekrarlarla doludur. «Leipzig Dinî Meclisi» (Genç - Hegelcilerin eserlerinin basıldığı şehir) adı altındaki polemik bölümü Aziz Bruno (Bruno Bauer) ve Aziz Max (Max Stirner) i hedef alır. O döneme ait bu bölümler bugün ilginçliklerini yitirmişlerdir ama o dönemde Marx ve Engels fikirlerinin yayılması için geniş bir kavgayı göze almak zorundadırlar. Engels sonraları Alman İdeolojisi hakkında «vardığımız yeni bilimsel sonuçları büyük kitaplarda sergileyerek sadece «bilim» dünyasına tanıtmak gibi bir niyetimiz yoktu» diyecektir. Onlar için önemli olan Avrupa ve özellikle Alman proletaryasını kendi fikirlerinin doğruluğuna inandırabilmektir. Bu yüzdendir ki Alman İdeolojisi'nde Marx'ın eski dostu Moses Hess'in tuttuğu ve en tanınmış temsilcisi Karl Grün olan sözde «gerçek sosyalizm»e ait bir sürü bölümler bulunur. Marx'ın «Komünist partisi manifestosunda suçladığı bu gerçek sosyalizm» duygusal bir sosyalizmdir ve Marx ve Engels eskiden kapıldıkları bu

çeşit sosyalizmden artık kurtulmuşlardır. Sevgiyi, mücadelenin yerine koyan bu hümanist sosyalizm Marx ve Engels için küçük burjuvanın iyiniyetli girişimlerine ve merhametli eserlerine tekâbül etmekten öteye geçememektedir. Felsefe ilminin yüzyıllardan beri geçerli olduğu Almanya'da bu ağızkalabalıklariyle kavgaya girişmek gerekmektedir. Marx ve Engels bu vesileyle Heine'in «Germania», «Kış Masalı»ndan aldıkları dizeleri okuyup dururlar:

Fransızlarla Ruslara aittir yeryüzü
Denizlerdir İngiltere'nin malı
Ama hayalciliğin sarhoşluğunda
Kimseye kaptırmayız yerimizi.

Bununla birlikte Alman İdeolojisi'nin katkısı yeni bir tarih anlayışının ortaya atılmasında görülür. Bu kavramın kelimeleri pek o kadar kuvvetli değildir. Yeni düşünceleri açıklamak için sık sık Hegelci kelimelere dayanılırsa da temel ilkeler hiç olmazsa yeni bir olgunun işaretleridir. Örneğin tamamiyle Hegelci bir terim olan «medeni toplum» (société civile) deyimi kullanılmasına rağmen artık bu toplum, üretici güçlerin belirgin bir gelişme sürecinde insanların ekonomik maddi ilişkilerinin tümünün simgesi olarak gözükmektedir.

Marx ve Engels, mutlak fikrin, ya da neden ve ne biçimde insanların bilinçlerine ulaşabilmiş olan fikirlerin cisimlenişini tarihin olgusu olarak gören idealist anlayışın çeşitli biçimlerini kesinlikle reddederler. Marx ve Engels insanların kendi ihtiyaçlarını karşılayan yaşama araçlarını kendilerinin ürettikleri basit ama temel ilkeden ilk tarihsel olgudan hareket edeceklerdir. Şunu da belirtelim ki kullanılan deyim artık «insan» değil «insanlardır». Gerçekten insan toplum içinde yaşar ve ancak başkalarıyla olan sos-

yal ilişkileri açısından kendi kendini tanımlar. Adem bir efsane, Robinson bir çocuk masalıdır. İnsanlar hayvanlardan bilinçleriyle, dinleriyle ve akla gelebilen her şeyle ayırt edilirler. Gerçekte ise insanlar hayvanlardan kendi geçim araçlarını üretebildikleri andan itibaren ayrılmağa başlarlar. Onları üreterekten bizzat kendi maddi hayatlarını da üretmiş olurlar.

İnsanların yaşama araçlarını üretişlerinde (ister emekle bireyin kendi yaşamasını, ister döl verme yoluyla başkasının üretilmesi söz konusu olsun) çifte bir ilişki görülür: Tabiatla ilişki ve birbirleriyle olan ilişki. Birinci tip ilişki üretici güçler kavramını ortaya çıkarır. Bu güçler, âletler, insanların onları kullanış biçimi, yeni buluşlar kısacası insanın tabiata egemen olmasını gerektiren her türlü şeydir bu ilişkiler. Bu süreçte insanlar bizzat üretici güçlere katılmaktadırlar ve bu güçleri oluştururlar. Bu güçlerin gelişmesi işbirliğini ortaya çıkarır. Bu işbirliğinin tarihsel gelişiminin çeşitli uğraklarında, o ölçüde mülkiyet biçimleri görülür. Buradan, birincisine diyalektik olarak bağlı ikinci tip ilişki çıkmaktadır: İnsanların birbirleriyle kurdukları ilişkiler, yani sosyal ilişkiler ve Marx'ın sonradan tanımlamasını yapacağı üretim ilişkileri. (Diğer bir deyimle iş bölümünün her yeni gelişim uğrağı, emeğin ürünü, iş aletleri ve ürünün temeli mülkiyet açısından kişiler arasında ilişkileri de belirler: Alman İdeolojisi). Bu düşünüş biçimi Marx ve Engels'i mülkiyet biçimlerinin tarihini kabataslak açıklamağa götürür. Bunlar birbirlerini izledikleri sıraya göre, kabile mülkiyeti, antikite mülkiyeti, feodal mülkiyet ve burjuvazi mülkiyetidir. Münhasır olmakla birlikte egemen bir üretim biçimiyle tanınan sosyo-ekonomik bir olguyu tanımlamakta yeterli olmayan «mülkiyet biçimi» ifadesi yerine Marx ve Engels daha uygun kelimeler seçe-

ceklerdir: ilkel komünizm, köleci rejim, feodal rejim ve kapitalist rejim. Diğer yandan bu süreçlere ayırma çok sempatik olduğundan ve sade Batı Avrupanın izlenmesine yarayacağından Marx ve Engels sonraları orjiinal br üretim biçimi ortaya atacaklardır: Asya tipi üretim biçimi. Bununla birlikte Alman İdeolojisini okuyan bir okuyucu tarihten sıyrılmış bu soyutlamaların hiç bir değer taşımadığını kolayca anlayacaktır. Bu soyutlamalar en fazla tarihî materyalizmi daha kolayca sıralamaya ve özel üretim biçimlerinin birbiri ardısıra izlenmesini kolaylaştırmaya yarayacaktır. Ne var ki, tıpkı felsefe gibi, tarihsel süreçleri açıklayabilen bir şema, bir reçete vermemektedirler. Diğer yandan, her bir mülkiyet biçimi bir bütünü oluşturmaktadır: üretici güçlerin gelişme düzeyi, sosyal ilişkilerin cinsi, sınıfların yapısı, devlet kuruluşları, fikirler, ideolojiler... «Zira hayatı belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen maddi hayatın kendisidir.»

Bu tümün içinde, gene bu tümü oluşturan unsurların birbirleriyle ortak eylemleri vardır. Sonuç olarak, 'insanlık tarihini', sanayinin ve mübadelenin tarihi ile olan ilişkisi içinde incelemek ve açıklamak gerekir. Oysa diğer bütün tarih anlayışları, tarihe dünyevi bir temel sağlayamamış, tarihte yalnızca büyük siyasi ve tarihî olaylar, din kavgaları, yani sadece teoriler görmüşlerdir ve her devir için bu devre ait hayalleri paylaşmışlardır. Tarihin akışı, üretici güçlerin gelişmesinde, mevcut üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişmesini kösteklediği bir sürecin akışıyla açıklanır.

Bu çelişkiler sınıf mücadelelerinde, üretim ilişkilerinin değişmeksizin korunmasında çıkarı olan egemen bir sınıfın varlığında, ve en nihayet amacı ve zaferi mevcut üretim ilişkilerinin oluşturduğu zinciri kırmak olan devrimci bir sınıfın varlığında gözü-

kür ve biçimlenirler. Marx ve Engels komünizmi bu perspektif içinde yerleştirmişlerdir artık. «Komünizm bizim için ne yaratılması gereken bir biçim ve ne de üzerinde gerçeğin oturacağı bir idealdir. Biz şimdiki düzeni devirecek olan gerçek eyleme komünizm diyoruz» diye yazacaklardır. Marx ve Engels, kendi düşünceleri ve özellikle deneyleriyle (sosyal pratik) bu teorik verilerin bazılarını derinleştirecek, tanımlayacak, aydınlatacak ve ayni zamanda bunlara yeni nüanslar getirecek ve düzelteceklerdir. Ama 1845-1846'da gerekli temel artık oluşmuştur. Komünizm, tarihin gerçek akışında yazılıdır. Toplum, insanların iradesine bağlı olmayan ve son tahlilde üretimin gerçek olgusundan gelen kanunlara itaat eder. İnsanlar, bu kanunların bilincine vardıkları ölçüde tarihin akışını hızlandırırlar. Alman İdeolojisi dünyanın değiştirilmesi için yapılacak mücadeleye bir çağrı demektir. «Gerçekte pratik bir materyalist, yani bir komünist için, mevcut dünyayı devrimle değiştirmek, bulduğu eski düzeni zorlayarak ona yeni bir biçim vermektir amaç. Bu metin «Feuerbach üzerine tezlerin» son bölümünü simgeler: «Şimdiye kadar filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumlamaktan başka bir şey yapmadılar. Ama asıl önemli olan dünyayı yorumlamak değil, onu değiştirmektir».

Marx ve Engels teorik mücadedelerini bırakmadan bu devrimci göreve kendilerini adayacaklardır. Bu bakımdan, Marx'ı odasına kapanmış bir düşünür olarak kabul etmenin yanlış olacağı anlaşılır. 1846-1847'den başlayarak Marx ve Engels siyasi yöneticiler, devrimci kuruluşların yaratıcıları ve militanları olarak gözükmeğe başlarlar. Zira Marx 1860'da ve bu süreç için söyleyeceği üzere «sorun, ortaya hayalci bir sistem koymak değil ama işin bilincine vararak toplumda oluşan tarihî değişikliğin olgusuna katılmaktır» der.

YEDİNCİ BÖLÜM

KOMÜNİST HABERLEŞME BÜROSU VE ANTİPRUDHON

1846 yılının başından itibaren Marx ve Engels henüz örgütlenmemiş ve dağınık olan devrimci güçleri toparlayıp birleştirmeğe çalışacaklardır. Bir «Doğrular Cemiyeti» vardır ama daha önce gördüğümüz gibi üyelerinden bazıları Londra'da bulunmaktadır: Öğrenci Karl Schapper, Heinrich Bauer, eski ayakkabıcı ve sonra matbaacı ve nihayet saat tamirci ustası Joseph Moll. 1840'da «Alman işçileri Eğitim yayma örgütü»nü kurmuşlar ve 1843'de Londra'da Engels bunlarla tanışmak fırsatını bulmuştur. «O zamanlar fikirlerimiz arasında ayrıntılar üzerine büyük ayrılıklar olmasına karşın - onların eşitlikçi sınırlı ve kaba komünizmine karşı ben de bir o kadar sınırlı felsefî bir gururu çıkarıyordum- bu gerçek üç insanın henüz gelişmekte olan benliğim üzerinde ki izlenimlerini asla untmayacağım» diyecektir daha sonraları Engels. Ewerbeck, Grün, Maürer, Bernays, Heine, Börnstein ve Junge gibi Alman devrimcileri hâlâ Paris'te bulunmaktadırlar. Marx 1860'da «Doğrular Cemiyeti» hakkında «İngiliz ve Fransız komünizm ve sosyalizminin bütün dalgalanmalarını Alman çeşitlemeleriyle birlikte tanımıştır» diyecektir. Şimdi-

ki halde Marx ve Engels, «doğrular»ın doktrin belirginsizliğinden ötürü çekingendirler, bazan onların yanında bazen de onlara rakip olarak çalışmalarını sürdürdüler. İngiltere'ye 1845'de yaptıkları yolculuk sırasında, şartizmin sol kanadından gelen Harney ve Jones gibi adamlarla Doğrular Cemiyetinin üyelerini kaynaştıran uluslararası «Fraternal Democrats»ın (Kardeş Demokratlar) kurulmasına katılmışlardır.

Bununla birlikte uluslararası bir işçi örgütü fikri oluşmaktadır. Daha 1845'de Flora Tristan (Flora Tristan: Domique Desanti adında devrimci bir Fransız kadını) yeryüzünde hangi ulusa ait olursa olsun erkek ve kadın işçilerle, uluslar arasında hiç bir fark gözetmeyecek olan bir «İşçi Birliği» projesini ileri sürmemiş midir? Engels 1885'de «1836'dan 1846'ya kadar aşağı yukarı unutulup kalmış olan bu dönem ve şimdiki (1885) uluslararası işçi hareketi o zamanki ilk Alman işçi eyleminin devamıdır» diye yazacaktır. Engels'in bu açıklamasına rağmen bütün yanlışlıklardan kurtulmak için bu devrimcilerin sayısının pek az olduğuna, özellikle Alman mültecilerden oluşmuş olduklarına ve kafalarında blankici ayaklanmadan Babeuf'ün doktrin kalıntılarına, ütopik bir sosyalizme ve din öncülüğünde bir sosyal adalete kadar her şeyin karmakarışık bir biçimde oluştuğuna dikkati çekmek gerekir. Marx ve Engels'in o zamanki başlıca uğraşıları bir örgüt kurmak ve o zamanlar dahi bilimsel diye tanımlanabilecek bir sosyalizmin kavgasını vermektir. Bununla birlikte dayanabildikleri güçleri fazla abartmadan 1846'da Belçikalı Philippe Giot ile birlikte «Brüksel Uluslararası Komünist Haberleşme Bürosu«nu kurmakla işe başlarlar. 5 Mayıs 1846'da Prudhon'a yazdığı ve sonradan üzerinde duracağımız bir mektupta Marx, büronun amaçlarını açıklar: bilimsel sorun-

ların tartışılması ve sosyalist propaganda ile halkı eğitici yazılar üzerinde kurulacak kontrolle ilgilenmek; Fransız, İngiliz ve Alman sosyalistleri arasında ilişki kurmak.» «Eyleme geçiş anında herkesin kendi ülkesinde olduğu kadar başka ülkelerde de ne olup bittiğini bilmesi gerekmektedir.» der ayni mektubunda. Şartlar olgunlaşmaktadır. Bütün batı Avrupada kapitalizm gelişmekte, proletaryanın sefaleti ile burjuvazinin palazlanması gibi başlıca iki olguyu açığa çıkarmaktadır. Hemen her yerde ayrı fikirde sosyalist ekoller kaynaşmaktadır. Haberleşme bürosunun yaptığı bağlantıların kesin bir bilançosunu ortaya çıkarmak için elimizde yeterli belge yok. Bununla birlkte Köln'de (Doktor Roland Daniels) ve Elberfeld'de (Gustav Adolphe Kötgen) muhabirleri bulunmaktadır. Çart taraftarı Narney bu işe yatkın görünmekte olup Brüksel komitesi yavaş yavaş örgütünü genişletecek ve 1846 yazında daha kalabalık bir muhabir gurubuna sahip olacaktır.

Bununla birlikte uluslararası bir işçi partisinin taslağı olan bu örgütlenme işi Marx ve Engels'in asıl amaçları değildir. Örgüt bir sonuç olmayacaktır ve sorun, her önüne geleni, yapılacak herhangi bir iş için toplamak değildir. Artık doktrinleri bir temele oturduğundan işiçi eylemlerini çıkmaza götürecek akımların etkilerinden devrimcileri kurtarmak onlara gerekli gözükmektedir. Bu yüzden Weitling, Kriege ve Prudhonla ayrılmalarına kadar gidecek olan polemikler başlar. Bu ayrılmalar, kendilerini oluşturan koşulların da ötesinde taşıdıkları anlam bakımdan öylesine önemlidir ki üzerlerinde kısaca durmak istiyoruz.

Önce adını daha öncede andığımız bu Wilhem Weitling kimdir? Magdebourg'da 1808'de doğmuş, bir Alman çamaşırcı kadının gayrimeşru çocuğudur. Babası daha sonra Rusya seferinde ölecek olan bir

Fransız subayıdır. Weitling kendi kendini yetiştirmiş, gençliğinde gerikalmış fikirlerden ve sosyal adaletsizlikten ızdırap çekmiş, sonraları taşçı olmuş ve Leipzig'de 1830 yılında patlayan ayaklanmaya katılmıştır. 1837 Eylülünden 1841 Martına kadar oturacağı Paris'e yerleşmiştir. Pillot, Dezamy, Lahautière ve Laponneraye gibi Fransız komünistleriyle ilişki kurduktan sonra komünist olmuş, 1841'de İsviçre'ye sığınmış, orada tutuklanarak sınır dışı edilmiş ve İngiltere'ye geçmiştir. Kalemi kuvvetli olduğundan kendisine devrimci çevrelerde büyük ün sağlıyan bir sürü eser yayınlamıştır. Marx önceleri Weitling'e, işçi çevresinden gelen her sosyaliste duyduğu hayranlığı duymuş ve 1844 başında Ruge'e yazdığı bir mektupta «Alman siyasi edebiyatının bu içigeçmiş bayağılığını yine Alman işçilerinin bu parlak ve nefis edebî faaliyetlerinin başlangıcıyle, yine Alman burjuvazisinin topukları yenmiş dar ayakkabılarını bu proletarya çocuğunun geniş çizmeleriyle karşılaştırırsak (1842'de Weitling'in yayınladığı «Hürriyet ve uygunluğun garantileri» kitap) bu Alman külkedisi hakkında çok iyi şeyler söylemek gerekir» diyecektir. Weitling Briüksel'den geçerken Haberleşme Bürosuna katılır ama Marx ve Engels'in vardıkları noktada onunla her türlü anlaşma zemini olanağını yitirmişlerdir. Her şeyde faklı düşünürler: Komünizm kavramı (Weitling hemen gerçekleşebileceğine inandığı eşitlik üzerine kurulmuş kaba bir komünizm önermektedir) ve dinsel öncülük (Weitling 1845'de «Fakir Bir Balıkçının İncilini» yayınlamıştır) başlıca ayrılık noktalarıdır. 31 Mart 1846'da Brüksel'deki bir toplantıda kavga bütün şiddetiyle patlak verir. Bu toplantıda bulunan Annenkov adlı bir Rus önce bize Marx'ın olağanüstü bir portresini sunar: siyah gür saçları, kıllı elleri, ters iliklenmiş pardesüsüyle Marx, sizin önü-

nüzde ne biçimde bulunursa bulunsun ve ne yaparsa yapsın, kendisine saygı gösterilmesini isteyecek hak ve güce sahip bir insan görünümündedir. Bütün hareketleri belirli bir kabalıkla oluşmasına rağmen, kendinden emin ve cesaret doludur. Bütün davranışları insanlar arasındaki ilişkilerde genellikle kabul edilen nazik kurallardan uzakta olmakla birlikte, gururlu ve biraz da çevresini hor görücüdür. Madeni ve keskin sesi insanlar ve eşyalar hakkında taşıdığı radikal yargılarda yetkin bir biçimde denk düşmektedir.

Weitling işçilerin yalnızca kendilerine güvenmeleri ve teorisyenlerle entellektüellerden kaçınmaları gerektiğine işaret ettiği zaman Marx sözünü derhal keserek «doktrinsiz hiç bir şey yapılamaz, sadece gürültü çıkarılır ve sonu acı olan serüvenlere sürüklenerek erişilmek istenen amaç baltalanır. Bilimsel fikirlere sahip olmadan işçilere hitapetmek, propaganda ve ajitasyonu saçma ve neticesiz bir oyuna çevirir. Böyle olunca da bir yandan ateşli bir havarî öte yandan onu ağzı açık dinleyen bir eşek sürüsünden başka bir şey görülmez ortalıkta» diye haykırır. Weitling, soyut tahlillerin hiç bir sonuca ulaşılamayacağını söyleyerek cevap vermeye kalkışınca Marx, daha fazla dinlemeyi reddederek masaya öylesine şiddetli bir yumruk atar ki, bunu anlatan Rus'a göre lamba bile sallanır ve kapıdan çıkarken «Cehaletin hiç bir zaman, hiç kimseye yararı olmamıştır» diye bağırır. Bu olay, tartışma sırasında Marx'ın ne denli sinirli olduğunu ortaya koymakla birlikte, bilimsel bir devrimci teori olmadan devrimci hareketin de olamayacağı hakkındaki sağlam inancını da belirtir. Kesin bozuşma 1846 Mayısında olacak, Weitling Londra'ya oradan da Amerika'ya gidecek ve sonra 1848'de yine Avrupaya dönecektir. Yenilgiden sonra da tekrar Amerika'ya gidecek

olan Weitling Marx öncesi sosyalizmin çok belirgin ve anlamlı bir şahsiyetidir.

Herman Kriege'le bir tartışma olmamış fikirleri doğrudan doğruya kınanmıştır. Amerika'ya sığınmış bir Alman komünisti olan Kriege orada «Halkın Temsilcisi» diye bir gazete çıkarmış (Volkstribun) ve bu gazetede diğer fikirlerin yanı sıra sadece sevgiye dayalı duygusal ve metafizik bir sosyalizmi savunmuştur. Bu anlayış tarzı Marx'ın yazdığı ve Engels, Philippe Giot, Louis Heilberg, Sebastian Seiler, Wilhelm Wolf, Edgar von Westphalen (Marx'ın enişte si) tarafından da imzalanan Haberleşme Bürosunun bir bildirisiyle komünizme aykırı olarak nitelendirilmiştir. Toplantıda hazır bulunan Weitling metni uygun bulmayı redaetmiştir. Gerçekten bu kınayış o denli sert sözcüklerle kaleme alınmıştır ki, aslında hemfikir olmakla birlikte Londra'daki komünistler gibi diğer komünistler de bu metni çok ağır bulmuşlardır. Marx, Kriege'in arkasından sosyalist düşünceye hâlâ egemen olan bu dindarlığı atmak istemiştir (Henri Desroches: Sosyalizm ve dindar sosyoloji). Bu kınam hem komünist olarak kendini takdim etmek arzusunda olan yeni Hıristiyan düşünceyi ve hem de doğruluğunun ve meşruluğunun kökenini dinde aramaya kalkan bir komünizmi hedef almaktadır. Diğer yandan Marx ve Engels'in etkisiyle Haberleşme Bürosu kurulmakta olan bir işçi partisinin Genel Kurmayı gibi gözükmeğe başlamıştır.

Proudhon'la bozuşmanın etkileri geleceği de kapsayan büyüklüktedir zira marksistlerle prudhonistler arasındaki kavgalar uzun zaman sürmüş, günümüzde de sürmektedir. Kuşkusuz ki Marx'la Proudhon kadar birbirlerinden bu kadar ayrı iki insan düşünülemez. Proudhon işçi kökenlidir ve «ben gururlu köylü bir kadınla fakir bir fıçı ustasının oğluyum» demektedir. Marx'in ise bambaşka bir çevre-

de doğup büyüdüğünü biliyoruz. Proudhon yarı yarıya kendi kendini yetiştirmiştir. («Bilgin rolü oynayan beceriksiz otodidakt» diyecektir Marx onun hakkında). Tersine Marx liseden doktorasına kadar bütün etüdlerini tamamlamıştır. Proudhon oldukça yaşlı ve hiç olmazsa Fransa'da Marx'tan daha çok tanınmaktadır. Bu iki insan ve bu iki karakter arasındaki çelişki, polemiğe kendisine özgü bir katkıda bulunmuşsa da asıl çelişkiyi yeterince açıklayamaz. Marx'la Proudhon arasındaki ilişkileri üç süreç ayırmak gerekir; birincisi takdir sürecidir. Ren Gazetesi'nde Marx'ın «Mülkiyet Nedir?» adlı eserden derinlemesine bir kitap diye söz ettiğini ve Ruge'le birlikte Proudhon'u «Fransız Alman Yıllıkları» girişimine ortak etmeyi düşündüğünü biliyoruz. «Kutsal Aile» de Marx ve Engels, modern siyaset için Siyès'in «Üçüncü Devlet Nedir» adlı kitabı neyse modern ekonomi politik içinde Proudhon'nun «Mülkiyet Nedir» adlı eseri odur diye iddia eden Edgar Bauer'in belirttiği biçimde gerçek Proudhon'u sahte Proudhon'a karşı çıkarır. Şurası kesin ki burada bazı kısıtlamalar yapmak gerekir ve Proudhon o zamanlar, sadece eleştiri yapmakla yetinen eleştirmenlere karşıt olarak takdir edilmektedir. Ne olursa olsun «Proudhon yalnızca proleterlerin çıkarı için yazmaz, zira kendisi de bir proleter, bir işçidir. Kitabı Fransız proletaryasının bilimsel bir manifestosudur ve bu yüzdendir ki sadece eleştiri yapmakla yetinen bir eleştirmenin edebî kafa yormalarından çok daha başka bir anlam kazanmaktadır.»

Proudhon'un ölümü üzerine kendisinden yazı istenen Marx 1865'de, eski şeyleri yeni ve yürekli bir dille anlatışını, ekonomi politiğin «mabedi» ne nasıl kışkırtıcı bir yüreklilikle el uzattığını ve burjuva anlayışının bayalığıyla zararlı yargılarını ne kadar ince kelime oyunlarıyla alaya aldığını yazacaktır. İkinci

süreç, bu iki insanın Paris'te buluştukları ve geceler boyunca süren uzun konuşmalara koyuldukları zamana rastlar. Bozuşma süreci ise Komünist Haberleşme Komitesi'nin kurulmasiyle başlar. 5 Mayıs 1846'da Proudhon'a olan güveni o denli büyüktür ki Marx Fransa'da kendisinden daha iyi bir muhabir bulamayacağını yazar ona. Engels, Marx'ın mektubunun hemen aşağısına «Bana gelince sayın Proudhon, size önerdiğimiz tasarıyı kabul edeceğinizden ve işbirliğinizi reddetmiyeceğinizden emin olmaktan başka ne yapabilirim» diye ekleyecektir. Hiç bir şey Marx ve Engels'in içtenliği hakkında kuşku uyandıramaz. O halde bozuşmayı, bu kesin ve sert ayrılışı nasıl açıklamak gerekir? 17 Mayıs tarihli mektubunda Proudhon'un, adı geçen tasarıyı kabulü öyle koşullarla ileri sürülmektedir ki aşağı yukarı bir red cevabıdır bu. İlke yönünden ise Proudhon «daha bir süre antik, ya da kuşkucu biçimin korunması gerektiğini belirtir. Özellikle Proudhon, Marx'ın önerilerinde kabul etmeyeceği devrimci yönleri ileri sürmekte ve «şimdiki halde hiç bir reformun bir kuvvet gösterisi yapmadan, yani eskiden devrim denen oysa gerçekte bir sarsıntıdan ileri geçemeyen eylem olmadan gerçekleşemeyeceği fikrini Marx'ın hâlâ koruduğuna işaret eder. Bu fikri kendisinin de uzun zamandan beri paylaştığını kabul eder ama artık bu yoldan geri dönmüştür.

«Devrimci eylemi, sosyal reform aracı olarak görmememiz gerekir, zira bu sözde araç, kuvvete, keyfî idareye ve çelişkiye bir çağrı demektir. Mülkiyete yeni bir güç vererek onu proleterlerin Saint-Barthelmy'si yapmaktansa yavaş yavaş yıkmayı tercih ederim» diyecektir. Diğer yandan, Brüksel Komünistleri Proudhon'un Almanlarla ilgisinden kuşkulanmaktadırlar. 5 Mayıs tarihli mektubunda Philippe Gigot, Paris'te olan ve kendisi ile ilişki kuran «ger-

çek» sosyalizm propagandacılarından Karl Grün'den sakınmasını yazar Proudhon'a. Bu uyarıyı Proudhon kötüye alır. Oysa Ağustostan beri Engels Paris'tedir ve Brüksel'le bağlantılı olarak Fransa'daki Alman komünistlerinin örgütlenmesiyle uğraşmaktadır. Mektuplarında, kendi açısından Proudhon'un «gerçekçi» sosyalistlerin etkisi altında kaldığını ve Marx'a bitirdiğini haber verdiği kitabında bunların izlerine rastladığını doğrulamaktadır. Engels 18 Eylül 1846'da «bu insanlar önce tüm Fransa'yı belki de sonraları bütün dünyayı proletaryanın tasarruflarıyla satınalmak ve sermayelerinin kâr ve faizinden vazgeçmek istiyorlar» diye yazacaktır. «Bundan daha garip plan düşünülmüş müdür? Mademki hokkabazlık yapıp beşlik sikkeleri ay ışığında basmak istiyorlar acaba işlerini çok aceleye getirmiyorlar mı!» diye ekleyecektir! (Çevirmenin notu: Proudhon'un kurmak istediği Halk Bankası ve kredi sistemi). Birkaç hafta sonra Ekim ayında Proudhon Marx'ın eleştirisine sunduğu ve «Ekonomik Çelişkilerin Sistemi, Sefaletin Felsefesi» adlı eserini yayınlayacak ve Marx'ın amansız eleştirisi 770 sayfalık bu kitabın üzerinde patlayacaktır. Marx önceleri cevabını bir broşür halinde vermeyi düşünmüşse de sonradan 1846 Aralığı ile 1847 Haziranı arasında doğrudan doğruya Fransızca yazdığı 220 sayfalık «Felsefenin Sefaleti» adlı kitabıyla eleştirisini yapmıştır. Fransızcaya ne denli hakim olduğunu da gösteren «Felsefenin Sefaleti» yalnızca Proudhon'la olan polemiğine bir katkı değil aynı zamanda kendi biyografisinde yeni bir dönemi de belirtir. Proudhon her şeyden önce idealist olarak suçlanmaktadır, zira en büyük yanılgısı, toplumun içinde bunaldığı güçlükler gerçek anlaşmazlıklar olduğu halde bunları mantık silsilesi içinde düşünmesidir. Şuna da işaret edelim ki Marx'la açıktan açığa kavgaya tutuştuğu tarih olan 1871'de Ba-

kunin; «Marx'ın Proudhon'a karşı olan büyük avantajının Marks'ın materyalist, Proudhon'un ise «iflah olmaz bir idealist» olduğunu» söylemesidir. Proudhon, ekonomik kategorilerin tarihî ve geçici birer ürün olduklarını anlamamıştır. Sosyal ilişkiler insanların ürünüdür. «Yeni üretici güçler kazanmakla insanlar üretim biçimlerini de değiştirirler ve üretim biçimi ile birlikte, bu özel üretim biçiminin zorunlu ilişkilerinden başka bir şey olmayan, bütün ekonomik ilişkilerini değiştirirler. Kollu değirmen size bir derebeyinin egemen olduğu bir toplumu, buharlı değirmen ise sınai kapitalizmle gelişen toplumu verir.» Proudhon Hegelci diyalektiği değiştirirken onu tümüden çıkmaza sokar. «Kategorileri, küçük burjuvazinin tarihin büyük adamlarını nitelediği gibi niteler: Napolyon büyük bir insandır. Çok ta iyilik yapmış, çok ta kötülük yapmıştır.» Çelişki iyi yanla kötü yanın, avantajla güçlüğün yanyana bulunmasıdır. Yapılacak reformlarla kötü yanlar ayıklanır ve yalnızca iyi yanlar kalır. Proudhon'un reformculuğu, grevleri takbihi ile iyice su yüzüne çıkar. Marx, İngiltere örneği üzerine dayanarak, birleşmenin amacının işçiler arası tüm rekabeti durdurarak kapitalizmle rekabete girişmek olduğunda israr eder. Bir kez daha Engels'in 1884'de de belirteceği üzere «Bu eserde kullanılmış olan terimler «Kapital'»deki terimler değildir. Bu eser hâlâ, bir meta olarak 'iş-gücü' yerine «iş» ten (emek'ten) ve 'işgücü'nün alınıp satılması yerine 'iş'in 'emek'in alınıp satılmasından söz eder.» Marx «kısacası Proudhon bilim adamı olarak burjuvazinin ve proletaryanın üzerinde uçmak istiyor, oysa o sadece durmadan emekle sermaye, ekonomi politikle komünizm arasında sallanan bir küçük burjuvadır» diyecektir. Karar gerçekten ağırdır ama bu küçük burjuvanın ne olduğu üzerinde durmak gerekir. O, eski tip sınayi faaliyetiyle, (atölye, küçük gi-

rişimler) gelişmekte olan büyük sanayiinin birlikte bulundukları bir geçiş döneminde gözüken esnaftır. Bütün bu esnaflar birikimlerin gelişmesiyle tehdit edilmektedirler. Proudhon, onlar için «bir Halk Bankası'nın» dağıtacağı bedava krediler hayal eder. Böylece üreticilerin bağımsızlığı kurtulup, örgütler yoluyla garanti altına alınmış olacaktır. Marx «Proudhon'da, kurulu düzenin kötülüğüne karşı derin ve içten bir isyan duygusunu yer yer belirginleştiren acı bir istihzanın bulunduğuna» da işaret etmekten kendini alamaz. Ama Proudhon el emeğini övmek, emekçiye emekçi olmanın gururunu vermekle birlikte kavgasını çok gerilerden sürdürür. Bu yüzdendir ki çelişkilere düşer, hayalci çözümler getirir sorunlara ve burjuva ile proletarya arasındaki çelişkinin, en yüksek düzeye eriştiği vakit tüm bir devrime dönüşecek olan bir sınıf mücadelesi olduğunu görmezlikten gelir.

Böylece polemik yoluyla Marx ve Engels bilimsel sosyalizm olarak gördükleri yolda ilerlemeye devam ederler. Artık bir «Haberleşme Bürosundan» daha ileri gitmek ve milletlerarası komünist bir örgütün kurulması tehlikesini göze almak için koşullar oluşmuş bulunmaktadır. İşte bu girişim kendilerini «Komünist Partisi Manifestosuna» götürecektir.

MANİFESTO

Brüksel Komünist Haberleşme Büro'sunun örgütlenme çabaları kesintili olmakla birlikte başarıyle sürdürülmektedir. 1847'de yerli muhabirlerin sayısı oldukça artmıştır. Marx 1860'da bu dönemi hatırlarken Haberleşme Bürosundan gelen basılmış ya da teksir edilmiş yergilerden de sözaçar. «yalnızca burjuva toplum yapısının bilimsel çözümlenişi sağlam teorik bir temel oluşturur» Bu fikirler, o zamana kadar Weitling ve onun mesianik komünizminin etkisi altında kalmış olan «Doğrular örgütü»nün Londra ve Paris'teki militanlarını da etkilemeğe başlar.

Engels Paris'te Alman işçilerini ütopik komünizmden kurtarmak için oldukça güç bir mücadele vermektedir. 1846 Ekiminden başlayarak Engels komünistlerin amaçları hakkında aşağıdaki açıklamaları yapar: I- Burjuvazininkilerle uzlaşmaz çelişki halinde bulunan Proleter çıkarlarının zaferini sağlamak. 2- Buna erişmek için özel mülkiyeti ortadan kaldırarak yerine mülkiyetlerin ortaklaşa kullanma ilkesini getirmek. 3- Bu amaçları gerçekleştirmek için zor yoluyla demokratik devrimden başka bir araç tanımamak. Mülkiyetlerin ortaklaşa kullanılma-

sı gibi girift olan bu ifade sonraları üretim araçlarının ortaklaşa kullanılmasına dönüştürülecektir. Kelimelerin anlamlarının karışık olup, fazla ayırım yapılmadan kullanılmamaları gerektiği zamanlar vardır. O zamanlar komünizm ve sosyalizm kelimeleri de bunun gibidir. 1890'da Komünist Partisi Manifestosuna yazdığı bir önsözde Engels «1847'de sosyalist denilince bir yanda çeşitli ütopyacı sistemlerin savunucuları olan ve her ikisi de mezheplerden ibaret olma duruma indirgenen ve gittikçe can çekişmekte olan İngiltere'deki Owen'ciler, Fransa'daki Fourier'ciler; öte yanda, türlü çeşitli reformlar ve yamamalarla sermaye ve kâra hiç dokunmaksızın sosyal sefaleti önlemeğe çalışacağını ilân eden bir alay şarlatan. Bu iki halde de, işçi sınıfı hareketlerinin dışında yaşayan ve daha ziyade «eğitilmiş» sınıflardan medet uman insanlar vardı.» diyecektir. Tersine, yalnızca basit politik değişimlerin yetersizliğini anlayan ve toplumun temelden değiştirilmesini isteyen işçilerden bir kısmına da o zamanlar komünist deniyordu. 1847'de sosyalizm bir burjuva hareketi, komünzm ise bir işçi hareketi demekti. Bu ayırım bize belki biraz kesin gibi gözükmesine rağmen (Manifestonun bizzat kendisi bu konuda daha nüanslıdır) Engels'in «komünzmin işçi hareketinden ayrı düşünülemiyeceği» hakkındaki düşüncesini belirginleştirmektedir.

Olaylar hızla gelşmektedir. 1847 Şubatında Joseph Moll «Doğrular» örgütünün Merkez Komitesi temsilcisi olarak Brüksel'e gelir. Marx'a ve Brüksel'deki komünistlere örgüte girmelerini teklif ederek Marx ve Engels'in ilkelerini oluşturdukları komünizm ruhuna uygun bir programın ortaya konması ve örgütün yenden organize edilmesi için yapılacak çalışmalara katılmasını Marx'tan ister.

İlk kurultay Londra 1847 yılında 2-9 Haziran

arası toplanır. Parasızlıktan Marx bu kurultaya katılamaz ve kendisini Paris gurubundan (Biz burada gurub dememize karşın, örgütün şubeleri «komün adını almaktadır.) Engels ve Brüksel gurubundan Wolff'la temsil ettirir. (Belki de parasızlıktan ziyade, Marx kafalarda düşüncelerin henüz olgunlaşmadığını düşünüyordu.) Bu ilk kurultay ilk adım demektir ve «doğrular örgütü» «komünist örgütü» haline dönüşür. Zor da olsa Weitling'in taraftarları ihraç edilirler ve ilk ve tek sayısı 1847 Eylülünde Londra'da Almanca çıkacak olan «komünist Dergisi» (Kommnistische Zeitschrift) kurulur. Bu sayı başlık olarak birkaç ay sonra Manifestonun esasını oluşturan bir formülü taşır «Bütün ülkelerin işçileri, birleşiniz!.» Bu çağrı eski «Doğrular Örgütünün» çağrısı olan» «bütün insanlar kardeştir» in yerini almaktadır. (Marx, şahsen kardeşi olmak istemediği bir sürü insanın dünyada yaşadığına işaret eder.) Shapper'in yazdığı giriş yazısında «Biz sistem tüccarları değiliz. Filozoflar ve bilim adamları gelecekteki toplumun yapısı için sistemler kursunlar, bunları yararlı ve haklı buluruz. Ama bizim kuşağımızın görevi, yeni binanın yapımına gerekli olan malzemeleri bulmak ve onları buraya getirmektir. Gelecek kuşakların görevi ise bu binayı kurmak olacaktır. Biz her şeyi yalnızca sevgi yoluyle gerçekleştirmek istiyen komünistler değiliz. İnsanların sefaleti üzerine ay ışığında gözyaşı döküp sonradan altın çağ düşünceleriyle keyiflenecek insanlar değiliz biz.» diyecektir. «Daha önce sonuna kadar götüreceğimiz mücadeleyle siyasi haklarımızı almadan daha iyi bir dünya kuramayacağımızı biliyoruz. Bununla birlikte, **belirgin bir** günde devrimi başlatıp ya da prensleri öldürerek bu işi kıvırmak istiyen komplacılar da değiliz. Ve zaferle sonuçlanan sürekli bir mücadeleden sonra mülkiyet ortaklığının gökten zembille inerek gerçekle-

şeceğini düşünmüyoruz. Koşullara göre uzun ya da kısa geçici br dönemin varlığına inanıyoruz. Dünyayı büyük bir kışla ya da büyük bir atölye haline de getirmek istemiyoruz. Zira, ortaklık üzerine kurulu bir toplumda kişi özgürlüğünün diğer toplumlardan daha büyük olacağına inancımız tamdır.» Bu satırlarda, birtakım abartmalara rağmen Marx ve Engels'in ilkelerinin temelini görmek mümkündür.

Her şeye rağmen «doğrular» doktrininden bilimsel sosyalizme geçiş 1847 kurultayından hemen sonra olanaksız görünmektedir. Gercekten Londra merkezi tarafından gönderilen ve kurultayın öngördüğü esaslar dizisi Marx ve Engles'in kavramlarından çok uzaktadır. (Yeni belgelerin ışığı altında «Komünist örgütünün kuruluşu sanıldığından da zor olmuştur.) Bununla birlikte bu esaslar dizisinden toplantılarda konuşulmakta ve Engles'te Paris'teki örgütün düzenlediği tartışmalara katılmaktadır. Brüksel'den, Engels'in kendisini oldukça soğuk karşıladığı Paris'e gelen Moses Hess'in tasarısını Engels onaylattırmaz ve daha çok «Komünizm Dersleri» adıyla tanınan «Komünizmin ilkelerini» kaleme alır. Eser gerçekten bir dersi hatırlatan şekilde 25 sorudan oluşmuştur. Ama Engels gene de bu çalışmalarından pek memnun görünmemektedir. 25 Kasım 1847'de Marx'a yazdığı mektupta «yapacağımız en iyi şey böyle derslere bir son vermektir» diyecektir. Sadece biçim yönünden değil esas bakımından da sorun ortaya çıkar. «Komünizmin İlkeleri» 1847 sonbaharında Paris toplantılarında görüşülen bu esaslar dizisi projesini düzeltmekten ibarettir.

27 Ekim 1847'de Marx ve Engels, komünist örgütünün ikinci kurultayına katılacakları Londra'ya gitmeden evvel Ostende'de buluşurlar. Londra da kaldıkları sürece, 1830 Polonya ayaklanmasının yıldönümü dolayısıyle «Fraternal Democrats»ların dü-

zenledikleri uluslararası bir toplantıda konuşurlar. Marx konuşmasında, uluslar sorununu sınıf kavgalarına bağlar ve «Proleteryanın burjuvaziye karşı kazanacağı zafer, günümüzde çeşitli halkları birbirlerine düşüren ekonomik ve milli anlaşmazlıkların da sonu olacaktır» der. Böylece «proletaryanın burjuvaziye karşı zaferi ezilen tüm ulusların kurtuluş işareti olacaktır.» Marx ayrıca Georges-Julien Harney ve Ernest Jones gibi Şartist liderlerle de görüşür ve «Alman işçileri Londra tekamül örgütünde» bir konferans verir.

«Komünist Örgütü»nün ikinci kurultayı Londrada 29 Kasımdan 10 Aralığa kadar toplanır. Hamburg'tan gelme taş işçisi Friedrich Lesner de kurultayı izlemektedir. Brüksel gurubu delegesi olan Marx, ona orta boylu, geniş omuzlu, sağlam yapılı, enerjik tavırlı, siyah kehribahar renginde gür saçlariyle zeki bakışlı bir insan olarak gözükür. Ağzında, düşmanların çok korktuğu alaycı bir ifade vardır. Engels ise, iri yapılı, yumuşak sarı saçları, açık renkli bıyıklarıyle, bir bilim adamından ziyade genç ve enerjik bir muhafız alayı teğmenine benzemektedir.

Yeni belgelerden anlaşıldığına göre iki kurultay arasında geçen sürede mahalli toplantılar sert tartışmalara sahne olmuştur. Marx ve Engels'in düşüncelerinin gerçekleştirdiği gelişmeyi belirlemek için birinci kurultayın önerdiği biçimde oluşan statünün birinci maddesini, ikinci kurultayın kabul ettiği biçimiyle karşılaştırmak yeter. Haziran kurultayında «Örgütün amacı, mülkiyet ortaklığı teorisini yayarak ve bunu mümkün olan en kısa zamanda gerçekleştirerek insanları esaretten kurtarmaktır» der. Kasımda ise uzun tartışmalardan sonra ikinci kurultay örgütün amacının «burjuvaziyi devirmek, proletaryanın egemenliğini ve sınıf çelişkileri üzerine kurulmuş eski burjuva toplumunu yoketmek ve sınıfsız

özel mülkyeti olmıyan yeni bir toplumu yaratmaktır» diye açıklar. Statü, kurultayın, bütün örgütün yasama organı olduğunu ve Merkez Komitesinin de (Zentralbehörde) ya da «merkezi otoritenin» de yürütme görevini yüklendiğini bildirmesine rağmen Kurultay Merkez Komitesini seçmez sadece onun merkezinin nerde olacağını belirtir. Bu yerin mahalli örgütü, merkez komitesi üyelerini seçer. Örneğin ikinci kurultaydan sonra Londra merkez olmuştur. Bu özellik, mahalli örgütlerin aralarında düzenli bağlar kurmakta karşılaştıkları güçlüklerle açıklanır.

Engels'in önerisi üzerine «bir esaslar dizisi» yerine kurultay adına «Komünist Partisi Manifestosu»nun yayınlanmasına karar verilir, ve Marx bunu yazmakla görevlendirilir. Komünist Örgütü o zamanlar birkaç Belçikalı, komünizm eğilimli İngiliz şartistleri ve özellikle Almanlardan oluşmuştur.

Brüksel'de Marx'ın önemli bir rol oynadığı bir sürü örgütler vardır. Komünist örgütünün 1847 Ağustosunda kurulan ve Brüksel komünü diye adlandırılan şubesinde Marx başkan ve Philippe Gigot ile Junge ve Wilhelm Wolff kuruculardır. Komünist eğilimli ama bağımsız olan diğer bir örgüt de Brüksel Alman işçileri örgütüdür. Başkanlığını Belçikalı avukat Lucien Jottrand'ın yaptığı ve Marx'ın Kasım ayında başkan yardımcılığına seçildiği «Demokratik Örgüt» Eylül ayında kurulmuştur. Marx, üye sayıları çok olmayan bu çeşitli gruplarda geniş bir faaliyet gösterir ve 1847 Aralığında «Brüksel Alman İşçileri Örgütü»nde verdiği konferanslar daha sonra «Ücretli Emek ve Sermaye» adı altında yayınlanır. Marx ayrıca daha ılımlı toplantılara da katılır ve Alman işçileri örgütünün verdiği bir akşam yemeğinde söz alır. Belçikalı demokratlar da davete gelmişlerdir, şiirler okunur, müzik dinlenir ve «Deutsche Brüsseler Zeitung'un 6 Ocak 1848 sayısında yayınlandığına göre

Bayan Marx dramatik şiirler okuyarak yeteneğini ispat ettiği gibi proletaryanın eğitilmesine kendini adamış seçkin bir kadının son derece ilginç örneğini sunar. 9 Ocak: 1848'de Marx «Demokratik Örgüt» üyeleri önünde serbest mübadele üzerine bir konuşma yapar. Bu sorun kendisini çok yakından ilgilendirmektedir. 1847 Eylülünde Brüksel'deki iktisatçılar kurultayında hazır bulunmuş ve sonradan yayınlayacağı konuşmasını yapmasına izin vermemişlerdir. Marx 9 Ocakta «... kısacası serbest ticaret sistemi sosyal devrimi hızlandırır. Ve sayın Baylar yalnızca bu sebepten ötürü oyumu serbest mübadele lehine kullanıyorum» diye kesip atacaktır.

Marx, bu faaliyetlerinden dolayı zaman mı bulamamaktadır? Ya da âdeti olduğu üzere işini ince eleyip sık mı dokumaktadır. Her ne hal ise Manifesto'nun yazılması bir türlü ilerlememektedir ve 26 Ocak 1848'de Londra'da toplanan «Komünist Örgütü» Merkez Komitesi Brüksel Mahallî Örgütüne şu mektubu yollar:

Merkez Komitesi iş bu mektupla Brüksel Mahalli Örgütünü, son kurultayda yazılmasını üstlendiği «Komünist Partisi Manifestosu»nu aynı yılın 1 Şubatına kadar Londra'ya göndermediği takdirde kendisine karşı gerekli tedbirlerin alınacağını vatandaş Marx'a bildirmekle görevlendirmektedir. Vatandaş Marx görevini yerine getirmediği takdirde Merkez Komitesi kendisinin emrine verilmiş bütün belgelerin derhal geri gönderilmesini isteyecektir.

Merkez Komitesi adına
Schapper, Bauer, Moll.

Marx birkaç günde çalışmasını bitirir ve Manifesto Şubatın ikinci yarısında yayınlanır. Engels'in «Komünizmin İlkeleri» ile Merkez Komitenin verdiği belgeleri kullanmasına rağmen yazı gene de Marx'ın

elinden çıkmıştır. Bu esnada Engels Paris'te Louis Blanc'ı boşuna komünist yapmaya uğraşır. Ölmek üzere olan şair Heine'i ziyaret eder (gerçekten felçli bir halde 1856'ya kadar artık mezarı haline gelmiş olan yatağında yaşamını sürdürecektir), Weitling ve Proudhon teorileriyle iyice karışmış olan Paris komünist şubesinde dövüşe katılır ve zayıf tarafı bu olduğundan bazen mizah, bazen hoşlanma, bazen de kızgınlıkla Paris'teki Alman mültecilerinin hikâyelerini Marx'a yazar durur. 29 Ocak 1848'de Engels Fransa'yı terketme emri alır ve iki gün sonra Brüksel'e gelir. Bu tarihte Manifesto'nun yazılması bitmiştir, zira müsveddesi 1 Şubata doğru Londra'ya ulaşmış bulunmaktadır.

Londra'daki basımevinden çıktığı şekliyle Manifesto, ilk tirajı yalnızca bin nüsha olan ve 23 sayfadan oluşmuş küçük bir broşürdür. Belgenin son şekliyle ilki arasında ne kadar fark vardır! Birinci baskıyla 1848 Haziranı arası birçok baskılar daha yapılmıştır ve 3 Mart 1848'den başlayarak Londra'da Almanca olarak haftalık Die deutsche Londoner Zeitung'ta bölüm bölüm yayınlanır. İlk baskıyı yapmak için örgütün üyeleri fedakârlıkta bulunmuşlar ve gotik hurufatın satın alınması için gerekli parayı toplamaya, başka masrafları ise örgütün ihtiyat fonlarından karşılamak zorunda kalmışlardır.

Manifesto kısa bir giriş bölümü ile üç kısımdan oluşmuştur. «Komünizm tüm Avrupa'nın büyük devletleri tarafından büyük bir güç olarak tanınmış olduğundan, komünistlerin 'komünist hayaleti masalına' bizzat partinin bir Manifestosuyla cevap vermelerinin zamanı gelmiştir. Şimdiye kadar tüm toplumların tarihinin bir sınıf kavgasının tarihinden başka bir şey olmadığını» hatırlattıktan sonra Marx, oldukça kapsamlı bir biçimde feodal toplumun bağrında burjuvazinin nasıl doğduğunu anlatır. Burjuvazi ilk

özgürlüğünü, kendi kendini serbestçe yöneten, özerk, küçük bölgelerde (komün) gerçekleştirmiş, monarşik organizasyonu kurmuş, egemen sınıf olarak kendini kabul ettirmiş ve en nihayet modern temsili devlette tüm siyasi egemenliği eline geçirmiştir. Modern devletin hükümetleri, tüm burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir. Ama burjuvazi aynı zamanda son derece devrimci bir rol de oynamıştır. Dinî ve siyasî aldatmaların maskelediği sömürünün yerine, açıktan açığa, doğrudan doğruya, amansız ve utanmaz bir sömürüyü ortaya koyarak feodal dünyanın gözünü açmıştır. Gerçekleştirdiği şeyler büyüktür. İnsan faaliyetinin neler yapabileceğini ilk gösteren odur. Bütün dünyayı sarmış ve köyü şehre tabi kılmıştır. Üretim araçlarının merkezîleştirilmesi siyasetin de merkezîleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Ama modern burjuva toplumu, yarattığı cehennemî güçleri zaptedemiyen bir büyücüye benzemektedir. «Kontrolsüz üretim bunalımları oluşturmakta ve üretici güçlerin gelişmesiyle burjuvazi mülkiyet rejimi arasında çelişkiler patlamaktadır. Burjuvazinin feodaliteyi devirmekte kullandığı silâhlar bugün kendisine çevrilmiştir ve bu silahları kullanacak insanları da, yani modern işçiler olan proleterleri bu burjuvazi yaratmıştır.» Ve Marx bu proletaryanın nasıl oluştuğunu, gölgesi gibi burjuvazinin gelişmelerini nasıl izlediğini, nasıl sömürüldüğünü ve işbölümünün kendisini entellektüel açıdan nasıl parçaladığını gösterir. Marx sonradan proleterlerya ile burjuvazi arasındaki kavganın çeşitli gelişme aşamaları geçirdiğine değinerek bu kavganın sınıf oluşumuna nasıl yardım ettiğini anlatır. Sırf bu kavgasiyle ve üretim ilişkilerindeki yeriyle «proletarya gerçekten devrimci tek sınıftır.»

Manifesto bundan sonra proleterlerin tümüne nazaran komünistlerin alacakları pozisyonu açıklar.

«Komünistler, hem işçi sınıfı partilerinin en ileri ve kararlı bir bölümüdür - bütün ötekileri ileriye iten bölümüdür; hem de büyük proletarya yığınından farklı olarak proletarya eyleminin oluşumu, gelişimi ve ulaşacağı genel sonuçları teorik olarak anlamada üstünlüğe sahip olmak avantajlarından yararlanmaktadırlar.» Ve o zaman komünistlere yapılagelen itirazlara cevap verirler. «Özel mülkiyet sizin kendi toplumunuzda, bu toplumu oluşturanların onda dokuzu için zaten ortadan kalkmamış mıdır? Özel mülkiyetin sizin elinizde oluşu da düpedüz o onda dokuzun elinde olmayışı yüzünden değil midir? Büyük sanayi, proleter için bütün aile mülkiyetini silip süpürmüş ve çocuklarını basit birer ticaret eşyası ve gene basit birer iş aracı haline sokmamış mıdır? Ve bu böyle olduğu ölçüde ailenin kavramı ne olmuştur? Burjuva toplumunun kendilerine zorla kabul ettirdiği koşullar karşısında vatanlarından bile mahrum olan işçiler için vatan ne anlama gelmektedir? Bununla birlikte Marx gelecekteki toplumun ne olacağı hakkında bir tablo çizmekten kaçınır. Artık ütopyacı sosyalizmle ilişiğini kesinlikle bırakmış ve proletaryanın egemen bir sınıf olarak oluşumuyla demokrasinin ele geçirilmesi süreçleri üzerine programını açıklamaktadır. Böylece Marx, «geçiş süreci» sorununa gittikçe artan bir ilgi gösterir. Son çalışmaları, kendilerine karşı Marx ve Engels'in günbegün daha belirginleşen kavgalarını verdikleri çağdaş akımların eleştirilerine ayrılmıştır: gerici sosyalizm (feodal sosyalizm, küçük burjuva sosyalizmi, Alman sosyalizmi, ya da «gerçek» sosyalizm) tutucu sosyalizm, ya da burjuva sosyalizmi, eleştirici ütopyacı sosyalizm ve komünizm. Komünistlerin kuracakları bağlar özel durumlara göre değişiklik gösterir ve her ülkede aynı hızla oluşmayan tarihî gelişimlere göre ayarlanırlar. «Kısacası komünistler her ülkede, mevcut siyasî ve

sosyal düzene karşı yapılan her devrimci hareketi desteklerler.»

Kuşkusuz ki (Marx ve Engels 1872'den itibaren buna değinmeye başlarlar) Manifesto'nun bazı bölümleri yeni maddi şartların ortaya çıkmasıyla geçerliliğini yitirecektir. Bununla birlikte Marx ve Engels'in hayatlarında ve genel sosyalizm tarihinde (1848'den önceki ve sonraki sosyalizmler) Manifesto'nun yayınlanması bir dönemeci oluşturur. Bundan böyle siyasi mücadele bu biyografinin temel unsuru olacaktır. Ne var ki doktrinci düşünce ikinci plana inmiş değildir, tam tersine Marx ve Engels'in etkilemeye başladıkları tarihin gerçek akışı üzerine eskisinden çok daha fazla etkin olarak oturacaktır. Bunun kanıtlanması Manifesto'nun bizzat kendi içinde görülür. Zaten Manifesto hem tarihsel bir belge ve hem de devrimci bir örgütün eylem ve amaçlarını açıklayan bir belge değil midir? O halde tarihçi, bunu komünist manifestosu olarak değil başlangıçta taşıdığı adıyla «Komünist Partisi Manifestosu» olarak görmek zorundadır.» (Manifest der Kommunistischen Partie).

Böylece Manifesto Brükscl'de devrimci krizlerin oluştukları bir zamanda yayınlanır. Ekonomik çöküş 1847'nin tüm Avrupasını sarsmış, ziraî bir krizin yıkıntılarına malî ve sanayi bir krizin kötü sonuçları eklenmiştir, işsizlik artmış, fakir halk yığınlarının sayısı yükselmiş ve işçi kesimi beslenemez olmuştur. Sanayi bölgelerinde ayaklanmalar olmaktadır. 12 Ocak 1848'de İtalya'da Palermo isyan etmiş ve Sicilya'da özerk bir hükümet kurulmuştur. 2 Ocakta Milanolular Avusturya egemenliğine karşı direnişe geçmişlerdir. Fransa'da 14 Şubat devriminin ilk hareketleri görülmeğe başladığı zaman Manifesto henüz basılmış ve mücellitte sayfaları birbirine dikilmekteydi.

Ama Manifesto'nun olaylar üzerine etkisi olmamış sayılabilir. Marx ve Engels'in 1878 baskısının önsözünde iddia ettikleri gibi 1848 Haziran ayaklanmasından önce Manifesto'nun izine bile rastlanmaz Fransa'da. Ama tarihî koşullar öylesine oluşmuştur ki hem Manifesto'nun yayınlanmasının ve hem de 1848 Avrupa ihtilâllerinin kökenini açıklığa kavuşturur.

Büyük bir patlayıcı güçle dolu olan Manifesto'nun sayfaları bir bakıma saatli bir bomba etkisini göstermiştir. Uzaklara kadar yayılacak olan bu sesin kökeni, hem kanıtlamanın çürütülmez gerçeği, hem uslûbunun gücü ve hem de yapıtın içerdiği görüşlerde bulunmaktadır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ATEŞLE BULUŞMA, YA DA 1848 DEVRİMLERİ

Manifesto'nun 1848 olayları üzerine aşağı yukarı hiç bir etkisi olmamıştır. Bununla birlikte Marx ve Engels hiç olmazsa şahsen Ren bölgesinde geçen olaylara katılmışlardır ve bundan dolayı yaşamları artık Avrupa'da sosyalist ve demokratik hareketler tarihinin içine karışmış bulunur. Diğer yandan, yalnızca Ren bölgesi sınırları içinde kalmadan Marx ve Engels'in bu deneylerden teorik sorunlar (örneğin devletin biçimi) ya da taktik ve stratejik sorunlar (burjuva devriminde proletaryanın rolü, ilişki ve ittifaklar) üzerine sonuçlar çıkardıklarını görürüz. Şimdiye kadar Marx ve Engels sadece geçmişe ait (1789 devrimi gibi) tarihî olgular üzerinde düşünmüşlerdir ama bundan sonra bizzat kendilerinin yaşadıkları deneylerin ışığı altında entellektüel yolculuklarının yeni bir etabını aşacaklardır.

Marx ve Engels'in 1848'de yeniden görecekleri Almanya, çocukluklarının Almanya'sından farklı mıdır? Kurumların hiç değişmemesine karşın ekonomik ilerleme gözle görülür bir hale gelmiştir. Topraklarından kömür çıkan Ren bölgesi sanayi yönünden çok gelişmiş ve bu gelişmeyle de birlikte toplumun

bünyesinde değişmeler yaratmıştır. Tüm Almanya'da siyasi rejim, monarşik kurumlarla toprak aristokrasisine dayalı tutucu bir rejimdir hâlâ. Burjuvazi buna nasıl bir tepki gösterecektir? Bu tutucu sisteme karşı girişeceği siyasi ve sosyal mücadelede şehir küçük burjuvazisi ile gelişmekte olan proletaryadan yardım görecektir. Ne acı şeydir bu. Ren toplumunun içinde bile sayıca azınlıkta olduğundan bu kavgayı sürdürememektedir. Eğer halk cephesine fazla yüz vermeye kalksa sol taraftan darbe yiyecektir. Böylece burjuva devrimi, sonradan Marx'ın kullanacağı kelimelerle ifade etmek gerekirse, demokratik burjuva devrimi olacaktır. Eğer halk korkusuyla monarşi ve tutucu çevrelerle işbirliğine girişirse amaçlarına ulaşabilecek midir? 1848'deki Alman burjuvazisinin davranışlarına geçmeden Marx'ın durumunu açıklamak olanaksızdır.

Marx ve Engels hangi koşullarda Almanya'ya geleceklerdir? Marx'ı Brüksel'de aceleyle Komünist Partisi Manifestosu'nu bitirirken bırakmıştık. Fransa'dan kovulan Engels'in de Marx'la burada buluştuklarını biliyorduk. Şimdi ise devrim Fransa'da gerçekleştiğinden Belçika makamları kaygılıdırlar, Brüksel'de karışıklıklar çıkmıştır ve 27 Şubattan hemen sonra Komünist Örgütü Genel Merkezi, Brüksel grubuna tam yetki vermiştir. Belçika başkentinde sıkıyönetim ilân edilmiştir ve hükümet, içinde Marx'ın da bulunduğu siyasî mültecilerden bir kısmının çıkarılmasına karar verir. İki polis memuru Marx'ın yeniden oturmağa başladığı Bois Sauvage Oteli'ne baskın yaparlar ve Marx'ı geceyarısı alır götürürler. Karısı da yakalanıp serseri ve orospularla birlikte karanlık bir hücreye kapatılır. Nihayet salıverilirler ama Marx'a derhal Brüksel'i terk emri verilir. Pek de önemi yoktur bunun zira 1 Martta Fransa geçici hükü-

metinin resmî kâğıdına yazılmış bir mektup Marx'ı Fransa'ya çağırır:

«Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik.»

Fransız halkı adına,

Kahraman ve dürüst Karl Marx, Fransız Cumhuriyeti toprakları özgürlüğe âşık bütün dostlar için birer sığınaktır. Baskı rejimi sizi sürmüştür; bütün halkların kutsal ve kardeş davası için mücadele eden herkese olduğu gibi size de özgür Fransa yeniden kapılarını açmaktadır. Fransız hükümetinin her memuru görevini bu yönde yorumlayacaktır.

«Selâm ve kardeşlik.»

Mektup, Engels'in Fransa'da bulunduğu sırada tanıştığı ve mektuplarında büyük bir içtenlikle «baba Flacon, bu kahraman insan» diye sözünü ettiği geçici Fransız hükümeti üyesi «Flacon» tarafından imzalanmıştır.

5 Martta Marx Paris'e gelir ve onaltı gün sonra da Engels onu izler. Marx'ın özel işlerini biraz yoluna koymak ve özellikle dostunun tutuklanışı ve sınır dışı edilmesinin neden olduğu protesto kampanyasına katılmak için Brüksel'de kalmıştır. Gerçekten Belçika başkenti demokratik çevrelerinde büyük bir heyecan vardır. 11 Marttan sonra milletvekili Bricourt, Marx'ın sınır dışı edilmesi ve karısının poliste gördüğü kötü muameleyi cevaplandırması için Adalet Bakanına soru yöneltmiştir. Paris'e transfer olan Komünist Örgütü Merkez Komitesi, özellikle Brüksel komitesinin eski üç üyesi olan Marx, Engels, Wolff ve Londra eski komitesinden Henri Bauer, Joseph Moll ve Karl Schapper'in katılmasiyle zaman geçirmeden yeniden örgütlenir. Schapper sekreterliğe ve Marx başkanlığa seçilir. Durum kötüdür ve kararların zaman geçirilmeden alınması gereklidir. Alman mülteciler silahlı birlikler kurmak eğilimindedir. Sınırları aşarak ülkelerine bağımsızlığı, hatta sosyaliz-

mi süngülerinin ucunda getirmeyi düşlerler. Engels'in de dediği gibi «bu o zamanlar bir deliliktir.» Almanlarla aynı zamanda, İspanyollar, Belçikalılar, İtalyanlar, Hollandalılar ve Polonyalılar vatanlarını kurtarmak için birlikler kurarlar. Geçici hükümetin bazı üyeleri de bu deliliği desteklerler. Paris'teki kaynaşma zaten yeteri derecede geniştir o halde bu devrimcilerin gidip başka yerlerde kendilerini ölüme atmaları gerekir. Tarihî geleneklerin ağırlığı bellekler-de hâlâ tazedir ve çok doğal olarak halkların bu genç çağında jironden cümlesi yepyeni bir gençlik bulur. «Paris Alman Demokratik Örgütü» kuşkulu ve serüvenci bir kimse olan Bornstedt'in etkisiyle ve şair Herwegh'le birlikte bir lejyon kurarlar. Marx için bu delice bir girişimdir ve büyük tepki gösterir. Alman demokratik örgütüne karşı 8 Martta «Alman Emekçiler Kulübü»nü kurar. Saint-Denis sokağındaki «La Picarde» kahvesinde yapılan toplantılarda Marx vatandaşlarına siyasî mücadeleye katılmak için tek tek Almanya'ya geçmelerini önerir. Bornstedt, komünist örgütünden çıkarılır ve 20 Martta Londra'dan Paris'e Komünist Partisi Manifestosu'ndan bin adet gönderilir. Komünist Örgütü, ya da Emekçiler Kulübüne üye olan üçyüz, dörtyüz kadar Alman, Nisanın ilk günlerinden başlayarak Almanya'ya geçebilmişlerdir. Kendisini korkaklıkla suçlayan rakipleriyle Marx, sert bir biçimde mücadele etmek zorunda kalır, ve olaylar kendisini haklı çıkarır. Alman lejyonu Kehl köprüsünü geçtikten sonra Dossenbach'ta Wurtenbergliler tarafından bozguna uğratılır. Silahlı lejyonlar olmasa bile Avusturya ve Almanya'da devrim başlayacaktır. 3 Martta Köln, 13 Martta Viyana, 18 Martta Berlin ayaklanır. Marx, Engels, Schapper, Bauer, Moll ve Wolff'un onyedi madde halinde imzaladıkları bir Manifesto 1 Nisan tarihinde komünist örgütünün isteklerini dile getirir. (Forderungen der

communistischen Partei in Deutschland). Bu manifesto kuşkusuz demokratik tipte bir hak aramadır.

Tüm ve bölünmez bir cumhuriyet (Almanya'nın siyasi parçalanmasını Marx feodal zamandan kalma bir bölünme ve gelişmeye engel bir unsur olarak görür) herkese oy hakkı, parlamento muafiyeti, halkın silahlanması, tüm feodal yükümlülükler ve köleliğin kaldırılması, devletle kilisenin ayrımı, parasız eğitim. Ayrıca demokratik istemleri de aşan bazı gereksinimler de vardır bu Manifesto'da: prens ve derebeylerine ait mülkiyetlerin devlete geçmesi, her türlü ulaşım araçlarının millîleştirilmesi, millî atelyelerin kurulması ve özel bankaların bir devlet bankası haline dönüştürülmesi. Birbirlerinden ayrılabilir kâğıtlar üzerine basılmış bu belge, Komünist Partisi Manifestosu ile birlikte dağıtılmak üzere Almanya'ya yollanır. Bu yazı, Manifesto'nun genel ilkelerini, tarihinin belirli bir döneminde belirli bir ülkenin durumuna uygulamak için yapılmış ilk girişimi oluşturur.

Bununla birlikte Marx ve Engels bulundukları Paris'ten Almanya'nın durumunu gerçekçi açıdan kavrayabilmişler midir? Avrupa kıt'asını yutacakmış gibi görünen devrimci bir yangının ateşiyle gözleri kamaşmamış mıdır? Mutlakiyet ve aristokrasi ile uzlaşmaya çok erkenden bir eğilim gösteren liberal burjuvazinin her an değişebilen niyetlerini fazla abartmamışlar mıdır?

Marx her şeye rağmen Engels, Wolff ve Dronke'nin eşliğinde Ren'e gitmek üzere 5 Nisanda Paris'i terkeder. Mayance'te şehrin küçük komünist grubuyla ilişki kurduktan sonra 11 Nisanda Köln'e varır. Bu şehri seçmesinin nedeni, 1842'den beri siyasi rolünü burada oynamaya başlaması ve belirli bir sayıda demokrat kişiler tarafından tanınmasıdır. Diğer yandan, Andreas Gottschalk ile ordudan kovulduktan sonra dülgerliğe başlayan eski bir Prusya

subayının yönettikleri Komünist Örgütü'nün bir şubesi de burada oldukça aktif bir rol oynamaktadır. Diğer militanlar arasında d'Estar ile Bürgers de bulunmaktadır. Bunların desteğiyle 13 Nisanda 7000 kadar üyeye sahip bir İşçi Örgütü (Arbeiterverein) kurulmuş olmasına karşın komünistlerin sayısı çok azdır. Bununla birlikte bu proletaryanın gücü ve heyecanını da pek fazla abartmamak gerekir. Her şeye rağmen sanayideki önemi nedeniyle Ren bölgesinin bir ayrıcalığı vardır, ve bu bölge için geçerli olabilecek sonuçları bütün Almanya'ya uygulamamak gerekir. Burjuvazi ise yeni gelenlerden ve Köln'deki yeni yeni doğmaya başlıyan eylemlerden çekinmektedir. Abd-el-Kader'in Ren komünistlerine verilmek üzere getirttiği onbir bin tüfek kulaktan kulağa dolaşır. Artık Cumhuriyet sorun değildir ve yalnızca komünist kelimesinden korkulmaktadır. Gittiği Barmen'de Engels hayâl kırıklığına uğramıştır. «Bu adamlar (zengin burjuvalar) sosyal sorunların tartışılmasından vebadan kaçar gibi kaçıyorlar ve bu tartışmalara ayaklanma diyorlar.» Paris'te düzenlenen komünist programının en küçük kısmını bile dağıtmanın olanağı yoktur. «Eğer bunu yapabilmek talihsizliğine uğrasaydık davamız için her şey kaybolmuş demekti. Burjuva sınıfının düşünüşü utanılacak bir şeydir. Babamdan da bir şeyler koparmam olanaksız» diye yazacaktır Engels.

Marx'ın ilk amacı büyük bir günlük gazete çıkarmaktır. Halkı etkileyebilecek tek yol budur ama para da yoktur. Liberal burjuvaziye fazla güvenmeye gelmez. Bu konuda Engels babası hakkında «bir binlik vermektense adamın karnına bir alay kurşun sıkmayı tercih eder» der. Bununla birlikte yeterli sayıda hissedar bulunur ve pek büyük parasal olanaklar sağlanmaksızın gazetenin ilk sayısı 31 Mayıs 1848'de yayınlanır. Geçmişi hatırlamak için de gazetenin is-

mi «Yeni Ren Gazetesi» olur. (Neue Reinische Zeitung) Marx ve Engels'le birlikte yazı kadrosunda iki Wolff (kızıl diye adlandırılan Ferdinand ile «lupus» diye çağrılan Wilhelm) Ernest Dronke (eski bir «gerçek» sosyalist) şair Georges Weerth ve Henri Bürgers de vardır. Marx gazetenin siyasi yönetimini üstüne alır. Biraz tecrübesi olmasına rağmen Marx bir gazeteci olarak Engels'in olanaklarına sahip değildir. Daha yavaş yazar ve durmadan yazdıklarını düzeltmek ihtiyacını duyar. Buna karşın, bizzat Marx'ın da işaret ettiği üzere, Engels «Ayaklı bir ansiklopedidir.» Aç ya da tok günün ve gecenin her saatinde çalışabilmektedir, çabuk yazar ve şeytan gibi akıllıdır da.» Zaten bu çeşit faaliyet Engels'in arayıp da bulamadığı bir şeydir. Sonradan «bu zamanlar devrimci zamanlardı ve yine böyle zamanlarda bir günlük gazetede çalışmak gibi heyecan verici bir şey daha yoktur. Yazdığınız her cümlenin etkisini görürsünüz. Makaleler el bombaları gibidir, gönderilen obüslerin patlamasıdır onlar» diyecektir. Ama her ne pahasına olursa olsun demokratları, sosyalistleri komünistleri ortak düşman olan derebeylerin ve prenslerin askerî iktidarına karşı birleştirmek gerekmektedir ve Marx'ın Yeni Ren Gazetesi'ne vermek istediği yön de budur. Weitling'in eski adamı olan ve Frankfurt parlamentosu seçimlerini boykot ederek bir işçi cumhuriyeti için hemen eyleme geçmeyi savunan Komünistler Cemiyetinin mahallî yöneticisi Andreas Gottschalk'la anlaşmazlık da buradan çıkar. Marx için bu bir çılgınlıktır. Köln'de sosyal bir cumhuriyet ilân etmenin olanağı kabul edilse bile mahallî bir komünün ömrü kadar sınırlı olur bu. Marx bütün demokratları birleştirmek için bir «Kolonya Demokratlar Derneği'ni» kurar. Komünistler Cemiyeti dağılmış değildir ve ona yeni bir görev verilmektedir. Gerçekten de Marx propaganda için büyük şe-

hirlere gönderilen «komünistlerin» yığınlar içinde eriyip gittiklerini görmüştür. Her yerde zanaatkârlara da açık işçi örgütleri (Arbeiterverein) kurulur ve komünistler bunların içinde konuşup, propaganda yaparlar ve bu arada da zanaatkâr ve proleterlerle ilişkilerini koparmazlar.

7 Haziranda, Yeni Ren Gazetesi'nde çıkan bir yazı izlenecek çizgiyi belirtir. «Proletarya sol kanadın en ucunda, büyük demokrat ordusuyla birlikte yürüyecek ve ordunun tümüyle ilişiğini kesmemeye gayret edecektir. Saldırıda en aktif rolü oynayacak ve dövüşçü zihniyetiyle orduyu harekete geçirecek ve Bastille»e saldıracaktır. Zira Bastille henüz ele geçmemiştir ve mutlakiyet yıkılmamıştır ve Bastille ayakta kaldığı sürece demokratların birbirlerine kilitlenmeleri, birleşmeleri gereklidir: Proletaryanın kendi kendini tecride hakkı yoktur; proletarya, ne kadar güç gözükürse gözüksün kendisini müttefiklerinden ayırmaya çalışan her eylemi püskürtmek zorundadır.» Engels, Yeni Ren Gazetesi hakkında 1884'de «Ona verilen bayrak yalnızca demokrasinin bayrağı idi, ama her fırsatta henüz üzerine yazamadığı proleter damgasını da açıklığa kavuşturmak zorunluluğundaydı» diye yazacaktır. Böyle olmazsa «komünizmi bir paçavra gazetesinde savunup bir tekke kurardık ama çölde vaız vermeye hiç niyetimiz yoktu ve ütopyacı sosyalistlerin sonunu da çok iyi biliyorduk.»

Gerçekte ise her şey sürüncemede kalmaktadır. Berlin'de, Mart ayaklanmalarının bir sonucu olarak herkesin katıldığı bir seçimle işbaşına gelmiş Prusya Millî Meclisi Mayıs ayında toplanır ve aynı zamanda gene herkesin katıldığı bir seçimle Frankfurt'ta kurulan millî bir parlamento Avusturya'yı da içermek üzere bütün Almanya'da işbaşına gelir.

Her yerde, tereddütler, çekişmeler ve anlaşmazlıklar vardır ve eski rejime bağlı bir orduyla, hâlâ ye-

rinde duran kuruluşlara dayalı gerici çevre bundan yararlanır. 1848 Şubatında Gal horozu (Fransa'nın milli simgesi) devrim işaretini vermişse de Avrupa karşı - devrim işareti de yine Fransa'dan gelir. Paris'te işçilerin isteklerine bir son vermek gerekmektedir. Belki bir cumhuriyet ama daha iyisini oluşturuncaya kadar sosyal bir cumhuriyet değil, mülkiyetin güvencesini sağlayan bir burjuva cumhuriyeti. Bu yüzden, sonunda 22 Haziran tarihinde milli atelyelerin kapanmasına kadar varan bir dizi tedbir alınır. Sonradan Marx «Fransa'da Sınıf Mücadeleleri» adlı kitabında da yazacağı üzere «işçilerin başka seçenekleri kalmamıştı, ya açlıktan ölecekler, ya da kavgaya atılacaklardı.» Ve işçiler kavgayı seçtiler. 26 Hazirandan başlayarak Engels «Yeni Ren Gazetesi'nde» ilk haberleri vermeye başlar. 29 Haziranda (Paris'teki ayaklananlar Bastille Meydanı ile Saint Antoine mahallesindeki son sığınaklarında ölmelerinden üç gün sonra) Marx, intikam duygulariyle dolu bir yazısında Haziran barikatlarının gerçeğini anlatır. «Kardeşlik, birinin diğerini sömürdüğü karşıt sınıfların bu kardeşliği, Paris'in alnına, hapishanelere, kışlalara büyük harflerle yazılı bu kardeşlik gerçek anlamında, kaba anlamında iç savaş demektir. En amansız biçimi altında bu iç savaş, sermaye ile emeğin savaşıdır. Kardeşlik, burjuvanın çıkarlarıyla devrimcilerin çıkarlarının birleştiği kısa bir zamanda olup bitmiştir. Şubat devrimi güzel bir devrimdir, herkesin sevgi duyduğu bir devrimdir ama, Haziran devrimi çirkindir, iğrenç bir devrimdir bu. 1789'dan beri Fransız burjuvazisinin yaptığı bütün devrimlerin hiç biri kurulu düzene karşı bir devrim değildi. Zira hepsi sınıf egemenliğini, işçilerin köleliğini, burjuva düzenini, siyasi biçimlerin sık sık değişmesine rağmen, bu egemenlikle bu köleliğe dokunmamışlardı. Haziran işte bu düzene dokundu, öyleyse Allah bu Ha-

ziranın belâsını versin.» Bu yazı hem tutucular ve hem de liberaller arasında hoşnutsuzluk yaratır. Zaten gazetenin ilk sayısından başlayarak hissedarların bir kısmı çekilmiştir, diğerleri de 29 Haziranda gazeteyi yalnız bırakırlar. Marx kavgasını sürdürür. Kendisini terkedenleri kınamakla birlikte tek kurtuluş yolunu demokratik eylemin güçlenmesinde görür. Ren demokratik örgütleri bölge komitesi kurulur ve bu komite, «Demokratlar Derneği», «İşçi Derneği» (Gottscalk'ın tutuklanmasından sonra Moll bu örgütün yönetimini üzerine alır) ve ufak patronları, esnafı ve memurları içeren ve Hermann Becker'in kurduğu «Memurlar ve İşçiler Derneği»ni birleştirir. Ağustos ayının sonunda Avusturya'ya giderken Marx Berlin'e de uğrar ve orada Bakunin'e rastlar. Viyana'da demokratik partinin sol kanadı ve Viyana İşçi Örgütü ile ilişki kurar. Bu son örgütte Ücret ve Sermaye üzerine bir konferans verir, milliyet sorunları üzerine bilgi alır ve gazetesi için para bulmaya uğraşır. Köln'de, kendi ülkesinde bir yabancı olarak bulunan Marx (yalnızca bir oturma belgesi vardır) tedbirli olmak zorundadır. Bununla birlikte Engels ve diğer komünist, ya da demokratlarla birlikte bir eylem kampanyasına girişir. 13 Eylülde şehrin göbeğinde yapılan bir toplantıda Engels söz alır. Marx'ın da katıldığı bir «Halk Kurtuluş Komitesi» kurulur. 17 Eylülde Ren nehri yakınındaki Worringen kırlarında Yeni Ren Gazetesi yazarları ile Köln İşçi Örgütü büyük bir toplantı yaparlar. Üzerlerinde kırmızı bayrakların dalgalandığı vapurlarla Köln'den Ren nehri yoluyla bir sürü insan gelir. Ren bölgesinin birçok şehirleri delegeler gönderirler. Özellikle Krefeld ve Düsseldorf'tan gelen delegeler arasında 23 yaşında genç bir adam vardır: Ferdinand Lassal. Toplantı Köln halk kurtuluş komitesinin girişimlerini onaylar ve Engels'in çağrısı üzerine «sosyal, demokratik ve

komünist bir cumhuriyet kurulmasına karar verilir. Frankfurt parlementosu Slesvig-Holstein olayı üzerine Danimarka ile mütareke yaptığından bunu bir kapitülasyon olarak görenler Frankfurt'ta sokak savaşlarına başlarlar. Köln'de bir dayanışma mitingi tertiplenir ve Prusya hükümeti buraya askerî birlikler gönderir. 25 Eylülde Schapper ve Becker tutuklanırlar. Barikatlar kurulur ama Marx silahlı bir ayaklanmayı önermez zira olgunlaşmamış her ayaklanma gibi bunun da sonu acı olacaktır. Yeni Ren Gazetesi «Halkın ivedi bir sorunla mücadeleye itilmediği bir zamanda ayaklanmayı başlatmak ve böylece eylemi, kaçınılmaz bir yenilgiye sürüklemek, daha önemli olayların patlamak üzere olduğu ve gerçek eylemin arifesinde tüm heyecanların yitirilmesine sebebiyet vereceği ölçüde mantıksız olur» diye yazar. Sıkıyönetim ilân edilir, halk milislerinin ellerinden silahları alınır ve altı bin abonesi olan Yeni Ren Gazetesi süresiz olarak kapatılır. Tutuklama emirleri yazı kadrosundan bazılarını da içerdiğinden bundan kurtulmak gerekir. Engels, Errns Dronke ve iki Wolff ile birlikte gizlice Köln'ü terkeder ve önceki yolculuğunda bıraktığı kendisini tehlikeye atacak kâğıtları yok etmek için Barmen'e gider ve babasiyle şiddetli bir tartışmaya tutuşur. Dronke'nin eşliğinde Engels bundan sonra Belçika'ya geçmeyi başarır ve Brüksel'e gelir gelmez tutuklanarak Fransa sınırına götürülür.

Artık Paris'tedir ama 1848 yılının Ekim ayındayız ve Paris eski Paris değildir. Engels'in birkaç ay önce Mart ve Nisanda tanıdığı «sarhoşluğun, balaylarının Paris'i değildir artık.» O zamanın Paris'i ile şimdiki Paris arasında 15 Mayıs, 25 Haziran ayaklanmaları ile dünyanın gördüğü en korkunç bir mücadele geçti burada. Onbeş bin ceset bir kan denizinde yüzdü. Cavaignac'ın obüsleri Paris'in yenilmez

neş'esini yerle bir etti. Artık ne la Marseillese ne de «hareket şarkısı» söyleniyor. Yalnızca burjuvalar dişlerinin arasından hâlâ «vatan için ölmek gerek» adlı şarkıyı mırıldanıyorlar. Silahsız ve ekmeksiz işçiler sıkıyönetim karşısında dişlerini gıcırdatarak hınçlarını saklamağa çalışıyorlar. Sevinçten kabına sığamayan cumhuriyet artık namuslu, terbiyeli, uslu ve ılımlı olmuştur. Ama Paris ölmüştür ve buna Paris denemez. Etrafta yalnızca burjuvalarla, hafiyelere rastlanır. Balolar, tiyatrolar bomboştur. Eski Paris'in yaramaz çocukları şimdi seyyar muhafız taburuna ait bir ceketi sırtlarına geçirmişler günde 30 kuruşa kendilerini bu namuslu Cumhuriyete satmakta ve ne kadar aptallaşırlarsa burjuvazi de onları o kadar pohpohlamaktadır. Kısaca, ruhsuz, hayatsız, ışıksız ve işçilerin o zamanlar her yere getirdikleri neşe mayasından yoksun yeniden 1847'nin Paris'i olmuştur artık. Paris ölmüştür ve bu güzel ceset güzel olduğu kadar korkunçtur da.»

Engels yürüyerek Fransa'dan İsviçre'ye geçecektir. Fransa turu yaparcasına onu yollarda düşleyebilir misiniz? Cebinde fazla parası olmadan ilk defa bir köylü hayatı yaşamaktadır, tıpkı Orlean, Yonne ve Bourgogne köylüleri gibi. Bağbozumu mevsimidir kırlarda ve köylülerle konuşmaları kadar şekerli üzüm, yeni çekilmiş şarap ve ince vücutlu, düz salınıverilmiş saçlarıyle Bourgogne kızları da hoşuna gitmektedir Engels'in. Bağcılar ve bağbozumuna giden kızlarla otlar arasında uzanmanın, üzüm yiyip şarap içmenin, gevezelik edip gülmenin tadına doyum olmaz. Bir devrimci olmak için her şey gereklidir ve en öncesi de hayattan zevk alabilmek gerekir. (Bunu Engels itiraf etmektedir). Önce Bern'e sonra Cenevre'ye geçer. Yeniden çıkmaya başlayan Yeni Ren Gazetesini unutamamaktadır. Bern danıştayı tarafından kendisine 9 Aralık 1848'de verilen

sığınma hakkına sahip olduğu İsviçre'den, gazeteye oradaki durumlar hakkında yazılar gönderir. İsviçre işçi eylemine katılamaz mıdır? Bir işçi kurultayı 9, 10 ve 11 Aralık 1848'de Bern'de toplanmaktadır. Engels orada Lozan işçi örgütünü temsil eder. Para yokluğundan kendi içlerinden birini gönderemedikleri ve bilhassa Engels'in proletaryanın amansız bir savunucusu olduğunu bildiklerinden İsviçre ve Alman işçileri tarafından seçilmiştir. İşçilerin, görevini tam anlamıyla yerine getireceğine ve proleterlerin yanında ve onlar için çalışacağından emin oldukları Engels'e güvenleri tamdır. İsviçre'de bulunmak ne denli ilginç olursa olsun, asıl oyun Almanya'da oynanmaktadır. 8 Ocak 1849 tarihinde Marx'a yazdığı bir mektupta Engels «çok geçmeden döneceğimi sanıyorum. Yabancı yerlerde işsiz güçsüz dolaşmak (pek de işsiz dolaşmadığını biraz önce gördük) buralarda iyi bir iş yapamamak ve eylemin dışında kalmak son derece dayanılmaz bir durum. Köln'de tutuklu olarak hapishanede küflenmek İsviçre'de serbest dolaşmaktan iyidir. Artık bu dereceye geldim» der. Gerçekten birkaç gün sonra Engels Köln'e geçer ve Marx'la buluşur.

Engels'in bu uzun yokluğu süresinde Marx gerçekten Ren'de kalmış ve sıkıyönetimin kalkmasından sonra da 12 Ekim 1848'de yine Yeni Ren Gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır. Ama bunun için ne fedakârlıklara katlanmıştır!. Bu sonbahar karşı - devrimin başarı kazandığı sonbahardır. Avusturya'da Windischgraetz ve Jellachich'in birlikleri Viyana'ya saldırmış ve altı gün süren kahramanca bir direnişten sonra bombardımana tutulan Viyana teslim olmuştur. Frankfurt parlamentosunun solcu temsilcisi demokrat bir Alman olan Robert Blum 9 Kasımda kurşuna dizilmiştir. Köln Demokratlar Derneği'nin yaptığı bir toplantıda Marx bu haberi kendisi verir.

Orada bulunanlardan biri olayı şöyle anlatır: «Salonda bir sessizlik oldu ve sonra Marx kürsüye çıkarak Blum'un ölüm haberini veren telgrafı okudu. O anda hepimiz üzüntüden taş kesildik. Sonradan gerçek bir fırtına koptu salonda. Bana öyle geliyordu ki şimdi tüm Almanya bir tek kişi gibi kalkacak ve devrimi yapacaktır. Ne var ki yanılıyorduk ve her şey başka türlü olacaktı.»

Gerçekten her şey başka türlü oldu. Macaristan hâlâ dayanıyorsa, Viyana'da Daniel Manin daha birkaç ay direnecekse ve Roma'da ayaklananlar başarıya ulaşacaklarsa bile Berlin Kasım ayında general Wrangel'in orduları tarafından işgal edilecek ve Prusya Millî Meclisi Brandenbourg'a nakledilecek ve Aralık ayında da feshedilecektir. Bununla birlikte henüz Ren bölgesine ilişilmemiştir ve Marx kolay teslim olmaz. 14 Ekimde sorgu hakimi tarafından hakkında yapılan yayın yoluyla haysiyet kırıcı bir şikâyet üzerine mahkemeye çıkarılır. Adliye Sarayı'nın önünde toplanan işçi kalabalığı ancak Marx kısa bir konuşma yaptıktan sonra dağılır. «Kuvvete kuvvetle karşı koymak gerekir, aksi halde mukavemet» kasabın elindeki bir kuzudan farksız olur.» «Düşmanı püskürtmek için her yerde silahlı militanlar örgütlemek, hiç bir olanağı olmayan insanlara kişisel, ya da ortak yapılacak masraflarla silah ve cephane vermek gerekir.» Aralık ayında Marx Yeni Ren Gazetesi'nde Alman burjuvazisinin davranışlarına ait bir dizi yazı yayınlar. Bunları okurken tarihçi ile yergici arasında pek zor ayırım yapabilir insan. Tarihçi her şeyden önce üç burjuva devrimiyle ilgilidir: 1648'de İngiltere'de, 1789'da Fransa'da ve 1848'de Almanya'daki devrimler. «1648'de burjuvazi, kral, aristokrasi ve kiliseye karşı halkla birleşmişti. 1789 devriminin ise hiç olmazsa Avrupa'da 1648 devrlminden başka bir modeli yoktur. 1648 devriml lse Hollanda'nın İs-

panya'ya karşı ayaklanmasının birer kopyasıdır. Bu iki devrim, içerdikleri konuya göre kendi modellerinden bir yüzyıl daha öndedirler. Burjuvazi bu iki devrimde de, eylemin başında gerçekten bulunan sınıftır. Şehirlerde, proletarya ve diğer sosyal kategoriye ait sınıfların burjuvazi ile ilgisi yoktur ya da çıkarları burjuvazinin çıkarlarından farklı değildir veyahutta bağımsız bir gelişimi olan bir sınıf yada bu sınıfın bir parçası değillerdir. Sonuç olarak burjuvaziyle çelişkiye düştükleri yerde bile, örneğin 1793 ve 1794'de Fransa'da olduğu gibi, burjuvazinin önerdiği biçimde olmasa dahi onun çıkarlarını egemen kılmak için mücadele vermezler. Fransa'daki bütün terör, burjuvazinin düşmanları olan mutlakiyeti, feodalizmi ve küçük burjuva ideolojisini yıkmak için halkın verdiği bir çeşit kavgadan başka bir şey olmamıştır. 1648 ve 1789 devrimleri o zamanlar burjuvazinin zaferiydi ve gene o zamanlar burjuvazinin zaferi yeni bir sosyal sistemin zaferi olmuştu. «Tersine, Mart Prusya devriminde ise burjuvazi eski topluma karşı yeni bir toplumun çıkarlarını değil, köhneleşmiş bir toplumun içinde yenilenmiş çıkarları temsil ediyordu.» İşte yergici burada çıkmaktadır karşımıza hem de öylesine vurucu ki Köln'e geldiği zaman hiç olmazsa burjuva sınıfından bir kısmını demokrasi mücadelesine sürükleyebileceğine inandığı oranda zorlu bir yergici. «Bu Prusya burjuvazisinin ne kendisine ne de halka güveni vardır. Yukarı baktı mı homurdanır aşağı baktı mı titrer, iki yönden de bencildir ve bencilliğinin de farkındadır. Tutuculara karşı devrimci, devrimcilere karşı tutucudur. Kendi önerilerine bile güvencesi yoktur, düşüneceği yerde boş laflar savurur. Hem dünyayı sömürür ve hem de dünyanın değşmesinden ödü kopar. Hiç bir yerde enerji göstermez ama her yerde başkalarının hakkına saldırmasını bilir. Orjinal olma-

dığı için adî, ama adiliğinde bile orjinaldir.. Sağır, dilsiz ,kör, kansız bir kadındır mart devriminden sonra Prusya devleti yönetimindeki Prusya burjuvazisi.»

Prusya burjuvazisinin bu yergisi devrimci mücadeleye yapılan bir dizi çağrıyla birlikte oluşur: halkın silahlandırılması, halk kurtuluş komitelerinin kurulması, her yola başvurarak vergi toplanmasına direniş. Marx mücadelenin sonucundan pek de ümitsiz değildir. 1848 olaylarının karakterini belirtirken karşı-devrimin geçici olarak üstün geldiğine, ama devrimci eylemin yeni bir süreçte yeniden zaferi elde edeceğine, ve proletarya, köylüler ve küçük burjuvazinin ortak mücadelesinin anlamına değinir.

Şimdi baskı rejimi sürmektedir. Lassalle Düsseldorf'ta tutuklanır. Yeni Ren Gazetesinin başyazarı olarak Marx Köln mahkemelerinin önünde iki defa boy gösterir. Birincisinde savcıya hakaretten, ikincisinde vergi vermemeğe halkı teşvikten. Birinci davadan beraat eder. İkincisinde ise savcının ve avukatların konuşmasından sonra söz alır. Şimdi önümüzde yeni bir Marx çıkmaktadır. Oturaklı ama enerjik bir tonda bir saatten fazla konuşur. Kendini savunmaz. Karşı tarafı suçlar. Mahkemenin, hükümetin çiğnediği kanunlara dayanarak kendisini yargılayamayacağını iddia eder. Toplum yalnızca kanunlara dayanmaktadır, kanunlar da belirli sosyal ilişkilerin ifadesinden başka bir şey değildir. İki kanun karşı karşıyadır burada. Birincisi, savcının istediği, ölmek üzere olan ve ölürken de mezarına kendi yasasını götürecek olan bir rejimin kanunu, diğeri ise Marx'ın istediği ve gelişmekte olan devrimci bir eylemin kanunu. «Elimde tuttuğum bu Napolyon kanunu, modern burjuva toplumunu yaratmamıştır. Tam tersine XVIII yüzyılda doğup XIX yüzyılda gelişen burjuva toplumu bu kanunda kendi yasal ifadesini bulmuştur. Kanun sosyal yapıya aykırı düştüğü an-

dan itibaren bir kâğıt yığınından farkı kalmaz. Nasıl ki bu eski kanunlar eski sosyal devleti yaratmamışlarsa bu eski kanunlardan da yeni sosyal gelişimin temellerini oluşturamazsınız.» Sesi gittikçe yükselen Marx şöyle sürdürür konuşmasını «Sonuç olarak tekrar ediyorum ki biten sadece birinci perdedir. Ortaçağ toplumu ile burjuva toplumunun mücadelesi siyasi biçimde yeniden başlayacaktır. Aynı anlaşmazlıklar yeniden ortaya çıkacaktır ama yeni Milli Meclis hangi yola saparsa sapsın gerekli olan sonuç ya karşı-devrimin tüm zaferi yada başarıya ulaşan yepyeni bir devrim olacaktır. Belki de gerçek devrimin zaferi ancak karşı-devrim bittikten sonra başlayacaktır.» Jüri bereat vermekle kalmaz, başkan savunmasının güçlülüğünden ötürü Marx'ı kutlar. Biyograf için heyecan verici bir davadır bu ama tüm tarihsel olayların içinde yeri pek önemli sayılmaz.

Bundan böyle Marx tamamiyle proletaryaya doğru yönelecektir. 19 Martta Gürzenich'te bir miting düzenlenir. Engels bu mitingte 1848 Haziran ayaklanmasına katılanların fedakârlıklarını över. Artık bu, tereddütlerinden ötürü küçük burjuva demokrasisiyle ilişkisinin kesinlikle kopması demektir. Nisanda Marx ve arkadaşları «Demokratlar Derneği'nden» çekilirler ve bütün Ren bölgesi işçi örgütlerini içeren bir kurultayın düzenlenmesine çalışırlar. Aynı zamanda Marx eğitici görevini de sürdürür ve bu amaçla 1847 Aralığında Brüksel'de «Ücretli Emek ve Sermaye» üzerine verdiği konferansı Yeni Ren gazetesinde yayınlamağa başlar. Bu yazılar İşçi Örgütünün şubelerinde tartışmaya sunulur.

Sonradan yazmak için zaman bulamayacağı iki yeni teorik etüd tasarlar. Birincisi ekonomik bunalımlar ve rekabet yüzünden burjuvazinin yer yer yıkılışına ve ikinci ise, o zamanlar dünya piyasasına

egemen olan İngiltere'ye oranla Avrupa burjuvazisinin bağımlılığına ait bir yazı dizisi olacaktır bu.

Yeni Ren Gazetesine Veda
«Acılarımızın gezindiği bu sahnede,
Sonuncu taç da cam gibi param parça olunca,
Ve halk, o son korkunç «Suçlu» konuşunca,
İster Ren, ister Tuna kıyısında, ister sözle
ister eylemle,
Yanınızda bulacaksınız beni korkusuzca,
Kurtulanların ortasında, tahtların enkazı
üstünde,
Ettiği yemine sadık kalan,
Ve şimdi sizleri selâmlayan isyancıyı
göreceksiniz.»
Almancadan İngilizceye

Komünistleri yeniden biraraya getirmek ve Yeni Ren Gazetesinin yaşayabilmesi için gereken parayı bulmak amaciyle girişimlerde bulunur. Nisan sonu ve mayıs başında Brême, Hamburg ve Bielefeld'e gider. Karşı devrim gelişmektedir, ve Frankfurt parlementosu son günlerini yaşamaktadır. 11 Mayıs 1849 da «bir yabancı» olarak «konukluk hakkı»nı ihlalettiğinden kendisi için sınırdışı edilme kararı alınır ve bu karar 16 mayısta tebliğ edilir. Gazete ise son günlerini yaşamaktadır. Geri kalan hissedarlar da çekildiğinden elinde ne var ne yoksa Marx ortaya döker. Yeni Ren Gazetesi kırmızı harflerle 19 Mayıs 1849'da son sayısını çıkarır. Baş tarafta gazetenin yeniden yayınlanacağına dair inancını belirten Ferdinand Freigligrath'ın bir şiiri yer almaktadır:

Döğüşlerin çatırdısı ve kasırgasında
Son kırallık tacı da cam gibi kırıldığında
Ve halk, o son «suçlu haykırdığında,
Sözle, kılıçla, Tuna'da, Ren'de

Yeniden toplanacağız
Ve tahtları yıkan halkımız için
Kalemimiz sadık bir dast alacak,
Bizim isyankâr, sürgün kalemimiz.

Bu aynı sayıda Marx, Köln işçilerine seslenir ve devrimin zaferine olan inancını belirtir. «Her yerde ve her zaman son söz emekçi sınıfın kurtuluşu olacaktır» Söylenildiğine göre bu sayıdan 20.000 satılmıştır ve Marx gazetenin borçlarının hiç olmazsa bir kısmını karşılayabilmek için canını dişine takar. Bu arada karısı ise hacizden kurtarabilmek amaciyle evin mobilyalarını satmaktadır.

Her şeye rağmen mücadele bitmiş değildir zira gerici eylemin karşı saldırısı yer yer direnen işçileri karşısında bulur. Frankfurt parlementosunda Alman ülkelerinin birleştirilmesi için büyük tartışmalar iki cepheyi karşı karşıya getirmiştir. Birincisi «Büyük Almanya» cephesidir (Almanya'nın Avusturya ile birleşmesi. Ne var ki Habsburglular Macaristan ve Bohemya da dahil olmak üzere konfederasyona ancak sahip oldukları toprakların tümüyle girebileceklerini söylemektedirler) İkincisi ise Avusturya'nın katılmadığı «Küçük Almanya» cephesi. Bu son tezi savunanlar üstün geldiklerinden parlemento 28 Mart 1849'da Prusya kralı Fredrik-Güyom IV'ü imparator ilân eder. Ama Güyom, kendisini «devrimin bir kölesi» yapacak olan bu «kaldırım taşlarından» yapılmış tacı reddeder. Sağcı millekvekilleri Frankfurt'u terkederler. Solcular ise şaşkınlık içindedirler. Parlemento hiç kimsenin itemediği bir taçla yalnız başına kalır, ve Prusya birlikleri Frankfurt yakınlarında yığınak yaparlar. O zaman, artık her şey bitmiş almasına rağmen, cumhuriyetçiler şimdiye kadar kaderleriyle baş başa bıraktıkları köylüleri ayaklandırmağa çalışırlar. Almanya'nın güney ve batısında, özellikle Platinat,

Ren, Bade büyük dükalığında ve Sax'ta isyanlar patlak verir. Engels, ilk amacı Frankfurt'u ele geçirmek olan genel bir ayaklanma planı hazırlar. Ruhr, Solingen, Elberfeld ve Hagen gibi sanayi bölgelerinde başkaldırmalar olur ve 10 Mayısta Engels Elberfeld'de kendini işin içinde bulur. Şehir kaynamaktadır ama mahalli kurtuluş komitesi örgütleri, alınan kesin tedbirler karşısında duraksamaktadır. 14 Mayısta komiteyi ellerinde bulunduran ve kızıl bir cumhuriyetten korkan demokratlar Engels'in sınır dışı edilmesine karar verirler, ve Engels yeniden Köln'e döner. Prusyalıların saldırısı karşısında işçi şehirleri birbiri ardısıra düşerler. Ve bu yenilgiler Yeni Ren Gazetesi'nin sonunu hızlandırır.

Marx ve Engels o zaman büyük bir aceleyle mücadelenin sürdürülme olanağının bulunduğu bölgelere giderler. Marx, Frankfurt'ta milli parlementonun savunmasını yüklenecek Platinat ve Bade'deki orduların sevki için solcu milletvekillerini parlamento kararı aldırmaya zorlar. Sonra, Frankfurt'ta oturan dostları Weydemeyer'lerin yanına ailesini bırakarak Mannheim ve Ludwigshafen'e gider (Jenny Marx elinde kalan gümüş takımlarını rehine vermek zorunda kalır). Dük kovulduğundan Marx, Bade'li demokrat yöneticilerle konuşur ve bir parlamento kararı olmadan Platinat ve Bade ordularını Frankfurt üzerine yönelttirebilmek için onları ikna etmeye uğraşır, ama bu girişimlerin hepsi boşa çıkar. Sonra hep birlikte Karlsruche, Speyer ve Kaiserlautern'e giderler. Kaiserslautern - Bingen yolu üzerinde Hess birlikleri tarafından tutuklanarak Darmstad ve oradan da Frankfurt'a gönderilirler ve sonunda serbest bırakılırlar. Marx, Platinat Demokrat Merkez Komitesi'nin verdiği izinle Paris'e dönmeye karar verir ve 3 Haziran 1849'da Paris'e varır.

Engels, bu çalkantılar içinde Yeni Ren Gazete-

si'nin yazarına yakışan tek meslek olarak askerlik yapmak üzere Kaiserslautern'e döner. Platinat'da garip bir demokrasi vardır. Engels bizzat kendisi tanımlar bunu. «Şarabı bol bir ülke olan Platinat, bir çırpıda eski Bavyera'nın hantal, ukâlâ ve bira göbekli ayyaşlarından kendini sıyırıp kurtarmıştır. Ve ilk devrimci hareket, meyhane özgürlüğünü yeniden kurmak olmuştur. Artık bürokratlar için redingotlar, yelekler ve kravatlar kalkmıştır ve herkes ince gömleklerle dolaşır.» Ama umursamazlık geçici hükümette de sürdürür egemenliğini. Silah yoktur ve yetkili pek az subay kalmıştır. Engels havayı bulandırmakta, demokratların yarını düşünmeksizin, gönül rahatlığı içersinde kafa çekmelerini engelleyen bir dert haline gelmektedir. Ve bu «demokratik makamlar» tarafından tutuklanarak hapsedilir. Protestolar karşısında serbest bırakılarak August Willich'in kumandasındaki birliğe katılır. Yaver olarak hiç bir ümit taşımayan çarpışmalara girer. Frankfurt parlamentosu ise ödlek bir güruhtan başka bir şey değildir. Engels, milletvekilleri hakkında «bu zavallılar, bir yıllık bir parlamento kuklalığı faaliyetinden sonra iyice aptallaşmışlardır» diye yazar. Zaten sayıları da yüzü geçmediğinden Frankfurt'u terkederek Suttgart'a giderler. Ama 19 Haziran 1849'dan sonra Wurtemberg kralı bir kısmını tutuklatır ve geri kalanını da askerî birliklerce dağıttırır. Engels bizzat birçok çarpışmalara, özellikle Rastad çarpışmasına katılır. Bu son vuruşmalardan birinde, Komünist Örgütü tarihinde önemli bir rol oynayan saat tamirci ustası Joseph Moll vurularak ölür. Artık her şey bitmiştir. 12 Temmuz sabahı Engels ve Willich'in mücahit askerleri tüfeklerindeki son kurşunu da boşaltarak İsviçre'ye geçerler. Bu Platinat ve Bade ordularının son kalıntılarıdır. Engels Vevey'de hapsedilir ve serbest bırakıldıktan sonra Cenevre'ye geçer. Orada,

kendisinin geniş harp bilgisine hayran olan genç bir Alman devrimcisi ile tanışır: Wilhelm Liebknecht.

Marx Paris'te kalır ve 7 Temmuzda karısı üç çocuğu ve önceleri hizmetçi sonradan ailenin bir dostu olan Hélène Demuth Paris'e gelirler ve Lille sokağı 15 numaraya yerleşirler. Bu arada Marx ve Engels birbirlerinden haber alamamaktadırlar, nihayet 25 Temmuzda Jenny Marx, Engels'ten bir mektup alır. «Hiç olmazsa Marx'ın serbest olduğunu bilseydim» diye yazar Engels. «Prusya kurşunları yanımdan vızır vızır geçerken, başkalarının Almanya'da özellikle Marx'ın Paris'te bulunduğundan daha emin bir yerde bulunduğumu kendi kendime kaç kez tekrarladım. Beni bu üzüntüden hemen kurtarınız.» Bu mektuba Marx bizzat cevap verir. «Seni çok merak ettim. El yazını görmekten son derece mutluyum», der ve kendisinden Platinat - Bade savaşını yazmasını ister. Gerçekten de Engels 1850'de yayınlanacak olan «Almanya'da Kuruluş Mücadeleleri» adlı kitabını yazacaktır. Paris ise tam bir karşı devrimin içindedir. Louis - Napoléon Bonaparte 10-11 Aralık 1849'da tantanayla cumhurbaşkanı ilân edilmiştir. 13 Mayıs 1849'da kurulan yeni Mecliste burjuva cumhuriyetçileri hemen hemen ezilmiş gibidir. Zamanlarını doldurmuş ve görevlerini yapmışlardır. Şimdi iki güç karşı karşıyadır: çoğunlukta olan kralcı ve tutucu taraf ile sonunu getiremeyecekleri yeni bir güce kavuşmuş olan azınlıktaki solcular. (Montagne). 13 Haziran 1849'da son bir devrimci hareketin başarısızlığından sonra solcular saf dışı edilirler. O zaman Marx'ın çizdiği Paris tablosu daha kolay anlaşılır. «Burada şimdi, Guizot'nun zamanındakinden daha utanmaz olan ve yanlızca 1815 sonrası devresiyle karşılaştırılabilen kralcı ve gerici bir çevre vardır. Paris tükenmiştir. Bir de buna koleranın yaptığı korkunç tahribat eklenirse durum daha da kötü gözü-

kür.» 19 Temmuzda Marx, Vannes'da ikâmete mecbur edilir. Jenny Marx «güzel bir sabah» Marx ve karısına «24 saat içinde Paris'i terketmelerini emreden bir kararı getiren çok tanınmış bir silûeti kapıda gördük. Bu bir polis çavuşuydu» diye anlatacaktır. Morbihan'da Vannes'da «emniyet nezareti altında ikâmet» emrini tebliğ etmekle Marx'a bir lütufta bulunmuşlardır. Çünkü «bir sürgünü göze alamazdık ve ben bir defa daha evi toplamaya başladım» der Jenny. Kuşkusuz ki Vannes, Marx için yazın çok sıkıcı olmasına rağmen, ne bir sürgün ve ne de bir siyasî mülteci yeri değildir. 1845'de Fransa'dan kovulmuş, 1848'de Belçika'dan sınır dışı edilmiş, 1849'da Almanya'da istenmeyen adam ilân edilmiş ve şimdi ikinci defa olarak Fransa'yı terketmek zorunda kalmıştır. 24 Ağustos 1849'da, Karl Blind ve Sébastian Seiler adında iki gazeteci ile birlikte Londra'ya gitmek üzere Paris'i terkeder. İlk amacı İngiltere'de Almanca bir dergi çıkarmaktır. Bundan Engels'i de haberdar ederek kendisine hemen katılmasını ister. Almanya'ya dönüş olanak dışıdır. Zira «Prusyalılar seni hem Bade yüzünden, hem de Elberfeld yüzünden iki defa kurşuna dizerler» diye yazar. Zaten Engels İsviçre'de hiç bir şey yapamamaktadır ama Londra'da güçlükle karşılaşmayacaktır. 15 Eylülde Marx ailesi Londra'da toplanır ve 31 Ekimde Marx'ın dördüncü çocuğu olan Guido doğar.

Engels ise dostunun önerilerine uyarak İsviçre'yi terkeder, İtalya'ya geçer ve Cenova'da bir yelkenliye binerek Londra yolunu tutar. Her şeye ilgi duyduğundan bu beş haftalık yolculuk süresinde gemicilik bilgisini arttırmaya çalışır. Ve 10 Kasım 1849 da Londra'ya ayak basar.

Birkaç ay (1849 yazı ve 1850 temmuzu) Marx ve Engels karşı devrimin zaferinin geçici olduğuna hükmetmişlerdir. İyimserlikleri gene de sarsılmamıştır.

7 Haziran 1849'da Marx, Engels'e Paris'ten şöyle yazar: «Devrimci karakter, Paris'te şimdi olduğundan daha fazla, böyle büyük bir patlamaya yakın olmamıştır. Tüm devrimcilerle buluşuyorum ve birkaç güne kadar bütün devrimci gazeteleri ele geçireceğim.» 17 Ağustos 1849 tarihli mektubunda ise Fransa'daki durumun bazı özellikleri üzerine iyimserliğini açıklar. «Çoğunluk, birbirlerine karşıt gruplara bölünüyor (şimdi sorun liberal burjuvaziye kimin daha fazla ödün vereceğidir. Tutucular mı, burjuva cumhuriyetçileri mi, Changarnier'vari kralcılar mı, yoksa Bonapart taraftarları mı?). «Bonapartçılık artık her yerde çözülmüştür. 45 santimlik verginin devamı yüzünden köylüler arasında hoşnutsuzluk var; bağcılar da içki vergisinin kalkmamasından ötürü ateş püskürüyorlar ve bu vergiyle durmadan tehdit ediliyorlar. Toplumda yeniden gericiliğe karşı bir akım esiyor.» 1849 Eylülünde Marx, Lassalle'a yazdığı mektupta «1850 ilkbaharında Paris'in yeniden ayaklanması beklenir» diye yazmaktadır.

Bu devrede Marx ve Engels'in davranışlarını açıklayan da bu düşünce tarzıdır. Zamanlarını mülteciler için yardım toplamak, tasarladıkları dergiyi çıkarabilmek için para aramak ve Komünistler Cemiyetini yeniden canlandırma uğraşılarıyla geçirirler. 1850 Martında, Komünistler Cemiyeti Merkez Komitesi, üyelerine Marx'ın kaleme aldığı bir bildiri gönderir. Bu bildiride sürekli olarak «durumun çok gergin olduğu ve yeni bir devriminin çok geçmeden gerçekleşeceği fikri savunulur. «İster Fransız proletaryasının kendi başlarına yapacakları bir ayaklanma ile olsun, ister modern Babil kulesinin kutsal - ittifak tarafından ele geçirilmesiyle olsun, yeni bir devrimin gerçekleşmesi çok yakındır.» Böyle durumlarda örgütün rolü birinci derecede gelmektedir. 1848-1849 olaylarında komünistler ön planda olmuşlarsa da ör-

gütün eski ve sağlam düzeni oldukça gevşemiştir. Almanya ve Fransa gibi ülkelerde burjuvazi, yalnızca kendi programını değil bir anlaşma zeminini de bir tarafa iterek başarı sağlamıştır. Devrimci nöbet şimdi Marx'ın küçük burjuva demokratları dediği sınıfa geçmiş görünmektedir. «Devrimci proleter yararına toplumu değiştirmeyi istemek şöyle dursun, küçük-burjuva şimdiki toplumu, olanakların elverdiği ölçüde rahat ve dayanılabilir hale sokmak için sosyal durumu değiştirmeyi amaçlamıştır. O halde «proletarya partisi» devrimi kısa zamanda bitirmek isteyen küçük burjuva demokratlarından ayrılmalıdır. «Az çok tüm varlıklı sınıfların iktidardan kovulmasına, proletaryanın halk iktidarını ele geçirmesine ve yalnızca bir ülkede değil dünyanın tüm ülkelerinde işçi örgütlerinin yine bu ülkelerdeki proleterlerin rekabetini kaldıracak ve proleterlerin elinde hiç olmazsa en önemli üretim araçlarını toplayacak derecede güçleninceye dek devrimi, bir sürekli devrim haline getirmek görevimiz ve çıkarımız gereğidir.» İşçilerin savaş çığlığı bundan böyle «sürekli devrim» olmalıdır.

1848 tecrübelerinden çıkardıkları sonuçları Marx ve Engels komünistlere birer öneri olarak vermek isterler. Ama şimdi ayrıntılar üzerinde fazla durmayarak Marx'ın siyasi düşünce gelişimini görelim. Egemen olan fikir, proletaryanın bağımsız siyasi bir güç haline gelmesi, gizli ve bağımsız bir halk örgütü oluşturması yönündedir. Ne var ki bu duruma göre bazı anlaşmalar yapmasına engel olmayacaktır. «Proletarya bağımsız durumunu yitirmemeye dikkat etmelidir, yoksa resmî burjuva demokrasisinin kuyruğu altına tekrar girmesi işten bile değildir.» Bundan sonra bizzat Lenin'in üzerinde düşüneceği ve bir demokratik burjuva devriminin gelişmesiyle ko-

münistlerin karşı karşıya kalacağı sorunları ilgilendiren bir dizi öneri izler.

1) Durmak yoktur. Burjuvazinin her zaferinden sonra burjuvazinin önerdiği huzura, mümkün olduğu kadar karşı çıkmak ve yeni hak istemlerini oluşturan bir programla bir gün önce elde edilen zaferi aşmak.

2) Aristokratik, monarşik ve feodal tipteki eski iktidarların yıkıntıları üzerine şimdi burjuvazi tipinde yeni bir iktidar yaratılmıştır. Devrimci bir eylemden çıkmış olmasına rağmen bu resmî iktidara karşı proletarya kendi kuruluşlarını çıkarmalıdırlar. (Yeni resmî hükümetlerin yanıbaşında demokratik burjuva hükümetlerinin, proleterler üzerinde bütün etki araçlarını derhal yitirmeleri ve ayrıca arkalarında bütün işçi yığınlarının dikildiği örgütler tarafından hemen nezaret ve tehdit altında bulundurulması için meclisler, komün başkanlıkları, işçi kulüp, ya da komiteleri biçiminde kendi devrimci işçi hükümetlerini kurmalıdırlar.)

3) Proletarya silahlı kalmalıdır. Ne bahane altında olursa olsun silahını bırakmamalı ve gerektiğinde zorla her türlü silahsızlanma girişimlerine engel olmalıdır.

4) Seçimlerde, mümkün olduğu kadar örgütün üyelerinden seçilmiş işçi adaylarını listeye koymak gereklidir. Bu taktikte işçiler demokratların pohpohlamalarına kanmamalıdırlar. Zira bu şekilde hareket ederek Demokrat Partiyi böler ve karşı devrime üstünlük olanağı sağlamış olurlar.

1850 programının iki hususu ivedilik taşıyan uğraşıların da üstünde yer alır. Bunlardan ilki toprak sorunudur. Burjuva devriminin zaferi, toprağa bağlı aristokrasinin elinden topraklarını almıştı. Şimdi bu toprakların kaderi ne olacaktır? Serbest mülkiyet olarak bunları köylüye vermek uygun düşmez. Zira

bu, köy proletaryasını sürdürmek ve şimdi Fransız köylüsünün içinde bocaladığı fakirliği ve borcu eninde sonunda tanıyacak olan bir köylü küçük burjuva sınıfı yaratmak olacaktır. O halde elkonulan topraklar, devletin mülkiyetinde kalacaktır. Ve örgütler halinde birleşmiş köy proletaryasının geniş kapsamlı tarımın bütün avantajlarıyla işleteceği birer işçi kolonileri haline dönüştürülecektir.

İkinci husus siyasi kuruluşları ilgilendirmektedir. Tek ve bölünmez bir cumhuriyetin kurulmasiyle en güçlü bir merkeziyetçi sistemi devletin elinde toplamak gereklidir. Otuzbeş yıl sonra Engels bu pozisyonu eleştirerek bizzat yönetilenlerce seçilmiş mahalli makamların devrimin güçlü birer desteği olabildiğine işaret edecektir.

O zamanlar Marx ve Engels geçmiş tarihsel deneylerin fazla etkisi altında kalmışlardı. Yine 1895'de Engels'in itiraf edeceği üzere «Paris 1848 Şubat devriminin ve proletarya devriminin niteliği ve gelişimi üzerine olan fikirleri 1789 ve 1830 modellerinin getirdikleriyle etkilenmişti.» O halde tüm bu öneriler geçmişin izlenimlerini taşımaktadır, ve tarihin akışındaki hızlanmanın yeterli derecede değerlendirilmemiş olduğunu kanıtlar. 1848-1850'deki bir avuç komünist hakkında ne biliyoruz ki. Yine bu bir avuç insanla, hırsları arasında ne kadar tutarsızlık vardır. Kapitalizmin gerçekten gelişmesi ve o zamanlar Marx'ın tahminleri arasında zaman bakımından ne kadar hata vardır. Engels 1895'de «Tarih bizi ve bizim gibi düşünenleri haksız çıkardı ve Avrupa'daki ekonomik gelişmenin, o zamanlar kapitalist üretimi ortadan kaldıracak kadar güçlü olmadığını açıkça gösterdi» diyecektir. Şunu da ekleyelim ki o zamanlar Marx ve Engels, devrimci buhranların eninde sonunda Rusya'ya karşı bir savaşı da birlikte getireceklerine ve asıl düşmanın panslavizm olduğuna ina-

nıyorlardı. Ama anlaşılabilir olan bu inançlar, Marx'ın gözünden orta ve doğu Avrupa'daki milliyetçi hareketlerin derin anlamını saklamaya yetmişti.

Marx ve Engels, hemen gerçekleşecek bir devrimin olanaklarına inandıkları sürece esas fikir, görüş ayrılıklarına rağmen yine de komünist örgütü çevresinde toplanmaktadır. Bu amaçla 1850 Nisanında, Louis Blanc taraftarlarıyla «Devrimci Komünistler Genel Örgütüne» katılırlar ve yeni bir devrimci mücadeleye hazırlanmaları için komünistlere Haziran ayında ikinci bir bildiri gönderirler.

Bununla birlikte 1850'nin ikinci yarısında ufukta yeni bir dönemeç görünür. Marx ve Engels'in bir devrimin hemen gerçekleşmesi olasılığına olan inançları kaybolacaktır. Bu sonuca ekonomik durumun analizi ile varmışlardır. Tasarladıkları dergi en sonunda zor da olsa Hamburg'ta yayınlanmaya başlar, ve Köln'deki gazetenin adını alır: Yeni Ren Gazetesi Ekonomi Politik Dergisi (Neue Rheineche Zeitung, politisch-ökonomische Revue). Marx bu dergide sonradan «Fransa'da Sınıf Mücadeleleri» adındaki bir kitapta toplanacak olan bir dizi yazı yayınlar. Engels 1895'de Marx'ın o zamanlar ne düşündüğünü şöyle açıklayacaktır: «Marx, şimdiye kadar yetersiz bulgularla yarı yarıya apriori biçimde çıkardığı sonuçlardan bu kez bizzat olaylara dayanarak yepyeni verilere varır. 1847 dünya ticaret bunalımı Şubat ve Mart aylarındaki devrimlerin gerçek kökeni olmuş ve 1848 ortalarına doğru eski yerini bulan sanayii gelişme 1849 ve 1850'de doruğuna erişerek, Avrupa tutucularının içinde yeni bir güç buldukları kuvvetli bir kaynak olmuştur.»

1850 Ekiminde son olarak çıkan dergide Marx, Avrupa ekonomik tarihinde 1848 yıllarında üç sürece işaret eder. Önceki sonuçların bir tekrarı olarak 1847'den sonra bir bunalım döneminin başladığını,

48'de bu bunalımın yeniden oluştuğunu ve 49'da en yüksek düzeye erişerek 1850'de yine eski refah dönemine dönüştüğünü açıklar. «Burjuva koşullarının elverdiği oranda toplum üretici güçlerinin çok fazla geliştiği genel bolluk döneminde gerçek bir devrim söz konusu olamaz. Böyle bir devrim, ancak bu iki etmenin (modern üretici güçler ve burjuva üretim biçimleri) birbirleriyle çelişkiye düştükleri anda olasılık kazanır. Burjuva gelişimini durdurmak için yapılacak gerici bütün girişimler, her türlü ahlâkî endişe ve demokratların tüm heyecanlı beyanları gibi bir hamlede kırılacaklardır. Yeni bir devrim olanağı ancak yeni bir bunalımdan sonra doğabilir ve bu ikisinin de olasılığı kaçınılmazdır.»

Marx, objektif koşullar olmadan devrimci olanakların bulunmadığı ve 1850 yılında bu koşulların eksik bulunduğu kanısına vardığı andan başlayarak düşünce ayrılıkları artmağa, ve sadece kuvvetli bir örgütlenmeyle sarsılmaz bir iradenin yeterli olup «sürekli devrim» i her şeye rağmen benimsemiş olanlarla bir anlaşmazlık, giderek bir kopma olmaya başlar. August Willich ve Karl Schapper böyle sürekli bir devrime inanmaktadırlar. Ailesi ve Engels ile birlikte bir an Amerika'ya göçmen olarak gitmeyi düşündükten sonra Marx, Londra'da komünist mülteciler arasında gönüllü akıma karşı mücadelesini sürdürür. Bozuşma nihayet Komünistler Cemiyeti Merkez Komitesi'nin 15 Eylül 1850'de yaptığı bir toplantıda su yüzüne çıkar. Marx, rakiplerine, devrimci gelişimin yerine devrimci palavraları, materyalist ve eleştirici anlayış yerine doğmatik ve idealist bir anlayışı ve gerçek koşullar yerine de devrimin itici gücü olarak basit iradeyi koymalarından dolayı çatar. Marx, Willich ve Schapper'e karşı, kendisini daha önce Weitling'e karşı kullanmış olduğu o eski polemik ve yergici uslûbu yeniden kullanır. «Biz işçilere,

sadece mevcut durumu değil, bizzat kendinizi de değiştirip siyasal iktidara yatkın bir hale getirmek için on beş, yirmi, elli yıl bir iç savaş ve uluslararası mücadeleler geçireceksiniz» diyoruz. Siz ise, onlara tam tersini söyleyerek derhal iktidara gelmek gerekir yoksa çekip gidip uyuyalım diyorsunuz. Biz Alman işçilerine, Alman proletaryasının henüz bir biçime dahi giremediğini özellikle hatırlatırken, siz en kaba yoldan onun milli duygularını ve Alman esnafının meslekî önyargılarına övgüler düzmeye çalışıyorsunuz. Tabii bu daha popüler oluyor.» Ve Marx, proletaryayı «kutsal bir birlik» haline sokarak ona mistik bir hava veren yorumlamayı, demokratların da 'halk' kelimesiyle böyle oynadıklarına işaret ederek şiddetle kınar. Bu andan itibaren de ayrılma başlar. Marx, Engels ve Harney Ekimin başında «Devrimci Komünist Genel Örgütü»nden kesinlikle ayrılırlar. Marx, devrim sürecini aceleye getirmek, onu sun'i olarak bir bunalıma kadar götürmek, ve bir devrim için elverişli koşullar oluşmadan devrimi hemen yapıvermek isteyen «sürekli hır çıkaranlarla» «devrim simyacıları» dediği kimselere daha önce de çatmıştır. Londra'daki devrimci mültecileri birbirlerine düşüren olaylar çoğalmaktadır. 24 Şubat 1851'de, 1848 Şubatın yıldönümü için Londra'da düzenlenen uluslararası bir toplantıda Marx taraftarları hırpalanırlar. Willich Shapper'in yönetiminde Komünistler Cemiyeti'nin Alman şubesi mücadeleye devam etmek ister ve komünistler tutuklanır. El konulan belgeler, basında geniş bir biçimde yayınlanır. Komünistler arasında fraksiyonların çoğaldığı bir anda da baskı rejimi başlar. Marx ve Engels mülteci grubunda azınlıkta bulunmalarına karşın örgütte çoğunluğu korurlar ve Merkez Komitenin Köln'e transferi hakkında karar aldırtırlar. Zira Willich ve Schapper'in müdahaleleri ve bazı fikir ayrılıklarına rağmen Köln ko-

münistleri Marx'ın tarafını tutmaktadırlar. Dava Köln'de 4 Ekim 1852'de açılır. Marx, savunmalarını daha iyi yapabilmeleri için avukatlara belgeler verir.» Jenny Marx, «Marx grubunun» geceli gündüzlü çalışarak bereat kararı aldırmak için ellerinden geleni yaptıklarını söyler. «Ev gerçekten bir büroya döndü. Biz, iki üç kişi olarak yazı yazıyor, diğerleri girişimlerde bulunuyor ve başkaları da bu kâtiplerin yaşayabilmeleri için para buluyorlar. Bu zaman zarfında üç çocuğum ıslık çalıp şarkı söylüyor ve sık sık babalarının sabrını taşırıyorlar.» İşte Marx ailesinde hergün tekrarlanan sahneler bunlardır. 12 Ekim 1852'de yedi sanık uzun yıllar süren hapis cezasına çarptırılır ve dördü de bereat eder. Marx, Köln mahkûmlarına yardım için çağrıda bulunur. Ama artık Komünist Cemiyeti son bulmuş demektir.

Marx ve Engels için siyasi eylem demek olan bu dönem de böylece kapanmış olur. August Willich 1853'de Amerika'ya göç eder, iç savaşa katılır. Schapper ise Londra'da kalır ve 1856'da yeniden Marx'a döner. Engels 15 Ekim 1850'den sonra Londra'yı terkederek Manchester'deki babasının firması «Ermen ve Engels»lere memur olarak girer. Marx'ın pamuk lordu (Cotton lord) diyeceği Engels hem yaşamak ve hem de Marx ile ailesine yardım etmek zorundadır.

Bununla birlikte bu deney ve geliştiği dönem üzerine Marx ve Engels, ilginçliği bu dönemi bile aşan yazılar yazmışlardır. 1850 yılında Yeni Ren Gazetesi Ekonomi Politik Dergisi'nde yayınlanan Marx'ın makaleleri Engels tarafından toplanarak 1895 tarihinde «Fransa'da Sınıf Mücadeleleri» adiyle yayınlanır. 1852'de Amerika'da «Louis Bonapartın 18 Brumaire'i çıkar. Engels'in «Almanya'da Kurtuluş Mücadeleleri» ve «Köylü Savaşı» üzerine etüd ve yazıları da yine bu dönemi içerir. New York Herald Tri-

bune 25 Ekim 1851'den 22 Aralık 1852'ye kadar «Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim» adıyla tanınan 20 makalesini yayınlar Engels'in. Bu makalelerde Marx'ın imzası bulunmasına rağmen gerçekte Engels tarafından yazıldığını bugün bilmekteyiz. Bu metinlerin çoğu o zamanlar az tanınmaktadır. Sözgelimi 18. Brumaire (Napolyon'un Mısır'dan dönüp, konsüllük devrinin açıldığı tarih) sık sık yeniden basılıp ve birçok dillere çevrilmesine rağmen o zaman, Marx'ın dostu olan Weydemeyer'in kurduğu ve Amerika'da çıkan küçük bir dergide (Die Revolution) yayınlanabilmişti.

Bununla birlikte bu yazılar o zaman pek ilgi çekmemişse de Marx ve Engels'in siyasi teorilerinin oluşmasına ışık tuttukları için bugün izlenmeye değer. Daha önce de değindiğimiz ve kırk beş yıllık bir geçmişe rağmen 1848-1850 yıllarındaki komünist eylemlerinin bir bakıma eleştirel bir çözümlemesini oluşturan «Fransa'da Sınıf Mücadeleleri» adlı kitaba 1895'de yazdığı giriş bölümünde Engels'in de belirttiği gibi, ortaya çıkan bazı sonuçlar kuşkusuz ki evrensel değil sadece o olaylara özgü birer fikirdir.

Bütün bu yazılardan, Marx ve Engels'in düşünce gelişimini oluşturan ve bu yönden sürekli bir ilgi taşıyan bölümleri çıkarmaya çalışalım.

1. Önce, Marxist güçlü bir sosyoloji taslağı karşımıza çıkar. Sosyal sınıflar ve onların aralarında oluşturdukları ilişkiler basite indirgenmeden açıklıkla çözümlenmiştir. Burjuvaziye gelince, yazarlar Manifesto'da verdikleri tanımlamayla yetinmişlerdir. Ama bu burjuvazi, bazı koşullar altında amaçları birbirlerine benzemeyen gruplara bölünürler. Sözgelimi, büyük bankacılarla, tüccarlar ve imalâtçılar arasında çıkar çelişkileri olabilir. Proletarya da kendi yönünden bir bütün değildir. Engels'in deyimine göre «modern sanayi şehirlerinin uyanık işçisiyle, ha-

yat ve çalışma koşulları beş yüz yıl önceki meslekî lonca gruplarına dahil olanlardan pek farkı olmayan küçük bir taşra şehrinin taşçısı veya ebenisti arasında dağlar kadar fark vardır.» «Sınıflara bölünmüş, hatta sınıf mücadeleleriyle sarsılmış olsa bile, bir toplum, kendisini oluşturan unsurların karşılıklı olarak birbirlerini etkilediği bir bütündür. İşçi eylemi, içinde oluştuğu milli koşullardan asla bağımsız değildir. Arada kalan sınıflar arasında da katı bir çizgi çizilemez. Engels «monarşik ve feodal ülkelerde küçük burjuvazi yaşamak için aristokrasi ve saraydan gelecek müşteriye bağlıdır ve bu müşterinin kaybı, aralarından büyük bir kısmını yıkar götürür. Küçük şehirlerde ise askerî bir garnizon, mahallî bir hükümet, bir sürü memuruyla adliye, çoğunlukla bu küçük burjuvazinin servetinin temelini oluşturur. Eğer bu kurumlar ortadan kalkarsa ne dükkân sahibi kalır, ne terzi, ne ayakkabıcı ve ne de marangoz..» diyecektir. Köylü dünyası ise daha da karışıktır. XIX. yüzyıl ortası Almanya'sından söz ederken Engels, feodal toprak sahipleri, büyük ve orta köylüler (zengin çiftçiler), özgür olup da gırtlağına kadar ipotekler yüzünden borca batmış olduğundan toprağın asıl sahibinin kendisi değil, ona faizle para veren tefeci olduğuna işaret ettiği küçük köylüler, yine toprağa sahip olmakla birlikte malikâne sahibinin yanında belirli miktarda emek harcamak zorunda olan ve ona sürekli rant ödemekle yükümlü olarak tanımlanan küçük köylüler ve tarım işçileri arasında ayırım yapar. Bu küçük toprağa sahip Fransız köylüsünü ve onun hiç olmazsa ilk yıllarda imparatorluğa bağlılığını açıklamak için «18. Brumaire» de Marx, bu tip köylünün özel hayat ve çalışma koşullarının etraflı bir çözümlemesini yapar: yalnızlık, işbölümü noksanlığı, kendi kendine yetme, sosyal ilişkilerin zayıflığı, toplumla mübadele yerine tabiatla mübade-

lenin öncelliği, bilinçli, ya da bilinçsiz belirgin bir siyasi iktidarsızlık duygusu, asillerin ve kilisenin geleneksel etkisi, tarihî töreler» v.s. Siyaset, bu farklılıkları, bu rekabetleri ve bu bir yığın nedenleri sonuna dek incelemek zorundadır.

2. Eğer siyaset Marx için bilim gibi bir düşünce ise, aynı zamanda bir sanattır da. Zira gerçekten bir yeteneği gerektirir. Devrimci, bir siyasîdir ve geçmişi unutmaması gerekir (Marx ve Engels'in tarih bilmine karşı gösterdikleri ilgi de bu yüzdendir) ama bu geçmiş kendisine yeniyi unutturacak derecede baskılı olmamalıdır. Engels'in de itiraf ettiği üzere, 1848 devriminin Almanya'da izleyeceği yolun 1789 devriminin Fransa'da izlediği yolun aynısı olacağına, Kurucu Meclis sürecinden (1789-1791) sonra jironden süreci (1792) geleceğine ve modern proleterlerin pantolonsuzlar diye adlandırılan eski devrimcilerin yerlerini alacağından bu sürecin de «montanyar» tipinde bir solculukla (1793-1794) biteceğine inanmış olmak büyük bir yanılgı olmuştur. İki devrimci durum her bakımdan birbirlerine benzemezler ve tarihin böyle bir reçeteler külliyatıyla karıştırılmaması gerekir.

3. 1848 olgusuna uyarlanan devrimci yöntemler genel kurallar olarak kabul edilemezler. Engels 1895'deki yazısında, özellikle kendisine açık gözüken iki örnek verir. Birincisi silahlı eylemdir. «Bu gelecekte sokak savaşlarının hiç bir rol oynamayacağı anlamına mı gelmektedir? Kuşkusuz ki hayır. Bu demektir ki 1848'den sonra oluşan koşullar sivil militanların aleyhine ve askerî birliklerin lehine gelişmiştir. Gelecekte bir sokak savaşı, ancak bu olumsuz etmenler giderildiği oranda olasılık kazanır.» Bu «diğer etmenler» den biri de ordunun bir kısmının devrimcilerin yanına geçmesidir. İkinci örnek, siyasi mücadele yöntemlerini içermektedir. Marx ve Engels

siyasete atılır atılmaz «hizip» anlayışını silkip atmışlardır. Marx, Köln'de bir «derleyici toparlayıcı» olmuştur. Engels'in eleştirel çözümlemesi daha da ileri gider. «Bilinçsiz yığınların başında bulunan ve küçük bilinçli bir azınlık tarafından yapılan devrimlerin zamanı artık geçmiştir.» Toplumun tüm değişmesi sorun olduğu zaman, yığınların da bu değişime katılması, neler olup bittiğini bilmeleri ve neden bu uğurda hayatlarını bile öne sürdüklerini anlamaları gerekmektedir. «Devrimcilikle oyun oynamaya gelmez.» O da, savaş gibi bir sanattır ve herhangi bir sanat gibi bazı kurallara bağlıdır ve bu kuralların unutulması, bu yanılgıyı işleyen partinin sonunu getirir.» Marx ve Engels'in eserlerinin yeniden okunması (bazen de ifrata varan derecede) gerektiğinden çok söz edildiği bir zamanda, yine bu iki yazarın 1848-1852'de yazdıkları Engels'in sonradan kaleme aldıklarının ışığı altında neden yeniden okunmasın?

4. Manifesto'da devlet sorunu nisbeten soyut olarak ele alınmıştır. Marksist düşüncenin gelişimini incelerken, Lenin'in «Devlet ve Devrim» adlı eserindeki bir bölüme «1848-1851 yılları Deneyi» demesinin anlamı oldukça açıktır. Gerçekten Marx «18. Brumaire'de» «bütün siyasî devrimler bu makineyi (Devletinki) kıracakları yerde onu büsbütün mükelleştirmişlerdir» der. «Genellikle çeşitli sınıfların ortadan kalkması, bu sınıfların oluşturduğu üretim ilişkilerinin, bu ilişkilerin oluşturduğu sosyal ilişiklerin ve gene bu sosyal ilişkilerden doğan tüm fikirlerin ortadan kalkması için gereken geçiş süreci olarak proletaryanın diktatörlüğünü kurmak ve bu makineyi kırmak gerekir. (Manifesto'da kullanılmayan bu ifade şimdi rahatça yerini bulmaktadır). Marx yine bu dönemde (5 Mart 1852) Weydemer'e yazdığı bir mektupta «modern toplumlarda sınıfların varlığını ve bun-

ların birbirleriyle olan mücadelesini kendisinin icat etmediğini yazar. «Yaptığım şey aşağıdakileri kanıtlamak olmuştur» der aynı mektupta:

1 — Sınıfların varlığı, sadece üretimin belirgin tarihî gelişme safhalarına bağlıdır.

2 — Sınıf mücadeleleri, kaçınılmaz bir biçimde proletaryanın diktatörlüğüne götürür.

3 — Bizzat bu diktatörlük dahi, tüm sınıfların ortadan kalkarak sınıfsız bir toplumu oluşturmak için bir geçiş döneminden başka bir şey değildir.

5. Marx ve Engels bundan böyle işçi sınıfı ile köylülük arasındaki ilişkiler sorununa çok büyük bir dikkat getireceklerdir. 1850 yazında, Engels'in XVI. yüzyıl Almanya'sındaki köylü savaşına neden uzun bir çalışma ayırdığı sorulmuştur. Zira, diğer nedenler yanında, Alman köylülerinin giriştikleri bu büyük savaşta, kaba olmakla birlikte bu güçlü ve yürekli siluetlerin neler yapabileceklerini kanıtlamak istiyordu Engels. Oysa 1848'de «yeterli derecede gelişmediği gerekçesiyle» köylüler proletarya tarafından kısmen terkedilmişlerdir. 1848 deneylerinden çıkan genel sonuçlardan birini, Marx yeni keşfettiği ve unutulmaması gereken bir formül olarak ortaya atar: «köylülerin yardımı olmadan yapılan proleter bir devrimin solosu bir ölüm marşından başka bir şey olamaz.»

Marx ve Engels'in entellektüel gelişimlerinde büyük aşamalar vardır. Sürekli olarak tarihsel bir çevreye bağlı olduklarından her birinin de bir öncelleği bulunur. Örneğin, sözgelimi felsefenin, ekonominin egemen olduğu aşamalardan söz edilebilir. Bu dünyadaki değişimin tüm kavramı olarak gözüken yine bu dünyanın yorumunun tüm kavramı, böylece sıçramalarla oluşmaktadır.

KARŞI - DEVRİM VE SEFALET: LONDRA SÜRGÜNÜ

Marx ve Engels İngiltere'ye yerleştikleri zaman karşı devrim Avrupa'da hiç utanmadan zaferini sürdürmektedir. Fransa'da 2 Aralık darbesi otoriter bir imparatorluğa yolu alabildiğine açmış, İtalya'da Piémont dışındaki yerlerde mutlakiyet egemen olmuştur. Avusturya'nın elindeki Lombardiya Venedik krallığında sıkıyönetim 1854'e kadar sürmüş ve 1853 yılında ise papalık devletlerinde binden fazla tutuklu hapishanelerde yığılıp kalmıştır. Sıkıyönetim 1853 Eylülüne kadar Viyana ve Bohemya'da, 1854'e kadar da Macaristan, Galiçya ve Transilvanya'da hükmünü sürdürmüştür. Sanki hiç bir şey olmamış gibi Prusya parlamentosu eski adı olan Landtag'ı yeniden almıştır ve «karşı devrimin en son kalesi» olan Moskova imparatorluğu ise bu sarsıntıdan diğerleri gibi sıyrılıp kurtulmuşa benzemektedir.

Devrimci örgütler ve onların binlerce militanları her yerde hapsedilmişlerdir. İngiltere'de bile şartizm gücünü yitirmekte ve önceleri Engels'in de katıldığı Northern Star Gazetesi 1852'de yayınını durdurmuş bulunmaktadır. Ernest Charles Jones, Marx'ın da yazılarıyla katıldığı «The People's Paper» adlı haf-

talık bir gazete kurmasına rağmen en iyi koşullarda bile tirajı 3000'i geçememektedir.

Maré, İngiltere'de kısa bir süre kalacağını hesaplamasına rağmen 1883'de ölümüne kadar burada oturmak zorunda kalacaktır.

Marx'ın amacı, 1848 devrimlerinden sonra ivediliğini açıkça gördüğü ekonomik çalışmalarını bir sonuca vardırmaktır. Bunu yapmak için Londra biçilmiş kaftandır. O zamanlar dünyanın bir numaralı sanayi ülkesinin tam merkezinde değil midir kendisi? British Museum'un zengin belgelerinden de yararlanmakta ve Engels aracılığıyla da ticarî bir firmanın yaşayışı ve işlerin nasıl çevrildiği hakkında taze bilgiler toplamaktadır. 1851'den başlayarak çalışmaya koyulur ve bir yılda tam on dört defter dolusu notlar yazar. Bir süre kendisine sekreterlik yapacak olan Alman gazetecisi Wilhelm Pieeper, 1851'de Marx'ın evine ziyarete gidildiği zaman, selâm kelâmla değil ekonomik kategorilerle karşılanıldığını anlatır. Marx iyimserdir ve 1851 baharında, beş hafta içinde bütün bu Allahın belâsı ekonomi çalışmalarını bitireceğini, kendi evinde kendi «ekonomi politik» ini yazacağını hesaplayarak daha şimdiden bir editör peşine düşer.

Ümitleri kırıldığından ekonomik çalışmalarını keser, kısa bir süre 1853'de yeniden başlar ama kollarını sıvayıp ciddî bir biçimde ancak 1856'da işe girişir. Zira, sık sık sonunun nasıl olacağını bile kestiremediği parasal sıkıntılara düşer. 1859'da «hem böylesine züğürt kalmak, hem de para üzerine yazı yazmak. Eskiden böyle bir şey yapılabilmiş midir bilemiyorum» diyecektir. Ailenin zaten zayıf olan parasal olanakları «Neue Rheinisch Zeitung»un tasfiyesinden sonra iyice erimiştir. 1850 Martında kira düzenli olarak ödenmediğinden evden çıkarılırlar. Önce otele, sonra da, hava bile almayan Soho'nun

bir mahallesinde 64 Dean Street'e ve nihayet aynı sokakta 28 numaralı eve yerleşirler. Bir büyük ve bir küçük odasiyle ev sefaletin ta kendisidir. Büyük olan oda ihtiyaca göre, çalışma odası, misafir odası ve mutfak olarak kullanılır. Ana, baba, dört çocuk (dördüncüsü 1849 Ekiminde doğmuştur) ve bir de hizmetçi sonradan ailenin dostu Lenchen (Hélène Demuth) ile birlikte yedi kişi bu odaya yığılıp kalırlar. Ancak 1856 Ekiminde Jenny'e akrabası olan ihtiyar İskoçyalı bir kadından biraz miras kaldıktan sonra Marx ailesi, Jenny'nin «güzel manzaralı Primrose Hill'in yakınında romantik bir arazi olan Hampstead'ın eteklerinde küçük bir ev» diye heyecanla söz edeceği daha geniş ve daha havadar bir yere yerleşirler, ama gerekli mobilyaları alabilmek için para gereklidir. 1864'de yeni yerleşecekleri bir evde Marx nihayet gerçekten bir çalışma odasına kavuşur.

Emniyet Sandığına rehin vermek olağan bir iştir. Jenny evlendiği zaman annesi kendisine İskoçya'dan gelme ve Argyll dükünün armalarını taşıyan muhteşem bir gümüş takımı hediye etmişti. 1863'de Jenny «bu sınır dışına kovulmalar, yolculuklar ve bir yerden öbür yere itilip kakılmalar sonunda ne gümüş takımlar kaldı, ne armalar ve bu felâketten kurtarabildiğim pek az şey de rehinde ölüm kalım savaşı vermekte» diyecektir. Bu armaların nereden gelebileceği sorunu da rehindeki memurları endişelendirmektedir. Ama rehine verilen yalnızca gümüş takımlar değildir, en gerekli eşyalar da uçar gider. 27 Şubat 1852'de Marx «Bir haftadan beri elbiselerim rehinde olduğundan dışarı adımımı atamıyorum. Burada veresiye de olmadığından et yemeyi bıraktım» diye yazmaktadır. Bu Allahın belâsı alacaklılar evi rahat bırakmazlar ve çocuklar babalarının evde olmadığını söylemeyi adet haline getirmişlerdir. 1855 Haziranında parası ödenmediğinden ötürü Doktor, Marx'ı

mahkemeye verir. Bundan kurtulmak için dört ay boyunca Engels'in yanında Manchester'de ismini bile belli etmeden oturmak zorunda kalır Marx. Mektuplarında yalnızca sefaletten söz eder ve Engels bunlara bıkıp usanmadan cevap verir. Zaten onun sayesinde Marx kendini en berbat durumlardan kurtarmak olanağını bulur. Engels önceleri memurdan başka bir şey değildir ve babası Manchester'e geldiğinde hesapları süzgeçten geçirmektedir. 1860'da baba ölünce, kardeşleri Engels'e düşen miras payına karşı çıktıklarından durum ciddîleşir. Firmaya kendisini bağlayan berbat kontrat 1864'de son bulur ve Engels firmanın ortağı olur. Durumu ne olursa olsun, Engels Marx'a daima gerekli yardımlarda bulunmaktadır. Bunlar üzerinde fazla ısrar etmenin bir anlamı yoktur. Sefalet günleri okuyucu için belki monotondur ama bunları yaşayanlar ne derece kahredici olduklarını yakından bilmektedirler. Öyle zamanlar olmuştur ki güçlü karakterine rağmen Marx, bu işin sonunu getiremeyeceğine inanmıştır. 1858'de «Ne yapacağımı şaşırdım, durumum beş yıl öncekinden de berbat. Sefaletin sonuna geldiğimi sanıyordum meğer aldanmışım. İşin en kötüsü, şimdiki bunalımın geçici olmadığıdır. Başımı nasıl kurtaracağım bundan bilemiyorum» diye yazar. 1862'de bir demiryolu şirketinde memur olmak için başvurur ama yazısının kötülüğünden ötürü işe alınmaz. (Elle değil pençeleriyle yazı yazıyor der Engels). Aynı tarihte, Şekspir ezberlemeyi ve amatör truplarda oynamayı seven büyük kızı para kazanmak için tiyatroya geçmeyi düşünür. Marx, evi terkederek iki kızını mürebbiye olarak vermeyi ve en küçük kıziyle Londra'nın en fakir mahallesine yerleşmeyi düşünüp durur. «Allahtan daha az korkmasına rağmen Hazreti Eyüp kadar ızdırap çekmektedir.»

Bir de üstelik hastalıklar sökün eder. Sefalet-

ten doğmuş olmalarına rağmen Marx'ın sürdürdüğü hayat biçimi yüzünden daha da şiddetlenirler. Bütün gece çalışmakta, gündüz ancak dinlenebilmekte ve tütünü de aşırı derecede kullanmaktadır. «KAPİTAL, onu yazarken içtiğim sigaraların masraflarını bile karşılamayacak» diye yazar Marx.

Çocuklarsa işin çabasıdır. Bunlardan dördü Londra sürgününde ölürler. Önce Heinrich - Guido 1850 Kasımında zatürreeden on üç aylıkken eriyip gider. 28 Mart 1851'de doğan Franziska yine aynı yaşta 14 Nisan 1852'de öldüğü zaman Marx'ların evinde sefalet son kertesini bulmuştur. On üç yıl sonra dahi Jenny bu acı anılardan kurtulamaz. «Dostlarımızın o zamanlar bizlere yardım edecek hali yoktu. Ernest Jones (şartist) sık sık bize gelir ve geç vakitlere kadar otururdu. Yardım edeceğine söz vermesine rağmen o da sefaletten bir şey yapamadı. Sıkıntıdan, civarda oturan ve birkaç gün önce bize ziyarete gelen bir Fransız mültecisine koştum, ve bu sıkıntılı halimizde bize yardımda bulunmasını rica ettim. Bana hemen büyük bir merhametle iki sterlin verdi. Çocuğumun içinde bulunduğu tabutun parasını ancak böyle elde edebildim. Dünyaya geldiği zaman beşiği yoktu. Son yerini bulmakta da güçlük çektim.» Bu kitapta sık sık rastlayacağımız ve sonradan Tussy diye adlandırılacak olan Elanor'un doğumundan birkaç ay sonra Edgar ciddi biçimde hastalanır. (Muhtemelen barsak veremi). Bir iyileşir, bir kötüleşir ve nihayet 6 Nisan 1855'de ölür. Marx, Engels'e «Birçok badireler atlattım ama gerçek mutsuzluğun ne demek olduğunu o saat öğrendim. Tamamen çökmüş durumdayım. Beni destekleyen tek şey seni ve dostluğunu düşünmem ve kendi kendime bu dünyada birlikte yapacağımız çok iyi şeyler var diyebilmemdir» diye yazacaktır. Marx hasta karısıyla birkaç gün geçirmek için Manchester'e gider

ve iki yıl sonra da çok geçmeden ölecek olan yedinci çocukları aileye karışır.

Engels'in yardımı, dostların çırpınışları ve birkaç küçük miras yetersiz kalır. Kuşkusuz ki daha öğrenciyken annesinin de yakındığı gibi Marx aile yönetiminde başarılı değildir. Ama parası olduğu zaman müsriftir ve bu sürede de meteliğe kurşun atmaktadır. Ne pahasına olursa olsun bir şeyler yapmak gereklidir. Profesyonel gazeteci olarak belirli bir tecrübesi vardır Marx'ın ve 5 Ağustos 1851'de Fourrier'in savunucusu olup Amerika'da New York Daily Tribune'ü yöneten Charles Anderson Dana Gazetesi'ne yazı yazması için Marx'a teklifte bulunur. «Almanya'da Devrim ve Karşı - Devrim» adı altında tanınan eser Marx'ın imzaladığı ve Engels'in bu gazete için yazdığı yirmi makaleden oluşmaktadır. Zaten Engels kısmen, ya da tamamen yazıları hazırlayıp belgeler vererek ve askerî dosyalarda gittikçe tecrübe kazanarak gazetecilik mesleğinde Marx'a yardım edecektir. Biçim bakımından Marx ve Engels belirli bir ölçüde ılımlı gözükmek zorunda olmalarına rağmen yergici karakterlerinin tanınmasında güçlük çekilmemektedir. Örneğin, İngiliz aristokrasinin iki yüzlülüğünü kanıtladığı Sutherland düşesi ve kölelik üzerine 1853'de yazdığı yazısında Marx yergi sanatını pek güzel kullanmaktadır. Bu saygıdeğer düşes Amerika'daki zenci köleliğine karşı çıkmayı kendisine görev bilmektedir ama büyük koyun çiftlikleri kurmak için topraklarından İskoç köylülerini kovan Sutherland ailesi değil midir? «İngiltere'de ücretli köleliğin düşmanlarının, zenci köleliğini kınamakta hakları vardır, oysa bir Sutherland düşesi, bir Atholl dükü, Manchester'li bir pamuk kontunun bu konuda söyleyeceği hiç bir sözü olamaz.» New York Daily Tribune'den başka Marx, Breslau liberal gazetesi «Neue Oder Zeitung» ve «The Peoples Paper»

ile «The free Press» adlı iki İngiliz gazetesine de yazı vermektedir. Aynı zamanda Dana'nın kurduğu «New American Cyclopaedia» sözlüğüne de tarihî biyografiler yazar. Kuşkusuz ki «gazete için durmadan yazı karalamak» ve «çorba yapmak için kemik öğütmek» Marx'ın canını sıkmakta ve onu dağıtmaktadır. Gazeteye ve okurlara bağlanmaktan yorulmuştur. Yazıları sansür edilir, imza etmekten vazgeçer, makalelerinin sayısı kısıtlanır ve tabii aldığı para da. Bununla birlikte gazetecilik çalışmaları Marx ve Engels'in düşüncelerine yeni yeni olgular getirmiştir. Önce, siyasi ve ekonomik aktüaliteyi yakından izlemek olanağını bulmuşlardır. İspanya'ya ilgi duyar Palmerston siyasetini eleştirirler. Aktüalité onları Batı Avrupa sınırları dışına çıkmaya zorlar. Kırım savaşiyle birlikte, zaten yakından tanıdıkları Rusya'yla değil, bu sefer Balkanlar ve Türkiye üzerine eğilirler. Amerika'daki zencilerin durumu hakkında bilgi toplamak gereğini duyarlar, ve artık izlemekten bıkmayacakları yeni bir «Uzak Doğu» keşfederler. Çin, 1851 Taiping ayaklanmalariyle sarsılmaktadır. 1858'de üçüncü esrar savaşı başlar. Hindistan'da «Doğu İngiliz Kumpanyası»nın geçirdiği bunalımlar ve kullandıkları yerli askerlerin ayaklanmaları durumu güçleştirmektedir. Marx ve Engels'i yeni çaçlışmalara iten yeni sorunlar bunlardır. 1850'de yazdıkları üzere, bu uzak dünyalarda oluşmakta olan büyük değişimleri daha o zamanlar görmüşlerdir. «Avrupa'daki tutucularımız kaça kaça Çin duvarlarına geldikleri zaman, gericiliğin ve tutuculuğun her bakımdan oluştuğu bu kapılarda Çin Cumhuriyeti, Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik kelimelerinin yazılı olup olmadığını kim garanti edebilir?» Marx, Hindistan'daki Hollanda ve İngiliz kumpanyalarının çevirdiği dolapları inceler ve özellikle Hindistan üzerine eğilir. Burada «köy sistemi» diye tanımladığı, orjinal bir kırsal toplum tipi

keşfeder. Toprağın işlenmesiyle esnaf faaliyetlerini (iplik bükme ve dokumacılık) birleştiren ve kuşkusuz ki doğu despotizminin temelini oluşturan bu aile ortaklıkları İngiliz pamuklu ithalatıyla parçalanmıştır. İngiliz egemenliğinin Hindistan'daki çifte özelliği de bundan iler gelmektedir: bir taraftan eski Asya toplumunu yıkmaya uğraşır, diğer taraftan da yeni bir toplumun temellerini atar (kabilelerin birleşmesi, demiryollarının gelişmesi). «Ama Hintliler, bizzat İngiltere'de egemen sınıflar sanayi proletaryası tarafından kovuluncaya, ya da kendileri İngiliz boyunduruğunu kesinlikle atıncaya dek İngiliz burjuvazisinin şurada burada kurdukları yeni toplumun meyvalarını toplayamıyacaklardır.» Çinlilerin güya yapmış oldukları zulümler basında çıktığı zaman Engels 1857'de şöyle cevap verecektir. «İngiliz basını yaptığı gibi şövalye tavrı takınarak Çinlilerin korkunç zulümleri üzerine ahlâk dersi verecek yerde, bu savaşın Çin milliyetçiliğinin korunması için yapılan zorunlu bir savaş olduğunu ve güçlü önyargılarına, tüm bilgisizliğine ve açık barbarlığına rağmen bunun yine de bir halk savaşı olduğunu kabul etsek daha iyi yaparız. Ve bir halk savaşında ayaklanan bir milletin kullandığı araçlar ne başka bir savaşın olağan kurallarına ve ne de soyut herhangi bir birim alınarak değerlendirilebilir. Bunun ölçüsü yalnızca ayaklanan milletin eriştiği uygarlık düzeyidir.» Bu süreçte farklı bir durum gösteren Cezayir hakkında da Engels, fetih süresinde yapılan zulümleri kınayarak ayaklanan kabilelerin egemenlik duygularına işaret eder. 1857'de «Kabileler bağımsızlıklarını ilân edip Fransız rejimine karşı duydukları kini açığa döküyorlar» diye yazacaktır. (1879'da Marx, Kowalewsky'nin «Toprakta Mülkiyet Ortaklığı, Çöküşünün Nedenleri, Tarihi ve Sonuçları» adlı eserinden esinlenerek Cezayir'deki toprak sorununu inceleyecektir).

Bunlar, felâketin, bazı şeylerin mutluluğunu yarattığına dair örneklerdir, Marx ve Engels'in gazetecilik yapmak zorunda kalmaları da ilgilerini genişlettiği gibi çeşitlendirmiştir de. Böylece elde ettikleri belgelerin bir kısmı diğer eserlere, özellikle Kapital'e kaynak olacaktır.

Bu gazetecilik faaliyetlerinde bile Marx ve Engels'in çalışma stilleri açıkça belirginleşir. Engels çok hızlı yazmaktadır, düzenli, yöntemli bir adamdır. Eleanor sonradan «Engels'in çalıştığı, duvarları kitaplarla dolu iki büyük odada bir tek kâğıt bile yerde sürünmemekte ve yazı masasında bulunan kitaplar dışında kalanları hepsi yerli yerindedir» diyecektir. Huyu mu böyledir, yoksa mesleğinin ve yetişmesinin bir sonucu mudur bu? Pek önemi yok. Engels somutlamanın doruğuna varmış ve en karmaşık sorunları bile en açık biçimde ifade etmek sanatını çok iyi bilmektedir. Kapital'in hazırlanışı sırasında olup bitenler bunu doğrular. Engels, sanayi ve ticaret işlerinin pratiğine alışmış bir insan olarak, Marx tarafından durmadan soru yağmuruna tutulur. Ne kadar zamanda bir makinelerinizi yeniliyorsunuz? Sermayenin döner kısmının **süreçlerini yani,** hammaddeleri, yardımcı maddeleri ve ücretleri nasıl **hesaplıyorsunuz?** Banka muameleleri konusunda hangi yöntemi uyguluyorsunuz? Fabrikanızda kullandığınız işçilerin sınıf kökenieri nelerdir? Ve bu sınıfların birbirlerine olan **oranı** nedir? **Otomatik iplik yapma** makineleri ne biçimde iplik sanayiini değiştirmiştir ve «iplikçi» diye tanımlanan işçi bu makinelerin bulunmasından önce nasıl çalışıyordu? v.s...

Marx için çalışma gerçekçi bir tutkudur. Çoğu zaman sabahın dördüne kadar durmaksızın çalışmasına rağmen yine de memnun değildir. Önemli olduğuna inandığı ve okumadığı bir kitap önünde durduğu sürece bir türlü yazamamaktadır **ve Engels de**

Marx'a bu yolda serzenişte bulunur. «Gecikmenin başlıca nedeni içini kemiren bu şeylerdir» der. Para tedavülü üzerine bir kitap yayınlanmaya görsün Marx bunu ele geçirmek için Engels'ten para ister. «Belli ki bu kitap bana yeni bir şeyler getirmeyecek ama içinde ne olup bittiğini bilmeden iç rahatlığıyla çalışamıyorum» diyecektir. İstatistiklerin analizi konusunda bir güçlükle mi karşılaştı hemen, ya cebir ya da diferansiyel hesap öğrenmeye koyulur. Rusya'nın gelişmesi konusunda kendine soru yöneltildiği, ya da bu soruyu bizzat kendi kendine sorduğu zaman 1869'da Rusça öğrenmeye kalkışır. Belleği korkunçtur ve Hegel'in önerisine uyarak, gençliğinden beri bilmediği dillerde yazılmış şiirleri ezberlemiştir. Engels'in tersine, Marx son derece düzensizdir. Soho'daki odasında muşambayla kaplı masanın üstünde her şey karmakarışık yığılmıştır: müsveddeler, kitaplar, gazeteler, çocukların oyuncakları, Jenny'in dikiş kutusu, pipolar, kenarı kırık fincanlar, bir mürekkep takımı ve Marx bu hengâmenin ortasında çalışma olanağını bulur. Aslında ihtiyacı olan şeyi bulmakta da güçlük çekmez. Marx'ın gerçekten bir çalışma odasına sahip olduğu tarihte Lafargue, «kitaplar ve kâğıtlar sanki vücudunun birer parçasıymışlar gibi ona itaat ediyor» demektedir. Soho'da Marx gece çalışmayı alışkanlık haline getirmiştir. Zira artık çocuklar uyumuş ve ev sessizliğe gömülmüştür.

Marx'ın moral bozukluğuna uğradığı zamanlar da vardır ama bunlar sefaletin, ya da hastalıkların bir sonucu değildir. Zira üstüne yığılan bu talihsizliklere Marx güler geçer ve bunu yapabilir. Marx ailesiyle Londra'da aynı zamanda yaşayan Wilhelm Liebknecht «Gemi azıya almış sefalete karşı bir tek ilâç vardı: gülmek. Kara düşüncelere kapılan insanın içi içini yer. Biz ise hiç bir zaman işlerimizin en

berbat gittiği sürelerdeki kadar bol gülmedik» diyecektir. Marx'ın ölümünden sonra bir yazar Engels'i «başkalarının ızdıraplarını yüklenen insan» olarak tanımlayınca Engels, Edouard Bernstein'e «keyfim yerinde olduğu bir gün ona gereken dersi vereceğim. Bu adamlar benimle Mağrıplı (teninin esmer oluşu yüzünden yakınları Marx'a Mağrıplı derlerdi) arasındaki mektupları okusalar küçük dillerini yutarlar. Heine'in şiiri, bizim yürekli ve taşkın düzyazımızın yanında çocuk oyuncağı kalır. Mağrıplı kızdığında küplere binebilir ama, ağlayıp sızlanmak onun işi değildir» diye yazar. Uzun süreden beri neden bu mektupları budayıp durdular sanki? Oysa onlar, nazik ya da kaba kelimeleri, kusurları, meziyetleri, haksızlıkları, sabırsızlıkları ve devrimin davası olarak gördükleri şeylere içten bağlılıklariyle içlerinde kendi simgelerini buldukları birer ayna gibidirler.

Ne var ki maddî sıkıntılardan fazla, tahammül edemedikleri iftiralar ve entrikalar da vardır. Marx hakkında alınan ve dobra dobra konuşan adam diye söz edilir. Doğru olmasına doğrudur bu ama öfkelerinden ve bunları izleyen düş kırıklıklarından dolayı kendi kendisine kızdığı oranda korkar ve çekinir bunlardan. Weitling, Proudhon, Lassalle, Bakunin hakkında çelişki dolu değerlendirmeler yapmasının nedeni Marx'ın güttüğü davadan kendi şahsını ayıramamasındandır. Bundan ötürüdür ki arkadaşlarının uyarılarına rağmen bilimsel çalışmalarını yarıda keserek intikam dolu bir kalemle gözünü kırpmaksızın yergiler döşenmekten geri kalmaz. Sözgelimi 1860'da Bay Vogt (Herr Vogt)u kaleme alır ve yayınlar. Eski Frankfurt Meclisi üyesi, tanınmış tabiat bilgini Karl Vogt, Marx'ı bir dolandırıcılar şebekesinin başı ve işçilerin sömürülmesi sayesinde lüks hayat süren bir insan olmakla suçlamıştır. Marx gerekli belgeleri toplayabilmek için bir yılını harcar.

İşin özü uzmanları ilgilendirdiğinden önemi pek yoktur. Yalnızca şunu hatırlatalım ki Marx, Vogt'u üçüncü Napolyon'un bir ajanı olmakla suçlamış ve olaylar da kendisini doğru çıkarmıştır: sonradan imparatorun özel dosyaları arasında, örtülü ödenekten 1859 yılında Vogt'un tam 40.000 altın frank aldığına dair bir makbuz bulunur. Herr Vogt, Marx'ın yergi sanatını doğruladığından bir şaheserdir. Diğer yandan eser, o dönem Almanya'sının siyasi hayatından çeşitli görünümler sunan canlı bir tabloyu da gözlerimizin önüne serer.

Bu sıralarda Marx, Yeni Ren Gazetesi'nde birlikte çalıştıkları şair Freiligrath ile de bozuşur. Özgürlüğünü istemektedir şair. «1860 Şubatında Marx'a yazdığı bir mektupta «parti bir kafese benziyor. Parti şarkılarını bile içerde söylemektense dışarda söylemek daha iyi olur» diye yazar. Marx buna cevap olarak bir yanlış anlama olduğunu, parti kelimesiyle sekiz yıldır kayıplara karışan ve, modern toplumun toprağından kendi kendine fışkıran partlnin bir devresi olan «Cemiyet»i kastetmediğini yazar. Freiligrath 1870'lerde şoven şiirler yazmaya başladığı zaman Marx Şekspir'in şu iki satırını söyler: Balad yazan sahte şair olacağıma, kedi gibi oturup miyavlamak daha iyidir. 1863'de Alman İşçileri Genel Örgütü'nün kurucusu ve bir propagandist olarak meziyetlerini daima takdir ettiğl Lassalle ile de anlaşmazlığa düşer. Bunu iki şahsın kapışması gibi görmek hatalı olur. Lassalle'ın gururu ve yazılarını yumuşatmaktaki umursamazlığa Marx bozulmaktadır ama anlaşmazlıklar da gerçektir. Dış politikada (Marx Lassalle'ın Prusya'yı desteklemesinden yakınır) seçimlerde (Lassalle bunun önemini fazla abartmaktadır) ve Alman işçi eyleml taktiğinde (Marx, burjuvalar kadar İşçilere düşman bir Prusya aristokrasisinin de olduğunu unutmuşa benzeyen Lassalle'ın

önerdiği ve uyguladığı Prusya ilericilerine karşı sistemli bir mücadeleyi doğru bulmamaktadır) bu anlaşmazlıklar sürüp gider. 1864'de kesin bir bozuşma gerçekleşmek üzereyken Lassaile 28 Ağustos 1864'de (Engels olmamış Don Juan der Lassalle'a) bir kadın yüzünden düello ettği Valaşlı bir baron tarafından ölüm derecesinde yaralanır. Engels «o zamanlar bizim için güvenilebilir bir dost, hatta ilerde kesin bir düşmandır o, ama ne önemi var. Almanya'nın, karşı uçtan olma yeteneğini az buçuk gösteren insanları öldürdüğünü görmekle insan yine de üzüntü duyuyor. Sanayicilerin ve bu köpek ilericilerin sevincine payan yoktur şimdi. Zira Lassaile Almanya'da onları korkutan tek insandı» diye yazacaktır.

Bu sürede Marx ve Engels birbirlerine binden fazla mektup yazmışlar ve Londra ile Manchester'de buluştukları zaman uzun uzun sohbet etmişlerdir. Ortak çalışmaları aşırı bir içtenlik derecesine varmıştır. Sevgi bir tarafa, Engels Marx'ın teorik üstünlüğünü kabul ettiği için kendini ön plana almamakta gösterdiği alçak gönüllü çaba üzerinde durulmaya değer. Her şeye rağmen birkaç gün bu dostluğun üstüne bir gölge de düşmüştür. 7 Ocak 1863'de Engels Marx'a metresi Mary Burns'ün öldüğünü haber verir. «Duyduklarımı sana söyleyebilmem imkânsız. Zavallı kız beni bütün kalbiyle sevmişti.» Marx'ın cevabı pek kuru olur. «Mary'nin ölüm haberi beni şaşırttığı kadar üzdü de. Çok zeki, çok iyi ve sana çok bağlıydı.» Ve bu tarihte zaten doruğuna çıkmış parasal güçlüklerinden yakınıp ve böyle bir zamanda kendi üzüntülerinden söz açmanın bencilce bir davranış olduğunu da kabul ederek mektubunun son kısmında «peki şimdi ne yapacaksın?» diye sorar. Bu mektup Engels'i çok üzmüştür. Manchester'in banliyösündeki Salford'ta küçük bir evde Mary ve kardeşi Lizzy'in evinde gecelerini geçirmekteydi. Bi-

rincisi tezgâh başında geçen hayatının ikinci bölümünü bu evde yaşamakta ve yazmak için sessizliği yine bu evde bulmaktaydı. Belki de o zaman, oldukça hoşgörürlü ve her şeyi basitten alan Madam Marx'ın bu bağlılığı hiç bir zaman kabul etmediğini hatırlamakla da üzüntü duymuştu. 13 Ocakta Marx'a yazdığı bir mektupta, bütün dostlarının, hatta en dar kafalıların bile ümit ettiğinden fazla bir sevgi gösterdiklerini oysa kendisinin soğuk zihniyetinin üstünlüğünü kanıtlamak için bula bula bu zamanı bulduğunu» yazar. (Deiner Kühlen Denkungsart). Bir süre geçmesini bekledikten sonra Marx «bu mektubu yazmakla haksızlık ettim. Gönderir göndermez de pişman oldum. Ama bunu kalpsizliğimden yaptığımı sanma. Karım ve çocuklarım şahittir ki mektubunu alır almaz (sabahleyin erkenden eline geçmiştir) sanki çok yakın bir akrabamı yitirmiş gibi deliye döndüm» diye cevap yazar. Marx bu süre çok kötü bir durumda bulunmaktadır. (Mahkemeden celpler gelir, kasabın senetleri birikmektedir. Kömür kalmamıştır, evde yiyecek bir şeyler yoktur ve üstelik Jenny de hastadır.) «Böyle koşullarda işin içinden ancak alaylı sözlerle çıkabiliyorum» diye ekler. Tehlike atlatılmıştır. Engels «Son mektubun her şeyi düzeltti, Mary ile birlikte en eski ve en iyi dostumu yitirmemekten dolayı mutluyum» diye cevap verir ve birkaç ay sonra Lizzy'nin yanında huzuru yeniden bulur. Engels sonradan Mary'in kızkardeşi olan Lizzy için «O gerçekten İrlanda proletaryasındandı ve kendi sınıfı için içten duyduğu sevginin entellektüel bozuntusu şık hanımefendilerden, «iyi yetişmiş» ve «hassas» ukâlâ genç burjuvazi kadınlarından çok fazla bir değeri vardı benim gözümde» diyecektir.

Engels her şeye ilgi duyar ve bağlandı mı da tam bağlanır. Atları çok sevmektedir ve babası kendisine bir at hediye ettiğinde, Marx'ın parasızlıktan

Londra'da canı çıkarken kendisinin atın bakımı için masraflar yaptığını düşünerek bu hediyeyi geri çeçirmediğinden ötürü de pişmanlık duymaktadır. Marx «Atla tehlikeli atlayışlar yapma. Yakında kafanı kırmak için daha önemli fırsatlar çıkacak» diye yazar. Engels hor gördüğü aristokratlarla tilki avına çıkar ve akşam olunca Manchester'i terkederek bir işçi kadın olan Mary ve Lizzy'nin yanında ihtiyacı olan sevgiyi bulduğu eve kapağı atar.

Marx ise dostlarının ve ailesinin yanında huzur bulmaktadır. Çok çabuk değişen huyuna (yorgunluktan ve kendini bilimsel çalışmalara verememekten dolayı) ve oldukça geçinilmez mizacına rağmen Marx yine de her gelene kapısını açar. Çartistleri ziyaret eder, toplantılarında hazır bulunur ve 1855 yılında Hyde Park'ta düzenlenen ve 200.000 işçi, esnaf ve küçük tüccarın katıldığı büyük bir halk mitinginde konuşur. Marx'la birlikte olan Liebknecht'in anlattığına bakılırsa «bir kadeh bir şeyler atıştırmak gibi bir rüşvete kapılmasa, polisin Marx'ı yakasından tuttuğu gibi yargıcın önüne sürüklemesi» işten bile değildir. Mülteciler de Marx'ın evinde unutamayacakları bir kabul görmektedirler.

Bununla birlikte Marx, hiç bir cansıkıcı düşünce taşımadan ve en kolay biçimde çocuklarıyla olduğu zaman rahatlar. Liebknecht'in anlattıklarına bakılırsa çocuklarla birlikte olma Marx için, zindelik dolu bir rahatlama, her şeyi tamir eden bir ihtiyaçtır ve sert bir aile babası gibi görünmekten hoşlanmaz. En büyük sevinci pazar gezmeleridir. O zaman siyasetten söz açmak yasaktır. Sanattan, edebiyattan konuşulur. Marx «İlâhî Komedi»nin tüm dizelerini, ya da Şekspir'den sahneler okur ve karısı da buna cevap verir. Akşamla birlikte küçük kız çocuklarının da üstüne yorgunluk çöktüğü zaman Marx

bu sefer doğu ülkelerindeki masalcı baba kimliğine bürünür.

Yine bu vakitlerde çocuklar «sır söyleme» oyunu oynamayı severler. Bu, bir dizi sorulara cevap vererek karakterini ve zevklerini belli etme oyunudur.

Marx ve Engels'i birbirlerine yakınlaştırmak için biraz ara verdik. Bir sürü güçlükler onları beklerken böyle bir duraklama zamanı belki iyi seçilmiş sayılmaz ama, ancak bu Londra sürgünü zamanındadır ki olgunluğa erişmiş bu iki insan, entellektüel gelişimlerinin doruğuna ulaşmışlardır ve Marx bunu «Kapital»i bitirip yayınlayarak kanıtlayacaktır.

KAPİTAL

1867 Nisanında Marx, yine Engels'in yardımlarıyla, Kapital'in müsveddesini editörü olan Otto Meissner'e bizzat götürmek için Hamburg'a hareket eder. Bundan yararlanarak, muhabiri Dr. Kugelmann'ın evinde biraz dinlenebilmek için birkaç günlüğüne Hanovre'e uğrar ve burada kitabının ilk düzeltmelerini yaparak eserin tüm olarak bir kez daha gözden geçirilmesi için Londra'ya döner. 17 Nisan tarihli bir mektubunda da belirttiği üzere Kapital, toprak sahipleri de dahil olmak üzere burjuvaların kafasına atılmış en korkunç bir füzedir.

16 Ağustos 1867 sabahının ikisinde Marx Engels'e şöyle yazar: «Şimdi kitabın son (49'uncu) düzeltmesini de bitirdim. Önsöz de dün düzeltilip geri gönderildi. Eğer bu gerçekleşmişse yalnızca senin sayende olmuştur. Bana yaptığın fedakârlıklar olmasaydı bu üç cildin gerektirdiği büyük çalışmaları yapmak olanağını bulamazdım.» Böylece Kapital (hiç olmazsa birinci cildi) nihayet bitmiştir ve eser bin adet olarak 14 Eylülde, Manchester'de 1864'de ölen kara gün dostu Wilhelm Wolff'a ithaf edilerek yayınlanır.

Marx Kapital'in tek yazarı ise, Engels'in buna katkıları da kesin olmuştur. Yakından bildiğimiz bu maddî yardımının yanı sıra eserini bitirmesi için Marx'ı durmadan sıkıştırır, rahat vermez ona ve kendisine yönelttiği tüm sorulara vakit geçirmeden büyük bir açıklıkla cevap verir. Müsveddeleri okudukça, dostunu hiç acımadan da eleştirir. «Şu kısım belli ki bir antraksın izlerini taşımakta (Marx'ın sık sık çıkan çıbanlardan başı bir hayli derttedir), diyalektik olarak kanıtladıklarını ayrıntıya inerek tarihsel açıdan da açıklasan iyi olur.» Bu kısım «son derece yorgunluk verici, bölümlere ayırsan iyi olur.» Şurada, ya da burada «bazı noktalar tamamen açık değil.» Diğer pasajlar korkunç bir biçimde aceleye getirilmiş ve belgeler de yeterli değil.» Dostluk görüldüğü gibi, yalnızca ortak çalışma ile değil içtenlikle de perçinlenmiştir.

Bildiğimiz gibi Kapital oldukça güç koşullar altında hazırlanmıştır. 1867 Nisanında Marx, Amerika'ya sığınmış sosyalist bir Alman mülteci olan Siegried Meyer'den kendisini uzun süredir habersiz bıraktığı için özür diler. «Zira bu sürede bir ayağı mezardadır ve sağlığını, mutluluğunu ve ailesini uğrunda feda ettiği eserini hazırlamak için her dakikayı kullanmak zorunda» kalmıştır.

Kitabın hazırlanmasında hem bir bilim adamının ve hem de bir devrimcinin endişeleri içindedir. Lassalle'a yazdığı bir mektupta niyetinin bilimsel açıdan ilk defa olarak sosyal ilişkileri yeni ve önemli bir düzeyde belirtmek olduğunu açıklar. Bu yüzden eserin, karaciğeri hasta bir adama yakışan biçimde asık yüzlü ve sert olmaması kendisi için bir parti görevidir. 1858 Kasımında yazılmış olan bu mektupta Marx, on beş yıllık bir araştırmadan söz eder. Neden on beş yıl? Kuşkusuz ki Marx Ren Gazetesi deneylerini de katmaktadır bu sözüne. Gerçekten

1859'da yazdığı «Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı» adlı eserinde Marx, o zamanlar, yani 1842-1843 yıllarında, Ren Gazetesi yazarı olarak maddî çıkarlar diye sözü edilen şeyler üzerinde ilk defa olarak açıklamalar yapmak gibi sıkıcı bir zorunlulukla karşı karşıya kaldığını hatırlatır. Bilindiği üzere, bunlar ormanlardan odun çalma, Moselle bağcıları, proteksionizm ve serbest mübadele gibi polemiklerdir. Böylece Marx, Engels'in deyimiyle, politikadan ekonomik ilişkilere geçmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte asıl dönemeci belirginleyen eser «1844 Elyazmaları'dır. Zira artık sorun, sosyal anlaşmazlıkların ekonomik yönleri değil, Marx'ın emekle sermaye ve sermaye ile toprak arasındaki ayırım sebebi üzerine hiç bir açıklama yapmamakla suçladığı ekonomi politiktir.

Bu alanda da Marx, klasik ekonomi politiğin ve ütopyacı sosyalizmin mirasçısıdır. Ekonomi politik araştırmaları, Fransız fizyokrat okuluna bağlı olanlarla İngiliz klasik iktisatçıları olan Adam Smith ve David Ricardo tarafından yapılmıştır. Böylece metaların dağılımıyla mübadeleyi yöneten kanunlar keşfedilmiş ve yine böylece, bir metanın mübadele değerinin, üretimi için gerekli emek miktariyle saptandığı kanıtlanmıştır. Ücret ise, belirli koşullar altında işçinin işçi olarak yaşaması için gerekli beslenme ve bakım araçlarının miktarlarıyla saptanmaktadır. Bununla birlikte klasik ekonomi politik, sosyal eşitsizlikleri (ve özellikle işçilerle, burjuvalar arasındaki çelişkiler) haklı bulduğu gibi keşfettiği kanun ve ekonomi kategorilerinin de ezelî ve ebedî olduğunu iddia etmiştir. XIX. yüzyıl ilk yarısı Fransız sosyalistleri ise genel çıkara ve insan tabiatına uygun olarak gösterilen bir ekonomik sistemin, çelişkilerinin ne büyük olduğunu anlamışlardır. Ekonomik bunalımlar, Fourier'in dediği gibi «tersine bir dünyada» yaşadı-

ğımızı ve sefaletin bolluktan doğduğunu kanıtlamaktadır. Bu sosyalistler yalnızca ütopya alanında kalabilmişlerdir, zira Engels 1878'de belirteceği üzere, eserlerini yazdıkları zaman kapitalist üretim o derece az gelişmişti ki ütopyacı olmamak ellerinde değildi. Yeni bir toplumun unsurlarını hayallerinde yaratmak zorunda kalmışlarsa, bu, unsurların bizzat eski toplumun bağrında henüz görünmemesindendir. Ve yeni toplumun temellerini atmak için akla başvuracak kadar çaresiz kalmışlarsa, henüz çağdaş tarihe erişememiş olmalarındandır.

Klasik ekonomi ve ütopyacı sosyalizm mirasının eleştirel bilançosunu Marx çıkaracak ve Kapital'in giriş bölümünde belirttiği gibi modern toplum hareketinin ekonomik kanununu gözler önüne serecek ve böylece proletarya mücadelelerine bilimsel bir öz kazandıracaktır.

Bir biyografya denemesinin kısa sayfalarında KAPİTAL'in kısa da olsa bir çözümlemesini yapmak olanak dışıdır. Sadece, bu eseri Marx'ın düşünce gelişimin tablosu içine yerleştirmekle yetinelim ve yerini bu gelişimin doruğunda bulduğunu belirtelim. Kendisinin de söylediğine göre, devlet biçimleri ve hukuksal ilişkilerin analizinden hareket ederek Marx şu sonuca varmıştır ki bütün bunlar ne kendi kendilerine ve ne de iddia edildiği gibi insan zihninin genel gelişimiyle anlaşılabilirler. Kökenleri, tam tersine, Hegel'in XVIII. yüzyıl İngilizlerini ve Fransızlarını örnek olarak tümünü «uygar (sivil) toplum» adı altında topladığı maddî hayat şartlarında bulunmaktadır ve bu uygar (sivil) toplumun anatomisini de ekonomi politikte aramak gerekir.

Önceki bölümlerde bu arayışın yollarını işaretlemiştik. «Felsefenin Sefalet'i», «Ücretli Emek ve Sermaye» 1848 devrimlerinin uğradığı başarısızlığın ekonomik nedenleri üzerine olan düşüncelerdir.

Marx'ın yolu bundan böyle çizilmiş demektir. 1872'de Fransız editörüne yazdığı bir mektupta Marx «Bilime varan yollar geniş değildir. Bu ışıklı tepelere ulaşmak şansı dik yamaçları tırmanırken yorulmaktan korkmayanlar içindir» diyecektir. Bu uyarı KAPİTAL okuyucularına yönelmişse de yazarı için de aynı değeri taşımaktadır. Eğer Marx, araştırmalarına ara vermek zorunda kalmışsa, her şeyden önce ve daima onları düşündüğü içindir. Bazı anlarda heyecanı son haddini bulur. Sözgelimi 1857 ekonomik bunalımı, Marx ve Engels'in soluğunu kesmiştir. «Acaba bu sonuncusu mudur?, 8 Aralık 1857'de Engels'e yazdığı mektupta Marx «geceler boyunca hiç olmazsa Tufandan önce açıklığa kavuşturabilmek ve ekonomik çalışmalarımın bir sentezini yapmak amacıyla deli gibi çalışıyorum» diye yazar. Bunalım süresinde ve bunalım üzerine biriktirilmiş tüm belgeler KAPİTAL'in kesin olarak yazılmasında kullanılacaktır.

Bu çalışmanın ilk semeresi 1857-1858 tarihinden kalma ve «Ekonomi Politiğin Eleştiri Unsurları» adıyla tanınan bir müsvedde olup ancak 1939'da yayınlanacaktır. (Grundrisse der Kritik der politischen Ekonomie). Değişmeyen sermaye ile değişken sermayenin ayırımı ve artış değerin nisbî ve mutlak diye bölünmesi gibi bazı kavramlar bu eserde gözükmekte ve sonradan Kapital'de asıl yerlerini bulmaktadır. «Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler» adlı bölüm de yine bu eserde ele alınmıştır. Marx'a göre, ilkel komünal toplumun dağılmasından üç farklı toplum tipi çıkmıştır: Asya tipi, antikite tipi ve Germen tipi. Bu birkaç sayfa üretim biçimlerinin sıralanmasına ait tartışmaları hâlâ besleyip durmaktadır.

1 Haziran 1859'da Marx'ın halka açıkladığı para ve değer teorisinin ilk sistematik planı olan «Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı» adlı eser yayınlanır (Zur Kritik der politischen Ekonomie). Bu kitabın gi-

riş bölümünde, sonradan da sık sık tekrarlanan ve tarihsel materyalizmi en öz biçimde açıkladığından ötürü burada aynen tekrarı gerekli olan metin şöyledir: Hayatlarının (varlıklarının) sosyal üretiminde insanlar, iradelerine tâbi olmayan, isteklerinden ayrı belirli, zaruri ilişkiler (yani) maddî üretim güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekâbül eden üretim ilişkileridir. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukukî ve siyasî bir üstyapının yükseldiği ve kendisine belirli sosyal bilinç şekillerinin tekabül ettiği somut temeli oluştururlar. Maddî hayatın üretim biçimi genellikle sosyal, siyasal ve fikri hayat sürecini belirler (şartlandırır). İnsanların varlıklarını belirleyen bilinçleri değil, tam tersine insanların bilinçlerini belirleyen, onların sosyal varlığıdır.» Sosyal devrim bir an olarak değil bir süreç olarak tanımlanır. Marx devam eder: «Toplumun maddî üretici güçleri gelişmelerinin belli bir evresinde mevcut üretim ilişkileriyle, ya da bunların hukukî ifadesinden başka bir şey olmayan ve o zamana kadar sınırları içinde etkin oldukları mülkiyet ilişkileriyle çatışırlar. Bu ilişkiler eskiden üretim güçlerinin gelişme biçimleriyken şimdi bunu köstekleyen ayak-bağı olmaya başlamışlardır. O zaman sosyal devrim süreci açılır.» Belirli bir sosyo-ekonomik oluşumun içindeki çelişkilerin analizi ve 1848 devrimi deneyleriyle Weitling, Gottschalk ve Willich ile yaptığı tartışmalar Marx'ı yeni bir düşünce sistemine zorlar: «Hiç bir sosyal düzen, bağrında rahatça oluşturduğu tüm üretici güçler gelişmeden önce yıkılmaz. Yeni ve üstün üretim ilişkileri, bu ilişkileri yaratan maddî varlık koşulları bizzat eski toplumun bağrında olgunlaşmadan, eski ilişkilerin yerini alamaz. Bu yüzdendir ki insanlık ancak çözümleyebileceği problemleri ortaya koyar. Zira daha yakından bakılırsa görüleceği gibi, problemin kendisi ancak

onu çözümlemek için gerekli maddî şartlar bizzat var olduğu, ya da oluşum halinde bulunduğu zaman ortaya çıkar.»

Marx'ın ulaştığı metod başlıca üç bölüm olarak tanımlanır.

Önce, görünüşlerde durmamak gerekir. Örneğin ücret, emeğin ürünü olarak gözükür ama işçi emeğini satmamakta, işgücünü kiraya vermektedir ve ücret, işgücünün karşılığıdır. Bu yüzden Marx hakkında Kopernik devriminden sözedilir. Zira rekabet üzerine Kapital'de şöyle yazmayacak mıdır? «Rekabetin bilimsel analizi, sermayenin yapısal olarak analizini ortaya çıkarır. Yıldızların göze görünen hareketleri, yalnızca bunların gerçek hareketlerini tanıyan kimse için anlaşılabilir.

Diğer yandan, bilimsel bir çalışma, ele alınan üretim ilişkilerinin kökenlerini açıklayan temel karakterleri ortaya dökmek zorundadır. Belirgin bir sayıdaki ekonomik kategorilerin ayırımı da buradan ileri gelir. (Meta, değer, para, ücret, işgünü, artı değer v.s....) Ve bunlar basit eşyalara tekabül etmeyip ele alınan sosyo-ekonomik maddi şartların içinde oluşan gerçek üretim ilişkilerinin teorik bir ifadesidir. Ve bu ilişkiler nesneler arasında değil insanlar arasında oluşur.

Marx'ın klasik ekonomistlere yönelttiği temel eleştirilerden bir tanesi de bunların kapitalist ekonomi kategorilerinin ezelî ve ebedî olduğuna inanmaları ve dolayısiyle tarih dışı bir anlayışa saplanmalarıdır. Kapitalist sosyo-ekonomik ilişkiler sürekli hareket ve değişim halindedirler. Tarihin belirli bir döneminde gözükürler ve var oldukları sürece de durmadan değişirler. Marx en basit ekonomi kategorilerinden gitgide yükselerek en karmaşık olanlarına kadar varır. Bu, insanlar arasında var olan alt düzeydeki ilişki biçimlerinden üst düzeydeki ilişki bi-

çimlerine geçen toplumun gittikçe yükselen hareketine benzemektedir. Şu halde temelde yatan yine tarihtir.

Marx, ikinci başlığı «Ekonomi Politiğln Eleştirisi» olan (Kritik der politischen Ekonomie) Kapital'in planını sık sık değiştirmiştir. 1867'de yayınlanan Ilk kitaptır. İkinci, üçüncü ve dördüncü kitaplar, ilerde de göreceğimiz üzere, ancak Marx'ın ölümünden sonra yayınlanacaklardır.

Kapital'in bu ilk kitabı kapitalist toplumdakl mekanizmaların analizine ayrılmıştır. Marx, görünüşte çok basit bir veriden hareket eder: META. Ama metanın varlığı bile temel bir sorun olarak ortaya çıkar. Nitelik olarak farklı ve yine farklı kullanım değerleri olan iki meta hangi ortak ölçü üzerine birbirleriyle değiştirilebilir? Bunun için ortak bir yanları olması gerekir. Bu da içlerinde bulundukları sosyal bakımdan gerekli ortalama emek miktarıdır. Adam Smith ve Ricardo'nun bu bulgusundan hareket eden Marx şu sonuca varır: Bütün metalar, değişim değeri olarak, içlerinde saklı bulunan belli emek zamanları ölçüsünden başka bir şey değildirler. Bu değer potansiyel bir değerdir ve bir bakıma metanın içinde uyumaktadır, ancak mübadele, yani insanlar arasında ilişki konusu olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz ki psikolojik ve konjonktürel etmenler fiyatlar üzerine etken olur; fakat fiyatlar, bir bakıma değerin oluşturduğu bu eksen çevresinde dalgalanır durur. Para, mübadeleler geliştikçe bunların yerine geçmek zorunluluğunda olan bir karşıt değerdir. Ancak mübadele (değişim) anında metanın değeri, metanın içinden atlayarak altının içine girer. «Paranın kökenini bilmeyen ya da unutan bir insan böylece altına her şeyi alabilme gücüne sahip esrarlı (fetiş) bir mülkiyet havası verir. Modern toplumda, toprağın derinliklerinden tanrı Plutus'u saçlarından yakalaya-

rak (Zenginlik Tanrısı) çıkarır ve altın'da hayatın ilkesinin ta kendisini görür. Görünüşte para, parayla ya da «para eden» nesneler karşılığında mübadele olunuyor gibi görünür. Oysa aslında mübadelenin sonucu, alıcılarla satıcılar arasında, meta denen ve insanın ürettiklerinde saklı bulunan kendi emeğidir. Bu mübadele, belli bir sosyo-ekonomik toplumun altyapısını oluşturan tarihî ve sosyal ilişkilere, üretim ilişkilerine göre olur.

Bununla birlikte bütün bu metalar arasında özellikle bir tanesi vardır ki o da işgücüdür yani bir insanın vücudunda, kendi yaşayan varlığında bulunan ve yararlı bir şeyler üretebilmek için bunu harekete geçirmek zorunda olduğu fizik ve entellektüel kapasitelerinin tümüdür bu işgücü. Diğer metalar gibi işgücünün de bir değeri vardır yani işçinin ve ailesinin geçinebilmeleri ve işgücünün yeniden üretimi için gerekli süreye tekabül eden bir eşdeğer. Kapitalist üretim mekanizması, üretim araçlarını elinde bulunduran kapitalistin, bu araçlardan mahrum işçinin işgücünü satın almasıyla başlar. Bununla birlikte «para babası»nın piyasada meta olarak işgücünü bulabilmesi iki koşulun gerçekleşmesine bağlıdır: birinci olarak işgücü sahibi bu işgücünü özgür olarak kullanabilme olanağına sahip olmalıdır (Feodal köleliğin kalkmasiyle burjuva devriminin sonuçlarından biri olacaktır bu) İkincisi ise yaşamak için işgücünü satmak zorunda olmalıdır. Bu demektir kl işgücü sahibi üretim araçları mülkiyetinden yoksun bırakılmıştır. Bu yoksun bırakılma, Marx'ın «ilkel birikim» diye tanımlayacağı sermayenin çeşitli yönlerinden biridir. KAPİTAL'in her köşesinde yergici gene karşımıza çıkar. Örneğin bu ilkel birikim, yoksun bırakılmak keyfiyetinden başka nasıl açıklanabilir (İngiliz köylülerinin tarihi, Marx'a, bu konuda büyük bir dikkatle inceleyeceği bir saha açar). «Bu ilkel

birikim ekonomi politikte, ilk günahın teolojide oynadığı rolün aynısını oynar. Adem elmayı ısırır ısırmaz günah dünyaya girmiştir. Dünyanın yaratılmasından birkaç gün sonra olan bir serüvenle bu günahın kökenini anlatırlar bize. Aynı şekilde, bundan çok uzun yıllar önce toplumun iki kampa bölündüğü bir zaman vardır. Burada, seçkin, çalışkan, zekî ve özellikle ev işlerinde usta insanlar yaşamaktadır; diğer yanda da sabahtan akşama, akşamdan sabaha kadar keyif çatan bir sürü işe yaramaz insan vardır. Kuşkusuz ki diğerleri para üstüne para biriktirirken, bunlar da çok geçmeden her şeyden yoksun kalacaklardır. Bitip tükenmek bilmeyen bir çalışmaya rağmen yine de kendini türlü tehlikelere atmak zorunda kalan bir yığın insanın fakirliği ve diğer yanda elini işe bile değdirmeden başkalarının emeklerinin meyvasını toplayan mutlu bir azınlığın zenginliği bundan ileri gelmektedir.»

Tekrar işgücüne dönelim. İşçinin (ve ailesinin) geçimini temin etmek için gerekli emek süresi, işverenin aynı işçinin işgücünü kullandığı süreden azdır. İşgünü süresince ücretli tarafından yaratılan değer, kendisine ücret adı altında verilen değerden daha çoktur. Gerekli emek süresi ile fazladan yapılan artık emek süresi arasındaki orantı ARTI DEĞERİN ifadesidir. Bu oran işgücünün uzatılmasiyle daha da artar. Bu, Artık Değerin mutlak biçimidir. Böylece işgücünün kısaltılması için yapılan mücadele son basamakta Artı Değerin oranının azalması içindir. Ama bu, işçilerin bu mücadelede bilinçli oldukları anlamına gelmez. Ve Marx, o zamana kadar üretim girdabında kaybolmuş gibi görünen ve işverene seslenen işçinin sesini şöyle canlandırır: Sana sattığım meta diğer tüm metalardan farklıdır. Zira işgücünün kullanılması, sana malolduğunun da üstünde bir değer sağlar. Üç günlük işgücü kullandığın zaman bir

günlük işgücünün ücretini veriyorsun. Kontratımızı ve mübadele kanunlarını ihlal ediyorsun. Senden normal sürede işgünü istiyorum ve bunu yaparken merhametine de sığınmıyorum. Normal bir işgünü istiyorum çünkü bütün diğer satıcılar gibi malımın değerini istiyorum senden». Artı değerin mutlak olarak büyümesi hem günde ancak 24 saat çalışabilecek olan emekçilerin bedensel direnci ile ilgili sınır, hem de bu işçi direncinin örgütlenmesi ile ilgili ikili bir sınırlamayla karşı karşıya gelir. O halde gerekli emek süresini kısıtlayarak emeğin üretkenliğini çoğaltmak gerekir. Bu da işçinin yerini alacak makinelerin gelişmesine ve sonuç olarak da Marx'ın «Sermayenin organik bileşimi» diye tanımladığı şeyin değişmesine neden verir. Değişmeyen sermaye (Binalar, makinalar, ilk maddeler v.s...) değişken sermayeden (ücretler) daha hızlı artar. Ve Marx için kârın asıl kaynağı artı değer olduğundan, ortalama kâr oranının düşmesini içermeğe eğilimli bir kanun ortaya çıkar. Eğilimli diyoruz zira bu kanun birbirine zıt etmenler tarafından ortadan kaldırılabilir.

Üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyeti ile üretimin gittikçe artan sosyal karakteri arasındaki ve Marx için kapitalist sistemin temel çelişkisi olan bu zıtlaşmalar daha fazla artar. Bunu üç sebeple açıklamak mümkündür:

Birincisi; üretimin sosyal karakteri, iş bölümünü ve işçi birikimlerini hızlandıran nisbî artı - değerin işleyişiyle güç kazanır. İkincisi: üretim araçlarının özel mülkiyete geçmesi bir bakıma bir kısım ellerde toplanır. (Sermaye birikimleri, kuruluşların birbirleriyle gittikçe birleşmesi, bağımsız küçük kuruluşların mülkünden tecrit edilmesiyle halkın yaşama düzeyinde bir düşüş ve görece yoksullaşma). Üçüncüsü ise: emek üretkenliğinin (verimliliğinin) artması ve gittikçe artan bir üretimle girişimcilerin kâr oranının

düşmesini karşılamaları gibi bir arzudan doğan aşırı üretim arzı ile yığınların satın alma güçlerinin azaldığı bir talep kısırlığı arasındaki çelişki. İşte bu sonuncusu ekonomik bunalımların kökeninde yatmaktadır.

Üretim araçlarının sosyalizasyonu ile belirginleşen yeni bir sosyo-ekonomik topluma geçişin objektif koşulları bu şekilde oluşmaktadır. Bu sosyal gelişim devresinin tüm avantajlarını kapıp tek elde toplayan para babalarının sayısı azaldıkça, sefalet, baskı, kölelik, çöküş ve sömürü de o derece artar. Buna paralel olarak da kapitalist üretim mekanizmasiyle gittikçe birbirleriyle daha fazla kenetlenen, disiplin altına giren ve örgütlenen ve durmadan da büyüyen işçi sınıfının direnişi de o derece artar. Sermayenin tekelde temerküzü, kendisiyle birlikte ve yine kendisi tarafından geliştirilen üretim biçimi için artık bir engel olmaya başlar. Emeğin sosyalizasyonu ve üretim araçlarının merkezileşmesi öyle bir raddeye gelir ki artık kendisini sarmalayan kapitalist örgütlerinin altına sığamazlar ve bu örtü büyük bir gürültüyle yırtılır. O zaman kapitalist özel mülkiyetin son saati gelip çatmıştır ve başkalarını mülkiyetten tecrit edenler, mülkiyetlerinden tecrit olunurlar.»

Böylesine basit bir açıklama kuşkusuz ki şematik olmak zorundadır. Son olarak Marx'ın düşünce gelişiminde göze çarpan şey tarihi bağımlılık kavramının önemidir. Örneğin, işgücü değeri kavramı da böyledir, biri fizyolojik, öteki moral ve tarihi unsurları içerir. Fizyolojik unsur, yaşamak, çoğalmak ve fizikî varlığını sürdürebilmek için işçi sınıfının gerekli geçim araçlarını elde etmesi gerektiğini gösterir. Ama işgücü değerinin içine Marx'ın tarihî ve ahlâkî olarak tanımladığı bir unsuru da sokmak gerekir. Bu unsur tarihi bağlılığıyle belirginleşir. «İddia edilen doğal ihtiyaçların sayısı ve bunları giderebil-

me biçimleri tarihsel birer üründür ve büyük ölçüde erişilen uygarlık düzeyine bağlıdır.» On yıl kadar önce Marx «üretimin, yalnızca tüketim eşyasını değil bunun tüketiş biçimini de yarattığını» belirtmişti. «Açlık açlıktır ama çatal ve bıçakla pişmiş bir et yenildiği zaman bastırılan açlık, ellerle, tırnaklarla ve dişlerle çiğ olarak yenildiği zaman bastırılan açlıktan farklıdır. Üretim ile tüketim arasında ortak bir eylem vardır. Üretim tüketicide, maddî olarak yarattığı ürünlerin ihtiyacını doğurur. Sonuç olarak üretim hem eşyayı üretir, hem de tüketim biçimi ve ihtiyacını yaratır. Öteyandan tüketim, üreticide amaca varma ihtiyacını uyandırarak onun eğilimlerini kamçılar. Bu tarihî görüşün temeli kesindir.

Marx, Manifesto'dan daha derine inerek sosyal sınıf tanımlanmasını üretim ilişkilerinin tanımlamasına bağlar. Diğer bir deyimle, sınıf mücadelesi ikinci bir veridir. Temel veri, üretici güçlerin gelişme düzeyiyle üretim ilişkilerinin biçimi arasındaki zıtlaşmadır ve işte bu zıtlaşma sınıf mücadelesinin içinde olgusunu bulur. Marx ve Engels için «artı - değerin» keşfi proletarya sömürüsünün bilimsel özünü oluşturur. Bu, sefalet bilincinin üstüne yükselen sefalet bilimidir. Böylece işçi mücadelesinin üç basamağı belirginleşmiş olur: **Kendiliğinden mücadele:** işçilerin kendine kendine sınıf oluşlarından (böyle bir sınıfın varlığını tanımaları) kendileri için bir sınıfa (bu sınıfa ait olma bilinci) geçtikleri ölçüde yaptıkları bilinçli mücadele; **Siyasi sınıf mücadelesi:** bilimsel sosyalizmi benimseyerek, işçilerin (ya da seçkin bir kısım işçiler) mücadelelerini KAPİTAL'de belirtilen tarihî bir görüş açısı içine oturtmaları; **Sosyalizmin gerçekleşmesi:** işçilerin mücadelelerine son amaç olarak sosyalist devrimi tanımaları.

Kapital böylece Marx'ın devrimci yolunu olduğu kadar bilimsel yolunu da işaretlemektedir. Bununla

birlikte daha az bir ölçüde olmasına rağmen Manifesto'nun başına gelenler Kapital'in de başına gelir. Yankısı oldukça az görülür ilk hamlede. Engels, Alman basınında bu konuda yazılar yayınlamaya gayret eder ama her zaman başaramaz bu işi. 11 Eylül 1867'de Marx'a yazdığı bir mektupta, «İşi yoluna koymak için kitabını burjuva yönünden eleştirsem mi?» diye sorar. Marx cevaben, «Kitabı burjuva yönünden eleştirmek en mükemmel bir harp hilesi olur» diye yazar. Engels'in çok geçmeden şiddetle eleştireceği Eugène Dühring eserin üzerinde durur. Yarı bilerek yarı bilmeyerek bazı ucuz eleştirilerde bulunmasına rağmen Marx'ın ona yine de bir şükran borcu vardır. Zira bu kitap hakkında bir şeyler söylemiş ilk uzman odur. August Babel ve Liebknecht, Feuerbach'ın «ekonomi politiğin mükemmel bir eleştirisi» dediği kitabın tanınması için çaba harcarlar. Paris'te «Fransız Postası» Kapital'in giriş bölümünün özetini yayınlar ve Auguste Comte taraflısı bir dergi olan «La Philosophie positive» da eseri öven bir yazı çıkar. Ve ancak 1871 komününden sonra Kapital'in ilk çevirileri yayınlanmaya başlar.

Uluslararası işçi örgütünün 1867'de Brüksel'deki toplantısında Marx'ın eserinden sözedilir. Daha önce, makinelerin el emeğinin yerini almasının sonuçları üzerine yapılan bir tartışmada Alman taş işçisi Friedrich Lessner, bu sorunun genişlemesine incelendiği (makineler ve işçiler) Kapital'den bazı özetler okumuştur. Toplantının sonunda Alman delegeler, KAPİTAL'i Alman sosyalist ekolünün bugünü dek ortaya koyduğu ve proletaryanın bağımsızlaşması lehine yazılmış en güzel bilimsel eser olarak niteler. Tüm uluslara Marx'ın eserini okumaya ve bu önemli eserin henüz çevrilmediği lisanlara da çevrilebilmesi için ellerinden geleni yapmayı öneren bir karar aldırtırlar. Karl Marx gerçekten sermayeyi bi-

limsel olarak çözümleyen ve onu temel unsurlarına indirgeyen ilk ekonomist olmak gibi paha biçilmez bir değere lâyıktır. Bunların konuşulduğu Uluslararası İşçi Örgütü varlığını sürdürmektedir. Bir biyografya kitabının akışı, hayatlarını açıklamaya çalıştığı insanların her anını izleyemez; seçimler yapmak, onları düzenlemek zorundadır. Marx ve Engels'i giriştikleri her yolda ve anında izlemenin olanağı yoktur. Bazen ileri gitmek ve sonradan gerçekleştikleri tarihte sözetmediğimiz girişimlerine dönmek zorunda kalırız. Kapital 1867 yılında yayınlandığı sıralarda Marx ve Engels üç yıldan beri yeni bir işçi örgütlenmesi deneyine katılıyorlardı. Daha çok Birinci Enternasyonal adıyla tanınan Uluslararası İşçi Örgütüdür bu. Artık bu örgüt üzerinde durmak zamanı gelmiştir.

ONİKİNCİ BÖLÜM

ENTERNASYONAL ZAMANI

Geleneklerin kabul etmemesine rağmen «Birinci Enternasyonal» adına asıl layık olan «Komünist Örgütüdür.» Bununla birlikte «Birinci Enternasyonal» olarak kabul edilen bu örgüt (A.I.T.) eski komünist örgütünden çok farklıdır. Marx'ın 1871'de belirttiği üzere, komünist örgütünden A.I.T.'ye geçiş, gruplara bölünmüş bir dünyanın gerçekçi bir işçi sınıfı örgütüne geçişi demektir. Görevimiz A.I.T.'nin tarihini yapmak değil Marx ve Engels'ln bunun doğuş ve gelişiminde oynadığı rollere değinmektir. Onlar, «ne bir grup, ne bir teorinin yavrusu olan, ama modern toplumun baskı kabul etmeyen kaçınılmaz eğilimlerinin doğurduğu, proleter eylemin kendiliğinden oluşturduğu bir ürün» olan A.I.T.'nin kurucuları değillerdir. A.I.T.'nin bir kurultayı için Marx'ın 1868'de kaleme aldığı açış konuşması da budur zaten.

1852-1864 süreci büyük bir ekonomik aşamayla belirginleşir. Batı Avrupa ve Amerika, Marx'ın üzerinde çalıştığı rekabet kapitalizmi sürecine girmişlerdir. Burjuvazi, Manifesto'da belirtildiği üzere dünya piyasasını oluşturmaktadır ve dünyanın çeşitli bölgeleri arasındaki bağımlılık gittikçe belirginleşmek-

tedir. Böylece Amerika'da başlayan 1857-1858 bunalımı İngiltere, İskandinavya, Almanya ve Fransa'ya da sıçramıştır. Güney Amerika'da bile sarsıntıları duyulmaktadır. Dünyanın bir ucunda Batavya ve Singapur'a da ulaşmaktadır. «Asla görülemeyecek olan bir öfke günüdür bu» (dies irae).

Ayrılım savaşı diye tanımlanan Amerikan iç savaşının etkileri, siyasî ve ekonomik olayların uluslararası bir nitelik kazanmasının en belirgin örnekleridir. Fransa ve özellikle İngiltere pamuğa hasret kalmışlardır. Marx ve Engels «New York Tribun»de bu savaşa ve sonuçlarına değinen yazılar yazarlar. Marx'ın bir önerisi üzerine A.I.T. genel kurulu, 1864 Ekiminde yeniden başkan seçilen «işçi sınıfının babası» Lincoln'e bir not gönderir. «Nasıl Amerikan bağımsızlık savaşı burjuvazi için yeni bir sürecin başlangıcı ise, köleliğe karşı sürdürülen Amerikan savaşı da proletarya için yeni bir sürecin başlangıcı olacaktır» der bu not. Kapital'e giriş bölümünde yeniden ele aldığına bakılırsa bu karşılaştırma Marx için pek önemlidir.

Bu objektif koşullar gözönüne alındığında uluslararası işçi dayanışmasının ilk belirtilerini daha açıklıkla görebiliriz: kuzeyliler lehine İngiltere'de düzenlenen mitingler, 1862 Londra Dünya Sergisi dolayısiyle işçiler arasında yapılan temaslar. Napolyon III'ün bu temasları kolaylaştırmak için gösterdiği «sosyal imparatorculuk oyunu»nun hiç de önemi yoktur; asıl önemli olan, sınırları da aşan bir işçi kardeşliği bilincine varılmasıdır. Londra'dan dönen Parisli mücevher işçileri, halklar arasındaki düşmanlık anlayışının korkunç bir önyargı olduğunu, eskiye oranla çok daha iyi anlamış olduklarını açıklarlar. Burada işçilerin ivedi çıkarlarının da tehlikede olduğuna değinelim. Ulaşım araçlarının gelişmesinden ötürü el emeği de kolayca bir yerden bir yere gide-

bilmektedir. İngiliz işverenleri, işçiler greve kalkıştıklarında Avrupadan işçi bulmakta hiç güçlük çekmemektedirler. Sözgelimi 1862 baharında Londra'daki bir inşaat grevinde bu yola başvurmuşlardır.

Bununla birlikte 1863 Polonya devrimi kesin fırsatı getirecektir. Panslavizme karşı olan Marx, bazı Slav halkların geleceği üzerine çok karamsar görüşler beslemektedir. Marx'ın, Slavların korkunç bir düşmanı olduğunu kanıtlamayı istemek nasıl yanlış ve gülünçse, başlangıçtan beri Ruslara sempati beslediğini iddia etmek de o kadar gülünç ve yanlış olur. Bir kez daha Marx'ı olduğu gibi, ya da hiç olmazsa bize göründüğü gibi yakalamağa çalışalım. Marx, Çarlık Rusya'sını daima Avrupada gericiliğin kalesi olarak görmüştür. Buna ilerde yeniden değinmek fırsatını bulacağız. Bununla birlikte Marx, çözümlemeye alıştığı sorunlardan çok farklı sorunları kendisine yönelten Rus devrimci eylemlerine karşı çok erkenden bir merak ve sempati beslemiştir. Marx ve Engels için, bir halk, yalnızca bağımsızlığı için yaptığı savaşta istemlerini dile getirebilir ve milli bir varlığa olan hakkını ortaya dökebilir. Sözgelimi Polonyalılar için bu böyle olmuştur. Marx ve Engels'in 1850 yıllarında birbirlerine yazdıkları mektuplarda Polonyalılar konusunda haksız değerlendirmelerde bulundukları söylenebilir. Ne var ki her şey 1863 ayaklanmasından sonra değişir. O zamanlar Marx'ın gözünde olduğu gibi batılı demokratlar için de Polonyalı adı devrimci kelimesiyle eş anlama gelmektedir. Aile albümleri Polonyalı devrimcilerin portreleriyle doludur. Bir fotoğrafın üzerinde, Marx'ın büyük kızı Jenny, göğsünde 1863 isyancılarının nişanını taşırken gözükür. 1863'den başlayarak Marx, Londra'daki Alman İşçileri Örgütü adına Polonya lehine bir broşür yazmayı üzerine alır. Ne var ki bu sonradan müsvedde halinde kalacaktır.

22 Temmuz 1863'de Londra'da, Fransız işçilerinin de katıldığı uluslararası Polonya dayanışma mitingi düzenlenir. İngiliz işçilerinden Fransız işçilerine gönderilecek bir dostluk bildirisini yazmakla görevli bir bağlantı komitesi kurulur. Adı geçen bildiri ancak 12 Kasım 1863'de hazırlanır. «Halkların dostluğu, emeğin çıkarları yönünden büyük bir önem taşır. Zira iş saatlerini kısaltıp, ücretleri arttırarak sosyal koşullarımızı iyileştirmeye çalıştığımız zaman, bizi daha ucuza iş başı yapacak Fransızlar, Belçikalılar ve Almanlar bulmakla tehdit etmeye başlarlar». Bu bildiride bir de kurultayın toplanması önerilir. Fransızların cevabı hemen gelmezse de (ilk temaslar ağır ve güç olur: gerçeğe aykırı olarak A.I.T.'nin ilk başlangıç girişimlerini abartmanın anlamı yoktur.) sonuç olumludur. Bu koşullar altında 28 Eylül 1864 de Saint-Martin's Hall'de A.I.T.'nin kuruluş temelini hazırlayacak olan miting düzenlenir. Londra üniversitesinde pozitivist bir profesör olan Edward Spencer Beesly'in başkanlığındaki bu mitingte Londra'daki Alman İşçileri Örgütünün kurucusu olarak çağrılan Marx henüz görünürlerde yoktur. (Beesly, Marx'ın dostudur). Önerisi üzerine taş işçisi Eccarius, Almanlar adına söz alır. Kendisi ise bir kenarda durmakta ve sadece konuşulanları dinlemektedir.

Mitingin ertesi günü çalışmalara katılır ve geçici tertip komitesinin bir üyesi olarak sağlığının elverdiği oranda komitenin ve geçici anasözleşme ile ilkelerin deklarasyonunu yazmakla görevli alt-komisyonun çalışmalarında bulunur. Gelemediği zamanlarda bile, eski şartist Whitlock ile birlikte yeni guruba «Uluslararası İşçi Örgütü» adının konması için öneride bulunan Eccarius'tan gerekli bilgileri alır.

Ve böylece Marx, bu tür girişimler karşısında şimdiye kadar koruduğu sessizlik döneminden çıkmış olur. 4 Kasım 1864'de Engels'e yolladığı mek-

tupta «bu tür çağrıların tümünü reddetmek gibi alışageldiğim ilkeden vazgeçmeğe karar verdim; zira artık ortaya hem Londra'dan ve hem de Fransızlar tarafından gerçek güçler çıkmış oluyor.» diye yazar. Hiç olmazsa kendi sınıflarını temsil eden insanlarla temasta kalabilmelerinden ötürü Engels, Marx'ın bu kararını uygun bulur. Bununla birlikte Engels, sorunlar biraz daha belirginlik kazanır kazanmaz, teorik olarak burjuva ve proleter unsurlara ayrılacak olan bir bölünmeyi beklemenin gerekli olduğuna inanır.

Gerçek bir işçi eylemi olarak gördüğü bu durum karşısında Marx iki amaç gözetir. Birincisi, ideolojilerin, kendi öz yapılarının ve milli göreneklerin farklılaştırdığı ve işçilerini de birlikte sürükleyen akımları ortak bir mücadele içinde birleştirmek; ikincisi ise kendi sosyalizm kavramını derinlemesine işçi sınıfına maletmek. Ne var ki işler bu kadar kolay değildir. Marx'ın, ulaşacağı amaçları kesinlikle belirlemiş olmasına rağmen, tüm engelleri gördüğünü ve bunları devirmek ya da etkisiz hale getirmek için her şeyi hesap ettiğini ileri sürmek gülünç olur.

Batı Avrupa işçileri arasında (Bu süreçte sorun yalnızca Batı Avrupa işçileridir, zira Amerika'da sosyalizm yeni yeni önem kazanmakta ve özellikle mülteci Alman işçileri tarafından yayılmaktadır) çok büyük ayrılıklar vardır.

Bunlardan hiç olmazsa sayıca en güçlü olanı, «Trade-Union» üyeleri olan İngiliz işçileridir. Odger veya Applegarth gibi etkin militanlar A.I.T. ye katılırlar ve 1866'dan başlayarak ipek kurdela dokumacılar birliği, terziler, ayakkabıcılar, mekanisyenler ve hafriyat işçileri v.s. gibi sendikalar topluca A.I.T. ye geçerler. Bununla birlikte Trade-Unions çoğunluğu katılmayı reddederler. Genellikle İngiliz üyelerin bilinç düzeyi düşüktür, ve Marx'ın deyimine göre teorik bir kafa yoktur onlarda. Kapitalizme karşı müca-

dele aracı olarak İngiliz sendikalarına büyük bir ilgi duymasına karşın Marx, yöneticilerin teorik bilinçlenme düzeylerini yükseltmek ister. Bu yüzden John Weston'a karşı giriştiği mücadelenin A.I.T. nin içinde bile sürmesi bu isteğini kanıtlamaktadır. Weston eski bir Owencidir ve Marx'ın düşüncesine göre de kereste tüccarı olmuş sözüne güvenilir bir kişidir. Kendisi ve tüm diğer İngiliz sendikacıları, bu işte biraz tedbirli davranmak gerekir. Zira her ücret yükselmesinin etkisi bunu izleyen hayat pahalılığıyla sıfıra inmektedir. Konu Mayıs-Temmuz 1869'da A.I.T. genel kuruluna götürülür. Marx, doğru çıktığı takdirde tüm sendika eylemlerini gereksiz kılacak olan bu teoriyi çürütmeğe çalışır. Engels'e de yazdığı üzere bu kolay bir iş değildir. Koca bir ekonomi politiği bir saate sığdırmanın olanağı yoktur ama ellerinden geleni yapacaklardır. Bu sürede Kapital'i tamamlar ve Weston'a cevabında «artık değer» teorisini yeniden ele alır. Bir ücret artışı koparmak, iş saatlerini kısaltmak sermayenin sömürü düzenine karşı çıkmak demektir» «Eğer işçi sınıfı sermaye ile olan günlük mücadelesinde işi yavaştan tutarsa, daha geniş çaptaki şu ya da bu eyleme geçmek olanaklarından da kendisini yoksun bırakır». Zira son amaç ücretli sınıfının kesin olarak ortadan kalkmasıdır. «Ücret, Fiyat ve Kâr» adı altında tanınan bu eser İngilizce müsveddelerine göre ancak 1898 yılında yayınlanacaktır. İngiliz işçileri kuşkusuz ki grevlerden vazgeçecek değillerdir ama Engels'in 17 Haziran 1878'de belirttiği üzere Marx'ın İşçi sınıfının kesin bağımsızlığına varıncaya kadar koşullar üzerine yaptığı gözlemlere de kulakları tıkalı kalacaktır. Trade-Unions'lar ilke olarak politik eylemi ve dolayısıyle işçi sınıfının, sınıf olarak yapacağı her türlü eyleme katılmayı reddetmektedirler. Ama gerçekten önemli tek işçi örgütü bu olduğundan, Marx hiç olmazsa kıs-

men ve geçici olsa bile onu eyleme katılmağa zorladığından kendisine bir pay çıkarabilir.

İkinci akım Proudhon taraftarlarının sürdürdüğü akımdır. Proudhon A.I.T. nin kuruluşundan bir yıl sonra ölmesine rağmen etkisi hâlâ sürekli ve kuvvetlidir ve Marx bizzat Proudhon'a karşı açtığı mücadeleyi taraftarlarına karşı da sürdürmek zorunda kalacaktır. 9 Kasım 1866'da Kugelmann'a yazdığı mektupta Fransız Proudhonculari hakkında sert bir dil kullanır. Bunlar bir alay «geveze» ve «cahil»den başka bir şey değillerdir. «Her türlü eylemi hor görür (yani bizzat sınıflar mücadelesinden çıkan eylemi) ve yine siyasal yollarla gerçekleşebilecek olan her türlü toplu sosyal eylemi (sözgelimi çalışma saatlerinin kısaltılması) de reddederler. Ve bunu da özgürlük, hükümet aleyhtarlığı ve hiç bir otorite tanımayan bireycilik adına yaparlar. Bu süreçte modern endüstri büyük bir gelişme sağlamışsa, küçük endüstri ve esnaflar Fransa'da önemli roller oynamaktadırlar. Küçük işletme işçileri, esnaflar, oluşmakta olan işçi eyleminin başını çekmektedirler. Köylerden kopup modern sanayi bölgelerinde yığılan proleterlerden daha bilinçli olduklarından şehir siyasi geleneklerini de tanımaktadırlar. Bundan dolayıdır ki babuvizmin ve sankülotizmin mirasında yerini sağlamlaştıran blankizmin saygınlığı kimilerine göre daha göze çarpar hale gelmiştir. Ne var ki içinde çalıştıkları koşullar nedeniyle, bu esnaflar, kendilerine karşılıklı yardım (mütüelizm) yoluyla eski yapılarının korunacağını vaadeden Proudhoncu tezlerle baştan çıkmışlardır. Proudhon'un ölümünden sonra süregelen Proudhonculukla, Proudhon'un kendi Proudhonculuğu aynı değildir. Proudhon'un eserlerinde birbirleriyle çelişkiye düşen öyle bir fikir kaynaşması vardır ki herkez Proudhon'u kendine göre yontabilir. Ayrıca Proudhoncu olduklarını savunan bir sürü militan iş-

çi aslında Proudhon'u hiç okumamışlardır. Zaten Proudhon da, zamanında olan işçi eylemlerine hiç karışmamıştır. Kısacası Proudhoncu işçlerde bir gelişme vardır. Bazı militanlar gelecekteki toplum üzerine kurulan tasarı açısından Proudhoncu kalmalarına karşın, grevlerin faydasızlığı, siyasi mücadelenin gerekliliği ya da kadının rolü üzerlne Proudhon'un ileri sürdüğü gerici tezleri çok çabuk savurup atacaklardır. Sınıf mücadelelerinin gerekliliği, kapitalist sınıfın direnişi, devletle kapitalist sınıf arasındaki sıkı ve belirgin bağlar, mücadeleleri toplu bir eylem halini alan ve gittikçe daha yoğunlaşan bir proletaryanın varlığı, A.I.T. de yapılan tartışmalar, seçkin Fransız işçisini Proudhon efsanesinin büyülerinden kurtarmağa başlamıştır. Fransa'daki Proudhon'culuk iki kuşak halinde ayrılabilir. Birincisi Tolain ya da Fribourg gibi adamların başı çektiği ve Proudhon'a derinlemesine bağlı olan kuşak. Her şeyiyle işçi olan akımlara büyük bir dikkat gösteren Marx, Fransız seçkin işçisinin bu gelişiminden büyük bir zevk duyacaktır. 12 Eylül 1868'de Engels'e yolladığı mektupta «Trade-Unions ve diğer sendikalara karşı dogmatik olarak karşı çıkan kahraman Proudhoncu Fransız ve Belçikalıların şimdi bu sendikaların en fanatik savunucuları olduklarını görmekten» memnunluk duyduğunu yazacaktır. «Fransız üyelerimiz Fransız hükümetine, gizli siyasal bir örgütle, gerçekten bir işçi birliği arasındaki farkı gayet açık bir biçimde tanıttırmaktadır» diye övünür.

Alman sosyalistleri ise üçüncü akımı oluşturmaktadırlar. Almanya'da siyasi birlik sağlanamadığından, milli sorunla, sosyal sorun arasında ortak bir eylem bulunmaktadır. Ferdinand Lassalle'ın etkisi, ölmüş olmasına rağmen sürmekte ve Johan Baptiste von Schweitzer «Alman İşçileri Genel Örgütü» nün başında onun yerine geçmiş bulunmaktadır. Las-

salle'den farklı olarak sendikal örgütlenmenin gerekliliğine inanmakta ve grevlerin etkinliğinden kuşku duymamaktadır. Marx bununla birlikte 13 Şubat 1865'de, Lassalle'ın da düşlediği gibi Prusya hükümetinden gelecek sosyalist bir müdahale hayallerine kapılmaması için Schweitzer'i uyarır. «İşçi partisi tecrübe edildiklerinde hiç bir işe yaramaz oldukları anlaşılmadan önce, böyle hayalleri safdışı etmek zorundadır ve böyle davranmazsa onurunu zedeler. İşçi sınıfı ya devrimcidir ya da hiç bir şey». Marx'a göre Lassaile taraftarları guruplaşma hevesinden kurtulamamışlardır.

Son akım ise 1864'de sayıları pek az olan komünistler tarafından temsil edilmektedir. Bunlar özellikle «Komünist Cemiyeti'nden kalan eski militanlardır. Komünistlere çok yakın olarak tanımlanabilecek (Marx ve Engels'in taraftarları) diğer bir grupta Alman Sosyal Demokrat Partisine kayıtlı olanlardır. Gerçekten sonradan Marksist olan Auguste Babel ve Wilhelm Liebknecht 1869'da Eisenach'te Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisini kurmuşlardır. (Social demokratische Arbeiterpartei Deutshlands)

Başlangıçta Marx ve Engels, Alman devrimci çevrelerinin dışında pek az tanınmaktadırlar. Örgütlenmeye başlayan uluslararası işçi hareketindeki taraftarları azınlıkta bulunmaktadır. (Almanya'da Komünist Partisi Manifestosu ancak çok az sayıda ve 1866'da yayınlanacaktır)

O halde bir girişimde bulunmak gereklidir: bir işçi enternasyonali. İçinden bölünmüş ve henüz yeni doğan bir işçi hareketi, çalışma koşulları açısından ortak hak aramalar, buna karşın gelecekteki toplum ve ona erişebilmekteki yollar konusunda fikir ayrılıkları, savunucularının bile anlayamadığı birbirleriyle çelişki içinde karışık ideolojiler, uluslararası bir işçi dayanışmasının kurulmasına ait bilinçlenme baş-

langıcı, şurada, burada milliyetçi çıkışlar, yasal olsun, gözyumulan olsun, dahası yasaklanmış olsun, bir yığın sendikal örgütlenmeler, eski işçi birliklerine yakın çevrelerde gene eski tipte koalisyonlar ve yine modern sanayi bölgelerinde toplu grevler, A.İ.T. zamanında Batı Avrupasının işçi eylemlerini belirginleyen başlıca olaylardır. Marx ve Engels'in girişimlerinin hangi koşullar altında oluşacağını okura anlatabilmek için bunları hatırlatmak gereklidir. Bu olaylar özellikle Marx için önemlidir zira Engels 1869'a kadar Manchester'de kalacaktır. Bununla birlikte bu iki dostun mektupları Marx'ın tüm alanlarda Engels'le sürekli bir bilgi alış-verişi içinde olduğunu doğrular.

Marx, bir ilke deklarasyonu hazırlamakla görevli Komisyon çalışmalarına katıldığı zaman Avrupa işçi eylemi durumunun özelliklerini çok yakından tanımaktadır. Ne var ki hazırlanacak program yeni bir Komünist Manifestosu programı olamaz. Marx'ın değimine göre, ne İngiliz Trade-Unionslarına, ne Fransız, Belçikalı, İtalyan ve İspanyol Proudhon'culara ve ne de Lasselle taraftarı Almanlara kapıyı kapatmamalıdır. İlk projeler oldukça karışıktır. Mazzi'nin görüşleri, Weston'la birlikte Owen görüşleri, Avrupa işçi sınıflarını temsilen bir çeşit merkezî hükümet ve Fransız sosyalizminden esinlenen bir sürü belli belirsiz kırıntılar. Bütün bu değerlendirmeleri yapan Marx, 1 Kasım 1864'de «Uluslararası İşçi Birliği Açılış Konuşması» adı altında tanınan ve kendi yazdığı kısa bir metni geçici komiteye kabul ettirir.

1850'de fakirliğin sonunun geleceği ileri sürüldüğü hatırlatılarak, 1850-1864'de sanayi ve ticaret bir gelişme göstermişse de aynı zamanda işçi koşullarının da ağırlaştığı belirtilmektedir. Bunun kanıtlanması için Marx, Kapital'de kullandığı verileri ortaya döker. «Ne makinelerin gelişmesi, ne bilimin üretime

uygulanması, ne yeni ulaşım yollarının bulunması, ne yeni sömürgeler, göçler ve yeni pazarların ortaya çıkması, ne serbest mübadele ve ne de bunların tümü emekçi sınıfların sefaletini ortadan kaldıracak durumda değildir. Tam tersine, temeldekl bu bozukluk devam ettiği sürece üretim gücünün her yeni gelişimi, çeşitli sınıflar arasında daha geniş ve daha derin bir uçurum açacak ve sosyal çelişkiyi daha keskin hale getirecektir.» Engels'e yazdığı bir mektubunda da değindiği üzere Marx, «1845'den berl İşçi sınıfının geçirdiği serüvenlerin bir tür özümlemesini» yapacaktır. Burada iki olumsuz olay çıkmaktadır ortaya: 1848'i izleyen baskı rejiml ve göçler. Bununla birlikte başarılar da yok değildir. İngiliz işçileri «10 saati öngören bir kanunla» çalışma sürelerini kısaltmışlardır. Pratik bir başarıdır bu. Ama aynı zamanda bir ilkenin de başarısıdır bu: ilk kez olarak apaçık bir biçimde burjuvazi ekonomi politiği, işçi sınıfının ekonomi politiğine yenilmiştir. Sermaye konusunda hatırlattıklarımızın ışığı altında belirginleşecek bir karışık cümledir bu. İşgücünü satın alan kapitalist ile, bunun satıcısı proleter arasında hak ve çıkar çelişkisi vardır. «Emekçi, iş süresinl kısaltmak Istediği zaman hakkını bir satıcı gibi kullanmaktadır.»

Marx'ın eserinin doktrin yanıyla gözleri kamaşan biyograflar kanımca kendi klşiliğinde görünen önemli bir unsuru unutmaktadırlar. Bu, emekçilerin koşullarını en ince ayrıntılarına kadar tanımak istemi ve «hak arama» diye adlandırılan mücadelelerin değerlerini küçümsemeye karşı gösterdiği akılcı direniştir. Sözgelimi Marx 1865'de A.I.T. genel kuruluna, gelecek kurultay Için işçi sınıfı üzerine bir anket yapılmasını önerir. Bu konuda genel kurula sunduğu sorular demeti, işçilerin yaşından, çalışma sürelerine, atelyelerin havalandırılmasından yemek tatiline, aydınlatmaya, üretim dalgalanmalarına ve pat-

ronun durumuna v.s. kadar her şeyi kapsar. 1880'de Marx, metni Fransa'da «Sosyalist Dergi»de yayınlanacak olan ayrıntılı bir anket önerir. Moselle bağcılarının sefaleti üzerine 1843'de yazdığı yazılarla 1880'deki işçi anketi arasında hiç bir fark yoktur. Marx «Geleceğin kendisine ait olduğu işçi sınıfının çalıştığı ve oluştuğu koşulları en doğru ve etken yönde tanımanın gerekli olduğunu» yazacaktır. İşçi mücadelelerine gösterdiği dikkatle birlikte günlük olaylarla beslenen teorik bir düşünceenin istemlerini de yerine getirmeye çalışır.

«Açılış Çağrısı» ikinci etkin bir olay üzerine de dikkati çeker: birleşme eylemlerinin gelişmesi ve özellikle topluca kurulacak fabrikalar yaratma eğilimi. Bu girişimler, yalnızca basit kanıtlamalarla değil ama bizzat olgularla, geniş çapta ve bilimin istemleri düzeyinde oluşan bir üretimin, kol gücünü kullanan bir kapitalist sınıftan vazgeçilebileceğini göstermektedir. «Üretim araçlarının tekelde toplanması ve böylece emekçiye karşı bir egemenlik ve sömürü düzenin kurulması üretim ve zenginlik için gerekli değildir. Ne var ki işçiler de fazla düşe kapılmamalıdırlar. Zira deneyler açıkça göstermiştir ki birlikte yapılan bir çalışma ilke olarak ne kadar yetkin olursa olsun, işçilerin geçici ve özel çabalarına bağlı olacağından tekellerin geometrik gelişmesine ne engel olabilir, ne işçi yığınlarını kurtarabilir ve ne de sefaletlerinin yükünü biraz olsun hafifletebilir.

Sonuç olarak Çağrı işçileri aşağıdaki istemler üzerine düşünmeye çağırır:

1 — İşçi sınıfının ilk görevi, siyasal iktidarı ele geçirmek olmalıdır. Bu nedenle işçi partisinin daha önce başlamış olan politik düzenlemesini sürdürmek gerekir. Bu parti sayıca güçlüdür ama ancak bilim yoluyla yönetildiği ve bir örgüt altında birleştirildiği zaman ağırlığını ortaya koyabilir.

2 — Çeşitli ülkelerin emekçilerinin, aralarında kardeşçe bağlar kurmaları çıkarları gereğidir. Bu olmadığı takdirde, bölük börçük yapılan girişimlerin sonu yenilgi olacaktır.

3 — Emekçiler uluslararası siyasete ilgi göstermek zorundadırlar. Bu siyasette neler döndüğünü bilmeleri, hükümetlerinin diplomatik davranışlarını kontrol etmeleri, gerektiğinde bütün güçleriyle buna karşı çıkmaları ve nihayet hiç bir şeye engel olamadıkları zaman ortak bir protesto eylemine geçmeleri ve uluslararasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar gibi bireyler arasındaki ilişkileri de yönetmeye zorunlu hukuk ve ahlâk kurallarının uygulanmasını istemeleri gerekir.»

Marx ayrıca ana sözleşmeyi ve giriş bölümünü de yazmıştır. Anasözleşme, her sene toplanacak bir kurultayın gerekli tüm girişimleri yapacağını ve iki kurultay arasında A.I.T.'nin eylemlerini belirginleyecek bir Genel Kurulu tayin edeceğini öngörmüştür. «Giriş»in yazılması Marx'ı daha çetin sorunlar karşısında bırakmıştır. Bizzat kendi eserleri olacak olan işçi sınıfının egemenliğini kazanması her türlü sınıf rejimini ortadan kaldıracaktır. Emekçinin çalışma araçlarını elinde tutan sınıfa tabi olmasından ileri gelen köleliğinin ilk sebebi (sosyal sefalet, entellektüel bakımdan çöküş, siyasi bağımlılık) bu bağımlılık olduğundan, emekçi sınıfın ekonomik özgürlüğünü kazanması, her türlü siyasi eylemin bir araç olarak kendisine bağlanması gereken büyük bir amaçtır. Kelimeleri bile çeviri hatalarına kurban olacak bu son istem A.I.T. içindeki tartışmaların odak noktası olacaktır. Anasözleşmenin son kısmı GERÇEĞE, HUKUKA ve AHLÂKA değinir. Marx tartışmaları iyiye götürdüğünden son derece gururludur. «Görev, Hukuk, Gerçek, Ahlâk, Adalet gibi kavramlar üzerine olan kısımları kabul etmek zorunda kaldım. Ama bun-

lar tüm metne zarar vermeyecek biçimde yerleştirilmişlerdir. İşçi eyleminin şimdi bulunduğu aşamada görüşümüzü kabul edilebilir bir biçim altında sunmak oldukça zordu. Eylemin bilinç kazanması bizi dilimizin eski içtenliğine kavuşturacaktır ama daha zaman ister. Şimdiki halde biçimde ılımlı özde kesin olmak zorundayız. Fortieer in re, suaviter in modo.»

Bundan böyle Marx hem Enternasyonal ve hem de teorik çalışmalarıyla uğraşacaktır. Engels'e yazdığı bir mektupta, 1865 yılında sadece bir haftada zamanını nasıl kullandığını özet halinde bildirmiştir. 28 Şubat: Fransız delegelere konferans. Akşam, Genel Kurulun gece toplantısı. Bu toplantıda 200 kadar giriş bildirisi imzalar. 1 Mart: Polonya için Mlting. 4 ve 6 Mart: Paris şubesinin durumu hakkında alt-komisyon toplantısı. 7 Mart: Genel kurul toplantısı. «Evet dostum başka ne yapabilirim. Şişeyi açınca şarabı içmek boyna borçtur» der. Yolculukları ve hastalığı dışında Marx her Salı günü Genel Kurul toplantısında hazır bulunacaktır.

Marx'ın 1864 Ekiminden 1872 Ağustosuna kadar sürdüğü yaşam budur. Ayrıca yazılacak mektuplar, kabul edilecek ziyaretçiler, kongre için hazırlanacak raporlar, grevler için düzenlenecek dayanışma eylemleri ve bunların hepsi bir yığın entrika ve dolapların arasında sürdürülecektir. Marx'ın kişisel etkenliği artacaktır ama tartışmalara konu olmaktan da kurtulamayacaktır. Liderlikte gözü yoktur ve Engels'in babasından öğrendiği bir atasözüne göre «Eşek çobanı eşeklerin daima nefretini kazanır.» Fikirleri tartışmalar ve polemikler arasında gelişir durur. Bazı anlar bu görevlerden elini ayağını çekmek ister. Ama 1865 Aralığında Engels'e şöyle yazar: «Yarın çekilmeye kalksam, kulislerde zaten bize bozuk çalan burjuva unsurları hemen üstünlüğü ele geçirirler.» Bu arada uluslararası durum da gittikçe kar-

maşık bir hal almaktadır. Amerikan iç savaşı bitmiştir. Fransızların Meksika seferi fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Avrupa'da Almanya'nın birliği için girişilen mücadele devam etmektedir. Bu işte Prusya mı yoksa Avusturya mı kârlı çıkacaktır? 1866 Sadova yenilgisinden sonra sorun çözümlenmiş, Avusturya boyun eğmek zorunda kalmış ve Bismark «Kuzey Almanya Konfederasyonu»nu kurmuştur. Prusya'nın müttefiki İtalya, kuzeydoğu İtalya'nın Venesya bölgesini ele geçirmiştir. Bir tek Roma kalmaktadır. Garibaldi taraftarlarına karşı Napolyon III'ün askerleri Mentana'da harikalar yaratmaktadır. Böyle koşullarda milli sorunlar işçi istemlerine karışır durur.

1865'de, Belçika hükümeti yabancılara karşı yeni bir kanun çıkardığından kurultayın Brüksel'de yapılma olanağı yoktur. Londra'da 25 Eylülden 27 Eylül 1865'e kadar sürecek bir konferansla yetinilir. Tolain, Fribourg, Limousin ve Varlin Fransa'yı temsil etmektedir. 28 Eylülde Saint-Martin's Hall'de düzenlenen bir suvarede çaylar içilir, cumhuriyetçi şarkılar söylenir, dans edilir. Baba Marx, Tolain ve Fribourg'a, anti-komünist fikirleri için Proudhon'a nasıl bir nefret beslediğini anlatırken, kızları ise Varlin ve Limousin'le dans eder.

Marx Paris Komününden önce A.I.T.'nin hiç bir kurultayına katılmaz. Ama Genel Kurul raporunu hazırlayan odur. Sözgelimi 1866 Cönevre kurultayı için yazdığı rapor işçi eylemlerini ilgilendiren tüm sorunlara değinir: 8 saatlik iş süresi, çocukların çalıştırılması, sınaî üretim yollarının bilimsel temellerini öğreten politeknik bir eğitim üzerine kurulu genel bir öğretim sistemi. Marx ayrıca Kurultaydan «bağımsız ve demokratik bir Polonya» ile «halkların genel silahlanması lehine karar almasını ister. Ama asıl sorun sendikacılıktır.» Sendikaların geçmişi, şimdiki durumu ve geleceği üzerine verdiği öneride Marx

hem sendikaların rollerini kuşkuyla karşılayan Proudhon'culara ve hem de eylemlerini yalnızca, hak arama alanında göstermeye kararlı İngilizlere karşı çıkar. Ve Cönevre Kurultayı Marx'ın hazırladığı programı kabul eder. Bununla birlikte Cönevre'de çok ilginç bir olay geçer. Tolain, Fransızlar adına, A.I.T. şubelerindeki delegelerin tümünün el işçisi olması gerektiğini savunur. Buna cevaben, İngiliz delegesi ve dam ustası Cremer, el işçisi olmayan ve bu yolla çıkartılacak üyeler arasında, tüm hayatını işçi sınıfının zaferine adamış olan Marx'ın da bulunduğunu belirtir ve Tolain'in önerisi reddolunur.

İki yıl sonra uluslararası gerlim o derece artmıştır ki Brüksel'de toplanan A.I.T. Kurultayı savaş ve barış sorunları üzerine yerini belirginiemek zorunda kalır. Uluslararası işçi eylemi tarihinde ilk kez böyle bir tartışma olmaktadır. Sonunda alınan bir karar, savaşın ülkelerinde patlaması halinde emekçilere tüm işlerini bırakmalarını önerir.

Bununla birlikte Marx'ın asıl düşüncesi, Enternasyonalcileri üretim araçlarının sosyalizasyonu fikrine kazandırmaktır. Brüksel (1868) ve Bâle (1869) kurultayları bu yönde karar alırlar. O zamanın deyimiyle Kollektivizm üstünlüğü elę geçireceğe benzemektedir. Her şeye rağmen zafer kesin olmaktan henüz uzaktır. Marx, 1871'de «Enternasyonalin tarihi sürekli bir mücadeleden ibarettir» diye yazacaktır.

Bâle kurultayında Marx'ın karşısına, dağılmaya yüz tutan Proudhonculuktan daha tehlikeli bir rakip çıkar: bu Bakunin'dir. Kendisini daha önce tanımıştık. 1864 yılında ona yeniden rastlayan Marx «on altı yıl geçmesine rağmen kendisinde gerileme değil, tam tersine gelişme olan ender insanlardan biri» olarak tanımlar onu. «Açılış Çağrısı»ndan birçok nüshaları kendisine göndererek, İtalya'da bulunduğu için bun-

lardan bir tanesini de Garibaldi'ye ulaştırmasını rica eder.

Marx ve Bakunin, aileleri, yetişmeleri, tecrübeleri ve karakterleri bakımından birbirlerinden çok farklıdırlar. Bakunin Marx'ın tam tersine bir serüvencidir. Yazdıkları mektuplarında da görüleceği üzere, anlaşmazlıklarındaki sebep Marx'ın antipanslavizmi ile Bakuni'nin Alman düşmanlığı olduğu inkâr edilemez. Ne var ki gerçek anlaşmazlık, örgütlenme, taktik ve temel sorunlar üzerinde oluşur. Bakunin bir anarşisttir ve Marx'ın, geçiş sürecinde proletarya diktatörlüğünün gerekliliği hakkında ileri sürdüğü fikri kabul etmez. Bakunin'e göre devlet hemen ortadan kalkmalı ve yerini bir komünler federasyonuna bırakmalıdır. Diğer yandan, sosyal reformlar ve seçimlere katılma fikirlerini de kınamaktadır. Marx'ın tersine olarak, azınlıklar üzerine dayanmak gerektiğini ve alt tabakalara başvurmanın gereksizliğini savunur. Fikir ayrılığı sonunda A.I.T. konusunda da kendini gösterir. Bakunin, işçi eylemlerinde her türlü merkezîleştirmenin aleyhindedir. Ve önce su yüzüne çıkan da bu anlaşmazlık olmuştur. Kendisi 1868'de «Sosyalist Demokrasi Uluslararası Birliği»ni kurmuş ve bunun A.I.T.'ye kabulünü istemiştir. Genel Kurul Marx'ın önerisi üzerine toptan girişl reddederek sadece A.I.T.'nin mahalli çeşitli şubelerinin birey olarak katılmalarına izin verir, ve Marx bu kararı «Birliğin» Merkez Bürosunu haberdar etmekle görevlendirilir. Her bir şubenin, A.I.T.'nin genel eğilimlerine ters düşmemesi şartıyla kendi programını saptayabileceğini de hatırlatır. Bakunin kabul eder gibi gözükür ve Birliğin teorik programını korumasına rağmen örgüt olarak feshedildiğini açıklar. Her şey bitmiş gibi görünmektedir. Aslında Birlik gizlice sürdürülmektedir ve Bakuninciler, Richard ve Lyon, Bastelica de Marseille ve kendisini «otorite tanıma-

yan bir komünist» olarak tanıtan Varlin'i de bir ölçüde etkileyerek bir bakıma Proudhoncuların yerlerini alırlar. Bakunincilik özellikle İtalya ve İspanya gibi geri kalmış ülkelerle, Romande İsviçre'si gibi esnaf sınıfının egemen olarak sanayi bünyesinde rol oynadığı bölgelerde taraftar bulur.

Anlaşmazlık, ikinci derecede imiş gibi görünen ama çok daha derin tercihleri gizleyen bir sorun üzerine Bâle kurultayında patlak verir. Bakunin, derhal gerçekleştirilmesi istenen haklar arasında miras sorununun da yer almasını ister. Marx, diğer kurultaylarda olduğu gibi bu kurultayda da yoktur. Özürleri belirgin olmasına rağmen, sürekli olan bu yokluklar kendisini zor bir duruma sokmaktadır ve aracılar vasıtasiyle kulislerde faaliyet göstermekle suçlanır. Sorun daha önce Londra'da tartışıldığından Genel Kurul Marx'ın fikrine uygun olarak Bakunin'in önerisine karşı çıkar: Miras hakkının kaldırılması, proletaryanın siyasi iktidarı ele geçirdiği zaman düşüneceği tedbirlerden biri olacaktır. Şimdilik yalnızca veraset vergilerini arttırmak ve vasiyet hakkını kısıtlamak gibi konularda istemlerde bulunabilinir. Sonuç olarak mirasın kaldırılması önerisi 32 oy alır ama 23 olumsuz ve 13 çekimser de oy vardır. Aynı kurultay esnasında Bakunin taraftarlarıyla, siyasi demokrasiyi ele geçirmek için proleterlerin mücadele etmesi gerektiği üzerine Marx'ın fikrini savunan Liebknecht taraftarları arasında olaylar patlak verir ve A.I.T.'de bunalım böylece başlamış olur.

Bununla birlikte söz edilmesi bile anlamsız ve sıkıcı olan bu iç mücadelelere özellikle değinmenin Marx ve Enternasyonal açısından önemi olduğu sanılır. Önemli olmasına önemlidir ve bunlardan söz etmemek Marx biyografyasını eksik yapmak demektir ama bu tartışmaların Marx'ın sürdürdüğü faaliyetin diğer bir yönünü gölgelemesine de fırsat verme-

melidir. A.I.T.'nin gelişmesine çalışmakta, belirgin sürelerde Almanya ve Belçika şubeleri muhabirliğini yapmaktadır. 1870 Martında Rusya şubesini de temsil edecektir. Şahsen, grevdeki işçileri destekleme eylemleriyle uğraşmaktadır. 1865 Nisanında, Londra Matbua İşçileri Birliği'nden Leipzig matbua işçilerine yardım isteyen Genel Kurul Delegasyonuna katılır. 28 Mart 1867'de Engels'e yolladığı bir mektupta «bizim sayemizde Paris bronz işçileri İngiliz Trade-Unionslarından maddi yardım gördü» diye yazar. 1869 ve 1870'de aynı yardımlar Frameries ve Seraing madencileri, Cenevre inşaat işçileri, Rouen pamuk işçileri, Bâle dokuma ve boyahane işçileri, Neuville-sur-Saône tekstil işçileri, Parisli döküm işçileri v.s... için de sürer. Genel kurul tutanakları daha bir sürü örnekle kaynaşmaktadır ve Marx her defasında bu dayanışmanın önemi üzerinde ısrarla durur. «İşçi sorunu ne geçici ve ne de mahalli bir sorundur. İşçi sorunu dünya tarihi sorunudur» der sık sık.

Bu sürenin sonunda Marx nihayet, «Mısır esaretinden» kendisini kurtarabilen Engels'in daha etkili yardımlarına kavuşabilecektir. 1 Temmuz 1869'da Marx'a yolladığı bir mektupta Engels «Dünya varmış.. Artık bu tatlı ticaret bitti. Şimdi özgür bir insanım» diye yazacaktır. Bu sevinçten de anlayabildiğimiz gibi Engels yıllarca ticaret dünyasında kimbilir ne çileler doldurmuştur. Eleanor o sıralarda Manchester'de bulunmakta ve Engels'in halini şöyle tanımlamaktadır. «Sabahleyln son defa olarak işe gitmek üzere çizmelerini ayağına geçirdiği zaman attığı sevinç nârasını ömrümde unutamayacağım. Bürodan çıktığı zaman bastonunu sallıyor, şarkı söylüyor ve sevinçten yerinde duramıyordu.» Annesine «on yaş daha gençleştiğini» Kugelmann'a «yeniden mücadeleye atılabileceğini» yazar. Önemli olanı da Avrupa'da durumun gittikçe kötüleşmesi ve her an

bir fırtınanın patlak vermesinin beklendiği anda serbest kalıp kavgaya katılabilmesidir. İplik fabrikasındaki payını sattığından Marx'a belirgin ve yeterli bir para verebilecektir. Bununla birlikte Manchester'den ancak 1870 Eylülünde ayrılabilir. Marx'lara 10 dakika uzaklıkta bir ev tutar ve her gün ziyaretine gelerek, Jenny'nin deyişine göre, onu, tüm ilâçlardan da iyi gelen uzun yürüyüşlere sürükler. Beraber oldukları için birbirlerine yazdıkları mektuplar azalmakta ve böylece tarihçi için çok değerli bir kaynak kurumaktadır. Londra'ya gelir gelmez Engels, Marx'ın önerisi üzerine A.I.T. Genel Kuruluna seçilir.

1870 yılında Fransa ile Prusya arasında patlayan harp, Engels'in Kugelmann'a yazdığı mektupta hissettiğini söylediği fırtınanın bir habercisi mi olacaktır?

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARİS KOMÜNÜ VE ENTERNASYONALİN SONU

1871 Komünü Marx ve Engels için yeni bir deney oluşturur. 1848 devrimlerine katılmalarına karşın, koşullar bu sefer kendilerine aynı olanağı sağlamaz. Uluslararası İşçi Örgütününün (A.I.T.) yazgısında ve kendi kişisel gelişmelerinde kesin bir rol oynayan bir deneydir o.

Marx ve Engels Londra'dan, imparatorluk rejimini sarsan bunalımı yakından izlerler. Marx, Proudhonculari sert bir dille eleştirmesine rağmen Fransız işçilerinin mücadeleci ruhuna hayran kalmıştır. 1865'de «Paris proletaryası, hem önce, hem sonra, bonapartizmin iki biçimine de kahramanca karşı çıkmıştır. Tuileries bonapartizmi (imparatorun bizzat kendisi) ve Palaisroyal bonapartizmi (sosyal İmparatorculuk oyununun adamı olarak görünen Prens Jérôm'un salonlarına kinaye). Ve Paris proletaryası, bir tabak mercimeğe, tarihteki devrim öncülüğü hakkını satmayı bir an bile düşünmemiştir. Alman işçilerine bunu bir örnek olarak öneririz» diyecektir. 23 Haziran 1869'da «18. Brumaire»in Almanca ikincl baskısı için yazdığı giriş bölümünde Marx, bu eserin sonunu bitiren cümleyi aynen vermeyi tercih eder.

«İmparatorluk kürkü Louis-Bonaparte'ın omuzlarına konduğu an Napolyon'un tunçtan heykeli Vendôme'un tepesinden yuvarlanacaktır». Paul Lafargue, ayakkabı işçisi Auguste Serrailer, lut işçisi Eugène Dupont gibi enternasyonal üyeleri Marx'a Fransa'daki durum hakkında düzenli bilgiler verirler. Marx da 1869 yazında gizlice Paris'e gelerek birkaç gün Lafargue'ın yanında kalır ve kimliğini saklamak zorunda olduğu zamanlar kullandığı Williams takma adını alır. Paul Lafargue, Küba'da melez bir anadan doğmuş ve doktorluk tahsil ettiğinden kendisine melez doktor adı takılmıştır. Önceleri Marx'a ilgi duymuş sonradan bu ilgi kızına daha fazla yöneldiğinden geçen yıl onunla evlenmiştir. Paris'ten dönüşünde Marx, Engels'e Paris'te bir hafta geçirdiğini ve devrimci eylemin gelişmesinin göze çarpacak kadar kuvvetli olduğunu yazacaktır.

19 Temmuzda patlayan Fransa Prusya savaşı, daha önceden tahmin ettiği için Marx'ı hiç şaşırtmaz. A.I.T. Genel Kurulu 23 Temmuzda Marx'ın kaleme aldığı mesajı yayınlar. Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da savaşa karşı çıkan bilinçli bir kısım seçkin işçinin davranışlarını takdirle karşılamıştır. «Fransa ve Almanya bir kardeş kavgasına düştükleri halde Fransız ve Alman işçileri barış ve dostluk mesajları göndermektedirler birbirlerine. Geçmişte bir örneği olmayan bu olay daha parlak bir geleceğe ışık tutmaktadır».

Her şeye rağmen Marx, düşlere de kaptırmaz kendini; savaşın tarihî anlamı onun için başka yerdedir. Zira bu savaş, Alman işçi eyleminin gelişmesinde bir başlangıç olarak gördüğü Almanya'nın birleştirilmesini kolaylaştıracaktır. Zira, savaş ilânından 24 saat sonra Engels'e yazacağı üzere «eğer Prusya bu savaştan galip çıkarsa devlet gücünün merkezîleştirilmesi Alman işçi sınıfının da merkezîleş-

mesine yardımcı olacaktır. Böylece Avrupa işçi eyleminin ağırlık merkezi Fransa'dan Almanya'ya kayacaktır». 1866 ve 1871 uluslararası işçi eyleminin gelişmesini karşılaştırarak buna olan inancını aynı mektupta dile getirir. Marx'ın görüşüne göre Alman işçi sınıfı, teori ve örgütlenme açısından Fransız işçi sınıfından daha üstündür ve Alman proletaryasının bu üstünlüğü kendi teorsinin Proudhon'un teorisine üstünlüğü demektir. Ama Lassalle'vari dönüşler yapmamak gerekir ve Bismarck'la kesin olarak bir anlaşmaya gidilmeyecektir. 15 Ağustosta Engels, kendi kanısına göre Almanya'daki «adamlarının» nasıl bir program uygulaması gerektiğini açıklar: yalnızca Almanya'nın savunmasına bağlı kaldığı sürece milli eyleme katılmak; Prusya hanedanı çıkarlarıyla Alman milli çıkarlarını birbirine karıştırmamak; Alsace ve Lorraine'in ilhâkına karşı çıkmak; Paris'te Cumhuriyetçi ve şoven olmayan bir hükümet kurulur kurulmaz onurlu bir barış yapmak; sürekli olarak, birbirleriyle savaşmayan ve savaşı istememiş olan Alman ve Fransız işçilerinin birliğini öne sürmek.

Engels, 29 Temmuz 1870 ve 18 Şubat 1871 arasında «Pall Mall Gazette»de askerî harekâta ait bir dizi yazı yayınlar. Marx ona yolladığı bir mektupta «eğer bu savaş daha sürerse çok geçmez Londra'nın en ünlü askerî yazarı olursun» der. Marx'ın kızı Jenny bu vesileyle daha önce de değindiğimiz gibi Engels'e «general» adını takar. İmparatorluğun çöküşünden sonra Engels Lafargue aracılığıyla Gambetta'ya yolladığı bir notta Paris'i ablukadan kurtarmak için hazırladığı planları yollar. Dahası, söylenildiğine göre Gambetta'nın hizmetine geçmeyi bile tasarlamıştır. Charles Longuet'in ifadesine bakılırsa Marx «bu burjuva cumhuriyetçilerine güvenme. İster sorumlu ol, ister olma, ilk anlaşmazlıkta ajan diye kurşuna di-

zerler seni» diyerek bu tasarıdan caydırmıştır Engels'i.

İmparatorluğun düştüğü 4 Eylül 1870'den beş gün sonra, A.I.T. Genel Kurulu, askerî yönlerini Engels'in hazırladığı ve Marx tarafından kaleme alınan ikinci bir mesaj yayınlar. Napolyon III yenilmiştir. Ve bu yenilgi yepyeni bir durum çıkarmaktadır ortaya. Savaş Prusya için bir fetih aracı olmaktadır. Alman işçileri engelleyemedikleri bu savaşa, Alman bağımsızlığı ve ikinci imparatorluk kâbusundan Avrupa'yı ve Almanya'yı kurtarmak için katılmışlar ve desteklemişlerdir. Bundan böyle Fransa ile onurlu bir barış ve Fransız Cumhuriyetinin tanınmasını istemek zorundadırlar. Fransız işçileri, anlamaları gereken nazik bir durumda bulunmaktadırlar. Eğer cumhuriyet ilân edilmişse bu sosyal bir fetih değil, milli savunmanın bir gereğidir. İmparatorluk tahtını devirmemiş, sadece boş kalan yeri almıştır cumhuriyet. Yurttaşlık görevlerini yerine getirmek Fransız işçilerine düşmektedir. Ama Fransız köylüleri birinci imparatorluğun milli duyguları kamçılayan anılarıyla nasıl aldatılmışlarsa, Fransız işçileri de 1792 anılarıyla düş kurmaktan sakınmalıdırlar. Düşman Paris kapılarındayken yeni hükümeti devirmeye kalkmak sonu acı olacak bir delilik olur. Paris işçileri, metodik olarak kendi sınıflarının örgütlenmesine geçmek için Cumhuriyetin sunduğu özgürlükten serinkanlılıkla ve kararlı olarak yararlanmaya bakmalıdırlar.

Marx kendi yönünden İngiltere'de Fransız Cumhuriyetinin tanınması için bir kampanya yürütmeye çalışır, mitingler düzenlenir ve Gladston'a bir heyet gönderilir. Aynı amaçla Marx A.I.T.'nin Belçika ve Amerikan şubelerine de direktifler yollar.

Bununla birlikte Marx ve Engels hiç de endişesiz değillerdir. Fransa'daki işçi eyleminin düzensizliğini bilmektedirler. Zira A.I.T.'nin şubeleri ile sendi-

kalar savaş ve baskı rejimi yüzünden parçalanmışlardır. Her yerde bir karışıklık hüküm sürmektedir. Aynı kafalarda şovenizm ve ayaklanma özentisi bazen aynı anda yürümektedir. Öteyandan Marx, Millî Savunma hükümetinin (o zamanki hükümete verilen ad) savaşı sürdürmek istemediğini ve burjuvazinin sosyalist eğilimli bir cumhuriyetin zaferi yerine Prusya egemenliği altına girmeyi tercih ettiğini hemen anlamıştır. Genel Kurul vekâleti üzerine, uzun süredir bulunduğu Paris'ten döner dönmez, Serrailler 25 Şubatta Paris'in durumu üzerine acıklı bir tablo çizer, öylesine ki Marx ve Genel Kurul bir ayaklanma önermeye cesaret edemezler. 3 Temmuzda, New York'taki The World Gazetesi'nin sorularına cevap veren Marx, «Komünün yöneticileri arasında A.I.T.'ye mensup üyeler varsa, örgüt bunların eylemlerinden hiç bir zaman sorumlu tutulamaz» dediğinde tamamen gerçeği dile getirmektedir. 20 Temmuz 1871'de New York Herald'in bir muhabirine, tüm şehir milli muhafızların eline düşünceye kadar 18 Mart hakkında hiç bir şey bilmediğini söyleyecektir.

Burada biraz duralım; zira gazete muhabiri Marx'ın son derece ilginç bir portresini çizmiştir. Önce dekor: «zevkli ve yaşamasını bilen bir adama ait bir ev (Marx'ın bu dönemde biraz rahatladığını okuyucu hatırlayacaktır.)

Geniş yuvarlak masanın üstüne şöyle ihtiyatlı bir göz attım: Hiç bomba bulunmaz mı burada? Burun deliklerim petrol kokusu ararken çiçek kokusuyla doldu.» Muhabir Marx'ı da şöyle tanımlar. «Hiç Sokrat'ın büstünü hatırlıyor musunuz? Nefis bir yaylanma gösteren alın profilinin, alt tarafta S biçimdeki bir çengelin yarısı gibi görünen ufak, basık ve yukarı kalkık bir burunla ne berbat bittiğini hatırlıyor musunuz? Bu büstü iyi gözünüzün önüne getirin, sakalı siyaha boyayın aralarına da gri serpiştirin; alın

sonra bu başı orta boyda, ağırca bir beden üstüne oturtun. Yüzün yukarı kısmını biraz gölgeleyin, şimdi gerçekçi bir papazın karşısındasınız. Ama yüzün bütün kısmını açın, uçsuz bucaksız bir alın görürsünüz ve o zaman da türlü unsurlardan oluşmuş insanların en güçlüsüyle, en korkuncuyla işniz var demektir: düşünen bir düşçü, düş kuran bir düşünür». İşte Amerikan kamuoyunun bir bölümünün Marx hakkında oluşturacağı imaj budur.

Marx ve Engels'in korktukları ayaklanma patlar. Bu, hiç olmazsa 18 Mart açısından, Parislilerin bir girişimi değil Thiers'in kışkırtmasının bir sonucudur. Ama Parisllileri bir an olsun bile kınamak kimsenin aklından geçmez. 17 Nisan 1871'de Kugelmann'a yolladığı mektupta Marx «savaşa ancak son derece olumlu şanslarla girilmeye kalkılırsa dünya tarihini yapmak da son derece kolay olurdu» diye yazar. 21 Martta Engels Genel Kurul önünde Thiers'in giriştiği darbenin anlamını açıklar ve Millî Muhafız Merkez Komitesinin temsilci karakteri üzerinde durur. Aynı gün henüz Manchester'de bulunan Eugène Dupont, Engels'e «Paris'teki olaylar hakkında ne diyorsunuz? Bana kapılarda oyun oynuyorlar gibi geliyor» diye yazar. Serrailler, Genel Kurulun tam yetkisiyle Paris'e yollanır. 28 Martta Marx, Paris halkına bir bildiri yollamayı önerir ve bunu yazmakla görevlendirilir. Ama Komün seçildiğinden bu bildiriyi yollamanın bir anlamı yoktur artık. Sürekli olarak hastalanan Marx, Kurulun bütün toplantılarında hazır bulunamaz ve Engels durumdan kendisini haberdar eder, ayrıca odasında olmasına rağmen gazetelerden ayaklanmanın gelişimi üzerine bilgi alır. Bu konudaki düşüncesi oldukça açıktır. İsyan patladığından artık duraksamanın bir anlamı yoktur. 6 Nisan 1871'de Wilhelm Liebknecht'e yolladığı bir mektupta «Bana öyle geliyor ki Parisliler bu işte yenik düştüler. Kendi

kusurları. Ama gerçekten çok fazla bir dürüstlükten ileri gelen bir kusur bu. Merkez komitesi ve sonradan Komün, Thiers denen bu şalağa düşman kuvvetlerini toplamasına fırsat verdiler.

1 — Çünkü, kafasızlar, bir iç savaş istemiyorlarmış, sanki Thiers zorla Paris'i silahsızlandırdığı zaman bu iç savaşı başlatmamış gibi, sanki Prusyalılarla savaş, ya da barış sorununu görüşmek üzere çağrılmış Millî Meclis hemen Prusya'ya savaş ilân etmemiş gibi.

2 — Kendilerine iktidarı zorla ele geçirmiş gibi bir hava vermemek için düzenlemesi çok uzun zaman alan Komün seçimleriyle çok değerli zamanları heba ettiler. (Paris'te gericilerin (I) Vendôme meydanında yenilgilerinden sonra hemen Versailles üzerine yürümek gerekirdi).

Marx, bu arada Fransa Bankasının da ele geçirilmesi gerektiğini belirtir. Gelecek ne olursa olsun, ister komüncülerin tüm zaferi, ister Versailles ile anlaşma (on yıl sonra Marx bu anlaşmayı «tüm halkın yürüyüşü için yararlı olarak görecektir) Parislilerin güçlü durumda olmaları gereklidir. 12 Nisanda Kugelmann'a yazdığı mektupta «göklerin fethine» çıkmış Parislilerden söz ederken, Marx'ta hem bir hayranlık ve hem de savaşın sonu için bir karamsarlık vardır. Bununla birlikte Serrailler, Londra'ya Marx'ı pek de doyuramayan iyimser haberler gönderir. Komünde de birkaç Marx taraftarı vardır ama onları marksist olarak görmek ihtiyatsızlık olur. İçlerinden en güvenilir olanı, A.I.T.'deki Macar delegesi olan ve Marx'a uygulanacak sosyal reformlar üzerinde öneriler vermesini isteyen işçi Leo Frankel'dir. Marx her türlü yolları deneyerek Komüncülerle ilişki kurmak ister. Bu konuda yazılan mektupların büyük bir kısmı kaybolmuştur. Diğer yandan bizzat kendisinin deyişine göre Parisle olan ilişkisi sözle, ya da aracılar

vasıtasıyla olmaktadır. Örneğin, Varlin ve Frankel'e 13 Mayısta yolladığı mektupta kendilerini tehlikeye atabilecek olan belgeleri iyice saklamalarını önerir. Komünün, kişisel kavgalar ve incir çekirdeğini doldurmayacak sorunlarla vakit kaybettiği kanısındadır, ve işçilerinkinden başka diğer etkenlerin de rol oynadığına inanarak Paris'in işgalini hızlandırmak için Prusya'nın Versailles'a her türlü kolaylığı göstereceğinden onları haberdar eder. A.I.T"nin şubelerinin bulunduğu dünyanın her yanına mektuplar yazarak Komüncülerin çıkarlarını savunur. Ama dikkat etmeleri gerekmektedir, zira haberler iç açıcı değildir. Marx'ın Paris'e yolladığı aile dostlarından biri olan Elisabeth Dmitrieva 24 Nisanda «her bakımdan karamsarım ve hiç bir ümidim yok» diyecektir. Bazen Marx'ın duygusuzluğundan söz edenlere, karısı ve kızı Jenny'nin mektupları gösterilebilir. 18 Nisanda Jenny, Flourens'ın ölümüne ağlamaktadır. «Gustave Flourens, gazetelerin yazdığı gibi savaşta ölmedi, öldürüldü. Thiers'in emri üzerine en iyiler ve en yürekliler katledilirken yerimde rahat rahat oturmak dayanılmaz bir şey». 12 Mayısta Bayan Marx da aynı konuya değinerek kahraman bir insan olan Flourens'in ölümünü üzülerek anar. «Fransa'da olup bitenlerin kocamı, kızlarımı ve beni ne derecede perişan ettiğini tahmin edemezsiniz» diyerek en iyi en eski dostlarının ümitsiz bir mücadele verdiklerine değinirken kesinlikle kocasının fikirlerini yansıtmaktadır. Bu arada karamsarlığını da belirtmekten çekinmez. «Askerî idare yoksunluğu, ordudan gelen her şeye karşı çok doğal olan bir güvensizlik, Félix Pyat gibi ağzı kalabalık gazetecilerin zamanlı zamansız işe karışmaları, bundan çıkan karışıklıklar, kararsızlık ve çelişki dolu eylemler ve böylesine yürekli, böylesine genç bir eylemde kaçınılmaz olan bütün bu kusurlar fedakârlıkla dolu, bilinçli ve yetenekli bir

avuç işçi tarafından ortadan kaldırılabilirdi ama şimdi, Alman parasını cebine indirmiş olan Bismark, her biri korkunç bir burjuva cinayetini canlandıran düzen partisinin başındaki alçak Fransızlara sadece esirleri değil, tüm kaleleri de teslim ettiğinden beri artık her şeyin tükendiğine inanıyorum. Galiba ikinci bir Haziran savaşına gidiyoruz». Marx, hasta olmasına rağmen 23 Mayısta Genel Kurul toplantısında hazır bulunur. Acıklı son yaklaşmaktadır. «Fakat Komün yenilse bile mücadele yalnızca geciktirilmiş olacaktır. Zira Komünün ilkeleri sonsuza dek uzanacaktır». 13 Haziranda Jenny, «Komünist Cemiyeti»nin eski üyelerinden biri olan Peter Imandt'a şöyle yazacaktır: «Şu son haftalarda ne kadar acı ve sıkıntı çektiğimizi bilemezsiniz. Öfkemizden ne yapacağımızı bilemiyorduk. Böylesine yetenekli, kahraman ve yürekli insanları yetiştirmek için yirmi yıl uğraşın ve şimdi de hepsi ölsünler. Başlarında hiç bir şef olmadan 8 gün Villette'de, Belleville'de ve Saint-Antoin'da dövüşen erkek ve kadın işçiler tümüyle yokoldular..»

Paris ayaklanması ezildikten sonra Marx ve Engels iki görevi yerine getirmeye çalışırlar. Birincisi pratik yöndedir ve yenilenlere yardım etmeyi ve sağ kalanları kurtarmayı amaçlar. Henüz Paris'te saklanmakta olan Komün üyeleri için düzenlenmiş pasaportlarla birlikte bir kadın Haziran ortasında Fransa'nın başkentine hareket eder ve Marx A.I.T.'nin Amerikan şubelerine ve Amerikan gazetelerine başvurarak para toplamaya çalışır ve en kötü koşullar altında Londra'ya gelen Komün sürgünlerini bizzat kabul eder.

İkinci görev, tarihî bir yönde gelişir: Bu yenilginin nedenlerini kusurlardan, kişisel çekişmelerden, boş laflardan sıyırıp göstermektir. Bu da Marx'a Komünün derin bir anlamı gibi gözükmektedir ve A.I.T.'nin Genel Kuruluna yolladığı üçüncü bildirinin özü-

nü oluşturur. Bu daha çok «Fransa'da İç Savaş» adıyla tanınmaktadır. Metin 30 Mayısta sıcağı sıcağına, yani savaşın bitiminden iki gün sonra Genel Kurulda Marx tarafından okunur. 28 Nisanda Komün hakkında bir açıklama yapmış ve 15 Nisanda A.I.T.'nin bütün şubelerine gönderilmek üzere bir bildiri yazılmasını önerdiğine göre bu metin üzerinde 1,5 aydan beri kafa yormaktadır. Paris olayları gelişirken, tüm diğer faaliyetleri bir kıyıya iterek, gazete kupürleri ve kendi bilgileri yardımıyla dosyaları hazırlamıştır.

Marx, olayların gelişmesinden kendi doktrinine yetkin bir biçimde aktaracağı bazı sonuçlar çıkarır. Bir yandan Komün, emeğin siyasi bağımsızlığının gerçekleşebileceği siyasi bir biçim ve yeni bir devlet tipi olarak ortaya çıkar, diğer yandan da varlıklı sınıfların toplu iktidarına karşı, proletaryanın sınıf olarak ancak bu eski partileri karşısına alan siyasi ve apayrı bir parti olarak örgütlenmeleriyle eylemde bulunabileceği hakkındaki fikri deneyle kanıtlanmış olur. 1871 Eylülünde Londra'daki A.I.T.'nin konferansına sunulan ve orada kabul edilen Marx ve Engels'in kaleme aldığı metindeki deyimler bunlardır. Aynı konferans Enternasyonalin şubelerinden, genel toplantılar düzenlemek, propaganda yapmak ve oralarda tarımsal şubeler açmak için köylere delegeler göndermesini ister. Zira tarım üreticilerinin sınai proletarya eylemine katılmalarının sağlanması gerekmektedir.

Aşağı yukarı yüz yıl sonra Komün tarihçilerinin «Fransada İç Savaş» adlı eserde bazı ufak yanlışlıklar bulmalarının önemi hiç yoktur. Metin kısa olmasına rağmen bu 50 sayfanın öylesine olağanüstü bir fırtına, öylesine zaptedilmiş bir çeşit hırs akar ki katilleri teşhir direğine amansızca çivilediği gibi işçi Paris'i de yeni kurulacak bir toplumun şanlı öncüsü olarak selâmlar.

«Fransada İç Savaş» önce 13 Haziran 1871 de İngilizce, sonra 1871 temmuzunda Almanca ve nihayet 1871 ekiminde İtalyanca olarak yayınlanır. İlk Fransızca çevirisi 16 temmuzdan 3 eylüle kadar A.I.T. nin «International» adındaki Belçika şubelerince çıkartılan bir gazetede 1871 yılında, sonra da broşür halinde 1872 yılında yayınlanır. Bununla birlikte eserin dağıtımı çok yavaş sürer.

Komün ve Marx'ın bu olay üzerine düşüncesi kendisinin ve Engels'in biyografileri üzerinde bir dönemeç noktası oluşturur. Bu trajik deneyin ateşinde durmadan yenilenen ve açıklık kazanan doktrinleri uluslararası işçi eylemlerini daha derinden etkisi altına alacak ve eski sosyalist akımlar güçlerini yitireceklerdir. Gel gelelim yenilenme, yeni güçlükler, yeni polemiklerle kesintili olarak yürüyecektir. Marksizmin yayılması ülkelere göre değişiklik gösterecektir. Örneğin. uzun süredir pek ilkel bir kollektivizme kapılan Fransa'daki yayılış Almanya'ya oranla daha az derinlemesine olacaktır.

Komün olayının hemen ertesi günü Enternasyonal, ayaklanmanın sorumlusu olarak gösterilir. Engels 1874'de «komünün entellektüel açıdan Enternasyonal'in kızı olduğunu söylemekle A.I.T. nin işçilerin örgütlenmesine katkısı olduğunu ve Komün'deki bazı büyük fikirlerin Enternasyonalin yaydığı fikirler olduğunu açıklayacak ama Komünü yaratmak için Enternasyonalin parmağını bile kıpırdatmadığını söyleyecektir. Marx ise bizzat suçlandırılmaktadır. Ve, talihin garip bir cilveslyle hakkındaki iftiralar çoğaldıkça kendisini tanıyanlar ve okuyanlar o derece artacaktır. Amerikan basının, kendisine sorular yönelttiğini ve bunlara cevap vermediği zamanlarda da yalanlamak zorunda kaldığı, kendi ağzından çıkmamış sahte beyanatları yayınladığını daha önce biliyoruz. Etrafı korkutmak için gücünün abartıldığı ve

kendisine karmakarışık amaçlar yöneltildiği Enternasyonalin Büyük şefi, Büyük başkanı, Başkomutanı olmuştur. Şubeleri dünyayı bir ağ gibi saran yıkıcı bir masonluğun büyük üstadıdır o. Belçika'da, özellikle Fransa'da Prusya'nın gizli bir ajanı olarak gösterilir. 1857'de Bismark'ın sekreteri olmakla suçlanır. Hollanda'nın Almanya'ya ilhakı için bu ülkede karışıklıklar çıkarmak üzere La Haye'de üç aylığına bir daire kiralamamış mıdır? Thiers'in katline çalışmamış mıdır? Trenleri havaya uçurmak için çeteler kurmamış mıdır? Marx «bu sürede Londra'nın en iftiraya uğrayan ve en fazla tehdit edilen insanı benim. Gazeteciler, her türde insan bizzat kendi gözleriyle böyle bir canavarı görmek için kapımı aşındırıyorlar» diye yazacaktır.

Marx'ın portreleri yayınlanmakta ve kimileri de, genellikle profesyonel bir devrimciye bu portrelerin hiç mi hiç benzemediğini ileri sürmektedir. 18 Eylül 1871 de yayınlanan «Figaro» gazetesinde şu satırlar okunur: «Marx, gür gri saçlı, bembeyaz bir sakalı ve bir gözüne iliştirdiği tek gözlüğüyle bir centilmen görünüşündedir ve dış görünüşüyle politik bir kışkırtıcı rolü oynadığını kimse düşünemez». 17 Eylül 1871 tarihli «la Libertè» gazetesi de aynı düşüncededir: Karl Marx 50 küsûr yaşında, orta boylu, balık etinde, çirkin olmaktan ziyade güzel, gür gri saçlı ve kocaman beyaz sakallı bir insandır. Siyasi bir kışkırtıcıdan çok müzik veya felsefe öğretmeni olduğu izlenimini verir insana». Her şeye rağmen bu ün Marè'ın hoşuna gitmiyor da değildir. «Yirmi yıllık sıkıcı bir aşk şiirinden sonra bu gerçekten iyi geldi» diyecektir.

Ne olursa olsun A.I.T. artık heryerde kollanmakta ve suçlanmaktadır. «18 Mart üzerine kurulu imparatorluk»a cevabında Thiers, «Ceza hukukunun önlemeğe çalıştığı bütün suçlara, varlığı bile bir suç

unsuru olan bu örgüte katılmayı da eklemek ve bunu yeni bir suç olarak görmek gerekir. Zira bu örgütün amacı, üyeleri birer vatansız olduğundan, yabancı kışkırtıcıları Fransız kışkırtıcıları ile birleştirmektir» diyecektir. Marx'ın «Fransada İç Savaş» kitabında suçlamaktan çekinmediği Jules Favre, bütün hükümetlere A.I.T. ye karşı ortak tedbirlerin alınmasını önerir. Papa ve Bismarck bu öneriyi onaylarlar. 1871 ağustosunda Salzbourg'ta buluşmaları sırasında Avusturya ve Alman imparatorları Enternasyonal'e karşı yapılacak mücadeleyi kararlaştırırlar. Fransa'da 14 Mart 1872 Dufaur kanunu A.I.T. ye ve hangi ad altında olursa olsun, işleri durdurmayı, mülkiyet hakkını ortadan kaldırmayı, aile, vatan, din veya dinî akidelerin serbestçe yerine getirilme hakkını yıkmayı amaçlayan uluslararası her türlü örgüte katılmayı yasaklar. Baskı rejimi, Almanya ve Avusturya-Macaristan'daki tüm Enternasyonal üyelerinin üzerine çullanır. Bununla birlikte Komün, yenilgisine rağmen büyük ümitler de doğurmuştur. A.I.T. İtalya'da, İspanya'da, Danimarka'da, Hollanda'da ve özellikle Belçika'da gelişip güçlenir. Marx'ın gösterdiği iyimserliği kanıtlayan da budur zaten. Enternasyonal'in yedinci yıldönümü için 1871 Eylülünde yaptığı bir konuşmada, burjuva sınıfı egemenliğinin ancak tüm çalışma araçlarının işçilere devredilmesiyle ortadan kalkacağını ve siyasi iktidar yardımıyle bile Komün'ün bunu gerçekleştiremediğini hatırlattıktan sonra Enternasyonal'e karşı yapılan baskıların şimdiki düzeni kuramayacağını ve Enternasyonal'deki yeniliğin, işçiler tarafından işçiler için kurulmuş olmasından ileri geldiğini söyleyecektir.

Ne var ki A.I.T. içinden yıpratılmaktadır. İngiliz yöneticiler Marx'ın İrlanda konusundaki tutumunu pek de hoş karşılamamaktadırlar zira Marx ve Engels sürekli olarak İrlandalıları savunmuşlardır. Po-

lonyalılar ve İrlandalılar zaten Marx'ın gözbebeği olmuşlardır. A.I.T. genel kurulu 30 Kasım 1869'da Marx'ın üstelemesi üzerine bir karar almış ve bu kararında İrlanda halkının af için sürdürdüğü kampanyada gösterdiği yüreklilik, kararlılık ve yüksek mücadele ruhuna hayranlıkla değinilmiştir. Özellikle Marx ve Engels için İngiliz işçi sınıfının sosyal egemenliğe kavuşması ile İrlandalıların milli kurtuluşları arasında sıkı bağlar vardır. 1870 Ocağında Marx, İngiliz proletaryası ile İrlanda proletaryası arasındaki düşmanlığın burjuvazi tarafından körüklenip beslendiğini ve bir halkı egemenliği altına almağa çalışan diğer bir halkın bizzat kendi kölelik zincirini hazırladığını hatırlatır. Marx'ın büyük kızı Jenny, babasının yardımıyla 1870 Martından Nisanına kadar Rochefort'un Paris'te çıkardığı «La Marseillaise» gazetesinde İrlandalılar lehine bir dizi yazı kaleme alır.

1871 Haziranında Genel Kuruldaki iki İngiliz delege George Odger ve Benjamin Lucraft, komün hakkında yayınlanan bildiriden ötürü Marx'a şiddetle çatarlar. Şunu da hatırlatalım ki İngiltere'de Enternasyonal'in bu ülkede özel bir kurulu yoktur. Genel kurul, hem uluslararası işçi eylemi ve hem de İngiliz işçi eylemi için tüm yetkileri elinde toplamaktadır. Ancak 1871 Ekiminde bir federal İngliiz kurulu oluşturulacak ve bu da Marx'a karşı cephe alacaktır. Trade-Unioncular istedikleri reformları koparmışlar ve gittikçe daha fazla bir uzlaşma politikası gütmeğe başlamışlardır. Öte yandan Engels'in Londra'ya dönüp Genel Kurula katılmasından başlayarak ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Engels, Marx'ın kendisinden daha iyi bir aracı olduğunu kabul etmektedir. Kendisi Manchester'de kalmak zorunda olduğu sürede, Marx ve Genel Kurul üyeleri arasında dostluk bağları kurulmasına rağmen bozuşma politik alanda olmuştur ve Marx'ın bunu önleme olana-

ğı da yoktur. Marx «Fransada İç Savaş»ın tüm sorumluluğunu kendi üzerine aldığını açıkça beyan ederek her türlü bahaneyi ortadan kaldırmasına rağmen Odger ve Lucraft Enternasyonal'den ayrılırlar. Birkaç hafta sonra Marx'ın önerisi üzerine Theisz, Vaillant ve Charles Longuet (1872'de Marx'ın büyük kızı Jenny ile evlenecektir) adındaki eski Komüncüler A.I.T. Genel Kuruluna girerler.

Ne var ki en önemli olanı, İngilizlerin gidişi ve yeni katılmalarla Marx ve Engels'in durumlarının güçlendiği Genel Kurula karşı Bakunin ve taraftarlarının açtıkları son derece öfkeli mücadeledir. Düşünce ayrılıklarının ne olduğunu ve anlaşmazlığın 1869 Bâle kurultayından başlayarak su yüzüne çıktığını bilyoruz. 1869 Ocağında Genel Kurul, Marx'ın Fransızca olarak kaleme aldığı ve Bakunin'in saldırılarına cevap verdiği «gizli tebliğ» olarak kabul edilen bir Sirküleri daha önce göndermişti. Marx bu sirkülerde Liebnecht ve Bakunin'i karşı karşıya getiren Bâle kurultayı tartışmalarını sürdürerek Enternasyonalin ana sözleşmesindeki giriş kısmının, siyasi ve sosyal eylemler arasındaki bağlantıyı tanıdığını hatırlatır. Bu konu da o zamandan beri aslında hiç bir kurultay tarafından mesele yapılmamıştır.

Anlaşmazlık komün olayı nedeniyle daha da şiddetlenir. Marx 28 Eylül 1870 Lion ayaklanmasının uğradığı başarısızlıktan ve A.I.T. içinde gizli faaliyette bulunmaktan Bakunin'i sorumlu tutar. İkisi de Komün deneyinden farklı sonuçlar çıkarmışlardır. Marx'a göre, proletarya, burjuva devletini yıkmakla yetinmeyip kendi devlet düzenini de kurmak zorundadır. İşçi sınıfı ve gerekli müttefikleri tarafından yürütülen iktidar böylece yalnız bir şehrin sınırlarına dayanmayıp, egemenliğini milli çerçeveye yaymak zorundaydı. Bakunin'e göre ise, bu, komünler üzerine kurulu federalist tezinin doğrulanmasıdır ve Pa-

ris isyancılarına her türlü siyasi otoriteyi derhal ortadan kaldırmadıkları için çatar. Aynı zamanda Genel Kurulu gerçek bir diktatörlükle suçlayarak mahalli şubelerin özerkliğini önerir. İsviçre'nin Sonvilliers köyünde 12 Eylül 1871'de bir kurultay halinde toplanan Bakunincilerin yayınladıkları Manifestonun ana çizgilerini de bu temalar oluşturur. Sonraları bu kurultaydan Jura Federasyonu çıkacaktır. 5 Mart 1872'de A.I.T. Genel Kurulu, Marx ve Engels'in hazırladığı ve «Enternasyonalda İddia Edilen Bölümler» adıyla tanınan ve son derece sert bir dille kaleme alınan Sirküleri yayınlanır. Marx ve Engels bu sirkülerde bölücülerin çelişki dolu ve hayalci örgütlenmelerine karşılık olarak, kapitalistlere, toprak sahiplerine ve onların devlet olarak örgütlenmiş iktidarlarına karşı yaptıkları mücadelede kenetlenmiş proleter sınıfların tüm ülkelerdeki gerçekçi ve militan örgütlenmesini önerirler. Böylece polemikler gittikçe şiddetlenir. Buna paralel olarak da bugün bile doğrulukları henüz saptanmamış olan kişisel suçlama ve saldırılar başlar.

Mücadele en yüksek düzeyine, 1872 Eylülünde La Haye'de toplanan kurultayda erişir. Marx, 29 Temmuzda Kugelman'a «Bu kongrede Enternasyonalin ölüm kalımı belli olacak ve çekilmeden önce onu hiç olmazsa yıkıcı unsurlara karşı korumak istiyorum» diye yazar. (Marx 28 Mayıs 1872'de Belçikalı sosyalist De Paepa'e yolladığı bir mektupta ne Genel Kurulda ve ne de İngiliz Federal Kurulunda yönetici görev kabul etmeyeceğini yazmaktadır). Kurultay, gazeteciler ve muhbirlerle kaynaşan bir şehirde açılır. Her tarafta kral katillerinin toplantı yaptıkları söylenir. Bir Hollanda gazetesi iyi kalpli burjuvalara, kurultay süresince karılarını ve kızlarını sokağa bırakmamalarını ve kuyumculara dükkânlarını kapamalarını öğütler. Buna karşı, çok daha serinkanlı olan

Hollanda polisi kurultay üyeleri hakkında hiç bir polisiye tedbir almaz.

A.I.T.'nin kurulmasından beri ilk kez Marx ve Engels şahsen toplantıya katılmaktadırlar. Marx, Genel Kurulu, New York 1 No'lu şubeyi ve Leipzig seksiyonunu, Engels ise New York 6 No'lu şube ile Breslau seksiyonunu temsil etmektedirler. Bu arada, Genel Kurul yetkilerinin arttırılacağı kararlaştırılmış bulunmaktadır. «Hiç bir otorite istemiyoruz. Genel Kurul henüz bir barikat kurmadı ve hiç bir zaman da kuramayacak» diyen Bakunincilere Marx, «mektup kutusuna döndüğünü görmektense Genel Kurulu ortadan kaldırmayı tercih ederiz» diye cevap verir, ve Proletaryanın siyasi parti olarak oluşturulmasını öneren Londra Konferansının kararı kabul edilir. Kurultay ayrıca Bakunin'in (kurultayda yoktur) ve onun en faal savunucularından biri olan James Giullaume'un ihraçlarına karar verir. Şimdiye kadar Marx ve Engels eski blankiciler ve komüncüler tarafından destek görmüşlerdir. Bununla birlikte Engels, Genel Kurulun Londra'dan New York'a naklini oya sunduğunda içlerinde Frankel'in de bulunduğu birtakım komüncüler tarafından tasvip görmez. Savaşa girmiş ve yaraları bile kapanmamış bu insanlar tüm ümitlerini topladıkları bir örgütün Atlantik ötesine naklini istemektedirler. Öneri yine de çoğunlukla kabul edilir. Engels kurultayda «kabile kavgaları Londra'da öyle bir düzeye ulaştı ki merkezin başka yere nakli zorunlu olmaktadır. Ayrıca Genel Kurula yapılan suçlama ve saldırılar o kadar sürekli ve şiddetli olmaktadır ki şimdiki üyelerin birçoğu bundan usanmışlar ve bir daha kurula katılmamaya karar vermişlerdir» diye açıklamada bulunur. Sözgelimi Marx ve Engels'in durumu böyledir. Altı yıl sonra Engels, A.I.T.'nin Avrupa'daki hayatının artık güç olduğunu ve nakil sayesinde Enternasyonal adına her türlü ge-

reksiz ayaklanmalara kalkışmanın olanaksızlaşacağını kabul edecektir.

Kurultayın bittiği 7 Eylülün ertesi günü Pazardır ve delegeler büyük bir mitingin düzenlendiği Amsterdam'a hareket ederler. Marx orada siyasi iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesi gerektiğine dair bir konuşma yapar. «Ama biz hiç bir zaman bu amaca varacak yolların her yerde aynı olduğunu savunmadık. Örneğin Amerika, İngiltere ve kuruluşlarını yakından tanısaydım belki de Hollanda diye de ekleyebilirdim, bu tür ülkelerde işçiler amaçlarına barışçı yollardan varmak olanağına sahiptirler. Ama böyle de olsa şunu kabul etmek zorundayız ki Avrupa ülkelerinin çoğunda devrim için gerekli kaldıraç kolu rolünü oynayacak unsur kuvvettir. Belirli bir zamanda emeğin egemenliğini sağlayabilmek için yine de kuvvete başvurmak zorunda kalacağız.»

Karısı ve Eleanor'la Schveningen'de birkaç gün geçirdikten sonra Marx Londra'ya döner. Önce La Haye kurultayı ile olan çalışmaları bitirmek gereklidir. Bakuninci bir örgüt olan «Sosyalist Demokrasi Birliği» ile A.I.T. arasındaki ilişkilere ait belgeleri toplamayı bir komisyon üzerine almıştır. Broşür 1873 yılında yayınlanır. Büyük bir bölümü Engels ve Kömünden sonra İspanya'ya geçip orada Bakuncilerle mücadele eden Lafargue tarafından hazırlanmıştır bu broşür. Marx, Engels'le birlikte ilk bölümün redaksiyon çalışmalarını yapmıştır. Gelecek yıl Marx Bakunin'in yazdığı «Devlet ve Anarşi» adlı eseri gözden geçirir. Bunlar, polemiğin oldukça çirkin bazı yönlerinin dışında Marksizmle Anarşizm arasındaki çelişkiyi açıklayan belgelerdir.

Bu arada A.I.T. yavaş yavaş can çekişmektedir. 1876 yılında Filedelfiya'da Genel Kurul kendi kendini fesheder. «Daha elverişli koşullar tüm ülkelerin işçilerini yeniden birleşmeye çağrıncaya ve «tüm ül-

kelerin emekçileri, birleşiniz» sloganı her zamankinden daha yüksek ve güçlü çıkıncaya kadar Amerikalı üyeler Enternasyonalin kendilerine getirdikleri tüm değerleri titizlikle korumaya ve sevmeye söz verirler.»

Marx ve Bakunin arasındaki sürtüşme Enternasyonalin dağılış nedenlerinden biridir ama biricik nedeni değildir. Marx ve Engels, Komünle birlikte uluslararası işçi eylemleri tarihinde bir sayfanın daha kapandığını kabul ederler. 1864 ve 1871 yıllarında olduğu gibi artık bir daha aynı örgütte Marksizm, Prudhonizm, Blankizm ve Bakuninizm gibi birbirlerinden farklı akımları toplamak olanağı yoktur. Her eğilim, Komünü kendi biçimine göre yorumlamak istediğinden ve bunu kendi çıkarına âlet etmek amacını güttüğünden A.I.T.'nin dağılışı kaçınılmaz olmuştur. Engels 1874 Eylülünde Sorge'ya yolladığı bir mektupta (Amerika'ya göç eden komünist bir militan. Marx ve Engels'le olan yazışmaları değerli bir belge niteliğindedir). «Eski Enternasyonal, tüm Avrupa'da hüküm süren baskı rejiminin, uyanmakta olan işçi eylemine her türlü iç çekişmelerden kaçınıp birliği emreden ikinci imparatorluk sürecine uygun düşmekteydi» diye yazacaktır. Yeni Enternasyonal bambaşka olacaktır. «Marx'ın yazıları birkaç yıl sonra tüm etkilerini gösterdikleri zaman kurulacak olan yeni Enternasyonal tümüyle komünist olacak ve bizim ilkelerimizi benimseyecektir.»

Bununla birlikte bu ikinci ve yeni Enternasyonali Marx göremeyecektir, zira artık yaşayacak ancak bir on yılı vardır.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MARX'IN SON YILLARI

Marx, 1872 yılında Hollanda'dan Londra'ya döndüğü zaman 54 yaşındadır. Bununla birlikte kendisinin artık o tarihte «ölü bir insan» olduğu ve son on yılının da uzun bir can çekişme dönemi olduğu söylenirse de Marx'ın bu süreç boyunca gösterdiği entellektüel faaliyet bu abartmaları yalanlamaktadır. Ama gerçek odur ki hayat koşulları iyileşmesine ve tedavi görmek için kürler yapabilmesine rağmen hastalığı sık sık çalışmasına engel olacaktır. Oysa «çalışma olanağını bulamamak hödük olmayan her insan için bir ölüm fermanı demektir». Eğer mektuplarında sık sık hastalıklarından söz ediyorsa, geç ya da çok kısa yazdığı için dostlarına kendisini bağışlamalarını rica etmek Içindir. Ama çalışmasına engel olunması; işte en dayanamadığı bir şeydir bu. Sözgelimi eski dostu Kugelmann'la bozuşmasının nedenlerinden biri de doktor olan Kugelmann'ın hayatını yönetmek istemesi ve zamanıyla gücünü daha rasyonel bir biçimde ayarlamayı kendisine empoze etmeye kalkışmasıdır. (Kugelmann'a mektuplar adlı kitabın yeni baskısının giriş bölümünde Gilbert Badia

bu bozuşmanın karışık nedenlerini daha etraflıca ortaya koymuştur.)

Marx artık bir Londralı olup çıkmış ve Alman uyruğuna yeniden kavuşmak ümidini de yitirmiştir. 1861 baharında Berlin'de bulunduğu zaman yeniden Prusya uyruğuna geçmek için yaptığı girişimler, Güyom I.'in tahta çıkışı veslesiyle çıkan affa rağmen bir sonuca ulaşamamıştır. 1874 yılında Marx İngiliz uyruğuna geçmek isterse de aldığı cevap olumsuzdur: This man was not loyal to his King.

Marx ve Engels, Komünün sonuçlarından kendilerini bir türlü kurtaramamışlardır. 1874 Temmuzunda Londra'ya sığınmış olan Blankiciler «devrimci bir Komün» adına bir Manifesto yayınlarlar. «Komün taraftarlarına» adı altında yayınlanan bu beyanat özellikle dinin yasaklanmasını ister. Çok ustaca, aynı zamanda çok içten bir biçimde buna cevap veren Engels, Blanqui'yi bir yana ayırarak «komün taraftarlarının» kendilerine Blankici demişlerse, bunun, adı geçen grubu Blanqui'nin kurduğu anlamına gelmeyeceğin imâ eder. Blanqui'nin geçmiş kuşağın bir devrimcisi olduğunu hatırlattıktan sonra, başka istemlerinin yanı sıra, Müftünün emriyle insanları dinsiz yapmak isteyen Londralı Blankicilere şiddetle çatar. Bununla birlikte 1879 yılında Lafargue, sonunda hapisten yakasını kurtarabilmiş olan Blanqui'ye sevgi dolu bir mektup yazarak onu yağmur ve sise rağmen dinlenebileceği Londra'da birkaç hafta geçirmeye çağırır. Lafargue'ın kayınpederine danışmadan Blanqui'ye mektup yazması olanak dışıdır, öyle ki yazısının sonunu «tüm siyasi hayatınızı büyük bir ilgiyle izleyen Marx, sizi tanımakla mutlu olacaktır» diye bağlar. Zaten Marx da bizzat «insan» Blanquie için daima bir hayranlık duymuş ve kurbanı olduğu baskı rejimini birçok kez protesto etmiş ve 1861'de onu «Fransız proleter partisinin yüreği ve kafası» ola-

rak tanımlamıştır. Ne var ki bu, kendisinin birçok kez «Blankiciler»le polemiklere girmesine engel olmamıştır.

Yeniden çalışmaya koyulur ve 1857'de yaptığı gibi bu kez de 1873 dolaylarında başlayan ekonomik bunalımın gelişmelerini izler. Ama eskiye oranla şimdi daha temkinlidir sonuçlar hakkında. «Verimli olarak, yani teorik olarak demek istiyorum, olayları tüketmeden önce olgunlaşmalarına kadar tarihsel gelişimlerini gözlemek gereklidir» der. Ayrıca Kapital'in ikinci ve üçüncü kitaplarını bitirmek için belgeler toplar. Sermayenin üçüncü kitabının tüm bir bölümünü oluşturacak olan toprak gelirleri sorunu, kendisini jeoloji, tarımsal kimya, tarım ilmi, bitki fizyolojisi ve gübre teorilerini incelemeye iter. Malthus'un tersine olarak, tarımsal verimin artması ve köylerde üretim ilişkilerinin değişmesi sayesinde sürekli olarak büyüme gösteren nüfusu besleyebilmenin mümkün olabileceğine uzun süredir inanmaktadır. Matematik çalışmalar için ilgisi sürmekte ve elektrik alanında yapılan yeni keşiflere ilgi duymaktadır. Matematik hakkında önemli müsveddeler de bırakacaktır bu arada. Gene elektrik konusunda Deprez'in akımın uzak mesafelere nakli üzerine yaptığı deneyleri büyük bir ilgi ile izleyecektir. Buharın sanayide kullanılması için uzun çabalar harcamış olan kendisi, enerji kaynaklarında yeni değişimlerin olacağını hissetmektedir.

Aynı zamanda ilkel toplumlar üzerine olan çalışmasının ortaya çıkardığı sorunları daha iyi kavrayabilmek için Lewis M. Morgan, H. S. Maine, Phear, Sohm ve Dawkins'in eserlerini incelemeye koyulur. «Hint Tarihi Üzerine Notlar»ını geliştirir ve M.Ö. 90'dan 1948'e kadar uzanan tarih olaylarının son derece etraflı bir kronolojisini çıkarır. Hastalığının gittikçe sık ve gittikçe şiddetli nöbetleri sürekli olarak

çalışmasına engel olmakta ve büyük teorik çalışmalarını sonuçlandırmasına sekte vurmaktadır. O zaman, intikam alırcasına daha sık okumakta ve sürüyle defter karalamaktadır (yalnızca kronolojik özetleri 800 sayfadan çoktur). Yazısı da bozulmaya yüz tutmuştur. Bu arada kendisine sorulan sorulara cevaplar vermeye çalışmakta ve Londra'ya gelen militanlarla uzun görüşmeler yapmaktadır.

Marx, elinden geldiği zaman normal hayatına dönmekte, sabah yedide kalkıp fincan fincan kahve devirmekte ve bürosunda öğleden sonra Ikiye kadar çalışmaktadır. Aceleyle yenen bir öğle yemeğinden sonra yeniden çalışmaya koyulmakta ve ailece yenen bir akşam yemeğinden sonra kısa bir gezinti yaparak sabahın ikisine veya üçüne dek çalışmasını sürdürmektedir.

Sağlık durumu ne olursa olsun Marx, çalışma odasına kapalı bir insan olmayı kendine yedirememektedir. Teorik araştırmaları siyasi faaliyetinden ayrı tutulamaz, öyle ki A.I.T.'nin feshinden sonra yeni işçi ve sosyalist örgütlerin kuruluşu ve gelişmesine çalışmak gereklidir.

Almanya'da Lassalle geleneklerini sürdüren «Alman İşçileri Genel Örgütü» (Allgemeiner deutscher Arbeiterverein) ile marksist eğilimli «Sosyal-Demokrat İşçi Partisi» adı altında iki sosyalist parti bulunduğunu biliyoruz. Bu iki örgüt 1875 Mayısında Gotha kurultayında birbirleriyle birleşirler. Bu birleşme amacıyla saptanan program, Marx'ın «Alman İşçi Partisinin Programı Üzerine Yan Notlar» adı altında şiddetli bir eleştirisini yaptığı anlaşmayı oluşturmaktadır. Bu belge ancak Engels tarafından 1891'de yayınlanacaktır. Bu değerlendirmeler Marksizmin gelişmesi üzerine açıklıklar getirdiği ölçüde bizi ilgilendirmektedir. Marx, Gotha programının bir pasajını ele alarak «burjuvazi ve üstelik feodallerle birlikte

orta sınıfları karıştırmak ve işçi sınıfının karşısına bunları gerici bir yığın olarak göstermek saçmalığın daniskasıdır» diye iddia eder.

Bu, Marx ve Engels'in uzun süredir üzerinde çalıştıkları sosyolojik bir çözümlemenin siyasi bir sonucudur ancak. Sosyo-ekonomik bir toplum, kendine özgü olmayan ama egemen bir üretim biçimiyle tanımlanır. Bu yüzdendir ki birbirlerine karşıt temel iki sınıfla birlikte bunların yanında siyasetin hesaba katacağı ikinci sınıflar da vardır (eskilerin kalıntıları, ya da geleceğin yeni tohumları). Zira kördüğümün çözülmesi bunlara bağlıdır. En büyük yenilik, komünizmin iki aşaması arasında Marx tarafından yapılan ayrıcalıktır. Alt aşama, herkesin emeğine göre maddi varlıkların dağılımı ile tanımlanır ve karakterize edilir. Ancak üst aşamadadır ki toplum kendi bayrağına «yeteneklerine göre herkezden, ihtiyaçlarına göre herkese» dövizini yazabilir. Devletin ortadan kalkması ancak bu ikinci aşama sürecinde gerçekleşebilir. Ama eskiden olduğu gibi Marx, geleceğe ait her türlü açıklamadan kaçınır ve «sadece bilim buna cevap verebilir» der. (Yani sosyal pratik, tecrübe). Marx'ın en fazla kızdığı şey, sosyalist bir toplumun nasıl düzenleneceğine dair kendisine soru yöneltilmesidir. Bir gün adamın biri geleceğin devletinde kimlerin ayakkabı boyacısı olacağını sorması üzerine Marx, «Sen olacaksın» diye cevap verir. Engels de «gelecekteki toplumun düzenlenmesi için hayalci sistemler kurmak zorunda değiliz» der. 1872'de, ve «bu konuda tartışma boş sözlerden ileriye gidemez» diye de ekler.

1877 seçimleri sosyalistlerin gelişmesiyle sonuçlanmış ve imparatora karşı suikastler düzenlenmiş olduğundan Bismarck, 1878 Ekiminde ayrıcalıklı kanunlar çıkarttırır ve sosyalistler hemen hemen yasa dışı bırakılır. O zaman bazı sosyalistler bir uzlaşma

politikası eğiliminde olduklarından Marx bu «sosyal-insancıllık» tandansından kaygılanarak Engels ile birlikte 1879 Eylülünde, sosyal-demokrat yöneticilerinin her türlü devrimci pozisyondan uzaklaşmalarını şiddetle kınayan bir sirküler yayınlar. «Aşağı yukarı kırk yıldır, burjuvazi ile proletarya arasındaki sosyal mücadeleyi modern sosyal devrimin büyük kaldıraç kolu olarak gördük. Bu sebepten sınıf mücadelesini eylemin dışında bırakanlarla hiç bir zaman birlikte olmamızın olanağı yoktur» diyecektir. «Sosyalizmin dişlerini sökmeye» kimsenin hakkı yoktur. Aynı zamanda Marx ve Engels, Johann Most'un temsil ettiği anarşizan akımı da kınarlar. «Aşırı devrimci olduğundan değil, ama devrimci özü olmayıp devrimci kelimelerle çalıştığı için onu kınıyoruz» derler.

Bu müdaheleler son derece kesin olmakla birlikte, birtakım açık tarafları da yok değildir. 5 Kasım 1880'de Marx «Karşılaştırmalı olarak konuşursam, yabancı ülkelerde keyiflerince oturanların, kendi ülkelerinde en güç koşullar altında hayatları pahasına mücadele verenlerin durumlarını, burjuvazinin ve hükümetin zevklerine zevk katarak güçlendirmeye hiç hakları yoktur» diyecektir. Sözgelimi Most, 1881 yılında tutuklandığı zaman lehinde en büyük bir azimle harekete geçecek olan yine Marx'tır.

Fransa'da işçi eyleminin yeniden doğuşu öngörüldüğünden de hızlı olmuştur. Prudhon ve karşılıklı yardım (mütüelizm) tezlerinin etkilerinden kurtulamamış işçi kongreleri 1876 ve 1878'de yeniden toplanırlar. Bu süreçte, Fransız işçi eyleminde Marksizm gerçekçi görünüşüyle etkisini göstermeye başlar. Kapital Fransızca çevirisi olarak 1872'den 1875'e kadar yayınlanır. Fasikül halinde okuyucuya sunulması Marx'ın da hoşuna gitmiyor değildir. (Bu biçimde yayınlanan eser işçi sınıfının eline daha kolay geçecektir; bu benim için her türlü düşüncenin üstün-

dedir) der. Anarşist ve Bakuninci kurtlarını döken Jules Guesde kesinlikle marksist olmuştur ama bu devirde Marx'ın eserlerinin çoğu Fransızcaya çevrilmediğinden Marksizmi oldukça yüzeysel kalmıştır. Kapital'in Fransızca ilk edisyonu yayınlandıktan ancak çeyrek yüzyıl sonra tükenecektir. Bununla birlikte, eklektizme rağmen 1877 Ekiminde kurulmuş olan «1 Egalité» gazetesi gitgide Marksist temaların etkisinde kalacaktır. 1879'da Marsilya'da toplanan ve bu kez «kollektivist»lerin egemen olduğu kurultay bir işçi partisi kurulmasını kararlaştırır. Programın yazılması için Guesde ve Lafargue Londra'ya gelirler ve Marx'ın yardımıyla Fransız işçi partisi programının teorik kısmı olan «mülahazalar» yazılır. Şimdiye kadar sadece yukardan yönetilen gruplaşmalar olduğu halde artık gerçek bir işçi partisinin Fransa'da kurulduğunu kabuleder Marx. Sonuç olarak Fransa gibi cumhuriyetçi gelenekleri olan bir ülkede proletarya radikal burjuvaların peşinde olmasına rağmen kesinti artık gerçekleşmiştir. Marx ve Engels bu durumdan son derece memnundurlar. Ama Guesde, Marx'a karşı büyük bir hayranlık beslemesine rağmen yaptığı propaganda her şeyden önce mesianizmle beslenmektedir, şehirden şehire, madencilerin oturdukları köylerden köylere gezerken Jules Guesde, 1886'da Zola'ya da söyleyeceği üzere, «kapitalist sürgünden kurtulmanın bir yolu olan ve cenneti haber veren» sözler söyleyerek bir vaiz gibi hareket eder. «Pırıl pırıl yanan gözlerle bana tanımladığı altın çağ» der durmadan Guesde. Görülüyor ki bilimsel sosyalizmden daha çok uzağız.

Marx ve Engels Rus devrimci eylemlerine gittikçe daha büyük bir ilgi duymağa başlarlar. Kapital Rusça olarak 1872'de yayınlanır. Kanun, basılan kitapların satışa çıkmadan önce sansürün incelemesinden geçmesini istemektedir. Sansür komisyonun

Kapital hakkında verdiği karar şöyledir: Yazar düşünceleri yönünden yüzde yüz sosyalist olmasına ve kitap tümüyle sosyalist bir karakter göstermesine rağmen, düşünceler herkesin anlayabileceği şeyler olmadığından ve diğer yandan matematik olarak bilimsel kanıtlamaları içerdiğinden komisyonumuz anılan kitabın adli bir dava konusu yapılmasına gerek olmadığına karar verir.» Buna karşın sansür üyeleri, kimi okuyucuların özel bir saygı simgesi olarak görmelerinden korkarak yazarın resminin kitabın başına konulmasına karşı çıkarlar.

Marx, Rus toplumunun gelişmesindeki özelliklere son derece ilgi duymaktadır. Ölümünden sonra Engels, Rusya hakkında dostunun topladığı iki ton ağırlığındaki kitap, belge ve istatistikleri hayranlıkla seyredecektir. Marx 1871'de «Elimdeki bu mallar, Latin, Germen gibi klasik dil köklerinden çok ayrı bir dili öğrenmek için benim yaştaki bir adamının gösterdiği zahmete değer» der. Marx'ın bu yoldaki inadını anlamak kolaydır: Zira Rus toplumunun yapısındaki sorunları yakından tanımak istemektedir. Komün (mir) nedir? Nereden gelmektedir? Ülkenin kaderinde ne rol oynayabilir? Kapitalizm yoluna henüz girmiş olan bu Rusya (kölelik ancak 1861'de kaldırılmıştır) hangi yolları izleyerek sosyalizme varabilecektir? Batı Avrupa ülkelerinin izlediği aynı yolu izleyerek mi, yoksa bambaşka bir yol tutturarak mı?

Rusya'nın içinde iki popülist akım bulunmaktadır. «Siyah taksim» (Tchorny Pérédiel) örgütü propaganda çalışmaları yapmak istemekte «Halkın İradesi» (Narodnaia Volia) adındaki örgüt ise terörizmin etkenliğine güvenmektedir. Birinci akımın kurucularından olan Plekhanov henüz Bakuninin etkisi altındadır. Ancak Cenevre'ye göç ettiği 1880 tarihinden başlayarak Marksizme yönelecektir. Marx ve Engels her şeyden önce Rus devrim sorununun özellikleriy-

le ilgilidirler. Marx, önceleri Kapital'i Rusçaya çevirmiş olan Nikolai Frantsévtich Danielson (Nikolai-on diye imza atar) ile Guerman Alexandrovitch Lopatine gibi popülist akımın iki temsilcileri ile mektuplaşır. Sonra, Paris komününe katılmış ve şimdi Londra'da çıkan «İleri» (Vperiod) gazetesini yöneten Piotr Lavrovitch Lavrov'u kabul eder. 1873'de Kapital'in ikinci baskısının son kısmında Marx, büyük Rus bilgini ve eleştirmeni N. Çernişevski'den hayranlıkla söz eder. 1881'de Alexandre II'nin öldürülmesinden sonra Marx, Rus terörcülerini heyecanla anarken «bunlar son derece yetenekli, melodramatik pozlar takınmayan, basit, olumlu ve kahraman insanlardır» der. Buna karşın, ilkeler Bakunin'in 1876'da ölümünden beri sokaklara taşan sıkıcı bir doktrinciliğin egemen olduğu «siyah taksim» örgütüne karşı bir güvensizlik beslemektedir.

Bununla birlikte Marx'ın Rusya'daki saygınlığı öylesine büyüktür ki, hangi gruptan olurlarsa olsunlar devrimciler onun fikrini almadan edemezler. Sosyolog popülist N. Mikhailovski 1877'de Marx'a «Sosyalizme geçmek için Rusya önce köy komünlerinden sıyrılıp kapitalizm yolunu aşması mı gereklidir?» diye sorar. Marx itiraz eder. İçlerinde bulundukları tarihsel koşullar ne olursa olsun tüm halkların zorunlu olarak izlemeleri gerektiği genel bir yoldan hiç bir zaman söz etmemiştir. «Ama Rusya kapitalist bir ülke olmak eğilimindeyse, köylüleri daha önce büyük bir kısmıyla proleter hale dönüşmeden önce bu aşamayı yapamaz.» Plekhanov'un çevresine dahil olan ve bir öğrenciyi kamçılattırdığı için 1878'de Petersburg valisine ateş eden, sonradan da jüri tarafından beraet ettirilen ünlü Vera Zasuliç bu konuda Marx'a bir soru yöneltir. Marx ise cevabında «Kapital'de getirilen çözümleme, köy komünlerinin ne lehinde ve ne aleyhinde bir öneri getirir. Ama, belge-

lerini kendi öz kaynaklarında aradığım ve bu konuda yaptığım özel çalışma, komünün, Rusya'nın sosyal değişimi için bir dayanak noktası olduğunu bana kanıtlamıştır. Ama bu biçimde işleyebilmesi için onu her yandan saran zararlı etkenleri ortadan kaldırmak ve sonra kendiliğinden bir gelişimin olağan koşullarını sağlamak gerekir» der. Ama durum ne olursa olsun, Marx Rusya'nın yazgısı üzerinde son derece temkinli konuşur ama bundan böyle Rus halkının devrimci büyük olanaklarına inanmıştır. Komünist Partisi Manifestosu'nun Vera Zasuliç tarafından yapılan ikinci çevirisine Marx ve Engels'in yazdıkları giriş kısmı, Rus devrimci eylemine olan güvenini belirtmekle birlikte, köy komününün yazgısı üzerine olan kararsızlıklarını da ortaya koyar. «Ortaya bir sorun çıkıyor diye yazarlar, Rus köylüsünün ortaklığı, yani toprağın ilkel ortak mülkiyetinin çoktan değişmiş ve dağılmış olan bu biçimi, doğrudan doğruya toprak mülkiyetinin üst aşamadaki komünist biçimine dönüştürülebilir mi? Ya da batının tarihsel gelişiminde ortaya çıkan aynı çöküş yolunu izlemekle mi işe başlaması gerekir? Şimdiki durumda bu soruna verilecek tek cevap şudur: Eğer Rus devrimi, iki devrimin birbirlerini tamamlayacak biçimde, batıdaki bir proleter devriminin başlangıcı olursa şimdiki ortak Rus mülkiyeti komünist bir gelişimin hareket noktası olabilir.»

Bu tartışmalar bir biyograf için oldukça ilginçtir. Zira şunu ortaya çıkarır ki Marx ve Engels'te hiç bir dogmatizm yoktur; Batı Avrupa için keşfettikleri tarihsel şemayı tüm ülkelere uygulamayı düşünmezler. Orjinal bir olay karşısında (örneğin burada mir) hiç bir ön yargı olmadan onu inceler, bizzat kendi hareketi içinde yakalamaya çalışır ve yine kendisini oluşturan bazen de çelişkiye düşün unsurlarını açıklığa kavuşturmayı denerler. Hiç bir zaman tam bir kanıt-

lamaya varmaktan kaçınırlar, zira onlar için teorik her kanıtlama siyasi bir pratikle temellenmek zorundadır.

Amerika hakkında da aynı gözlemler yapılabilir. Marx ve Engels, içlerinde işçi eyleminin oluştuğu çok özel koşulları hesaba katar, güçlüklerini, kendilerine özgü yanlarını incelerler. Marx daha çok önceleri Amerika'nın özelliklerini kavramış bulunmaktadır. «18 Brumaire»den hemen sonra (eser bilindiği gibi Amerika'da Almanca olarak çıkan bir dergide ve 1852 yılında yayınlanmıştır) Marx Amerika'yı şöyle tanımlar: «Daha önce oluşmuş ama yerine oturmamış sınıflar, kendilerini oluşturan unsurları sürekli olarak değiştirmekte, yerlerine başkalarını koymakta. Modern üretim araçları durgun bir nüfus fazlalığına tekabül edecek yerde, daha ziyade kafa ve kol eksikliğini telafi etmektedir. Önlerinde fethedilecek yeni bir dünya olan maddî üretimin genç ve ateşli eylemi eski anlayışı yıkmak için ne zaman ve ne de fırsat bulmaktadır.» Kısacası kapitalist sınıf Amerika'da, usta, becerikli ve yürekli olması şartiyle her işçinin katılabileceği açık bir sınıf kimliğindedir. Herkes kişisel olarak kendi paçasını kurtarabilme ümidini beslediğinden devrim yapmağa ne gerek vardır. Uzak batı (Far West) yolu apaçık durmaktadır. Marx 1865'den sonra «Ücret, fiyat ve kâr» üzerine verdiği konferanslarda bunu açıkça belirtmiştir. «Emek değerinin sınırlarına gelince, bunun tespiti aslında arz ve talebe, yani kapitalistler tarafından aranan emeğe ve bu emeği vermeğe hazır işçilere bağlıdır. Bu yüzdendir ki Amerika'da ücretler nisbeten daha yüksektir. Sermaye ne kadar çabalarsa çabalasın, ücretli işçilerin kendi yağlarıyla kavrulan bağımsız köylüler haline sürekli olarak dönüşmesi yüzünden emek piyasasının sürekli olarak boşalmasına engel olamaz. Amerikalıların büyük bir kısmı

için ücretli işçi durumu, uzak veya yakın bir süre sonra terkedeceklerinden emin oldukları geçici bir aşamadan başka bir şey değildir.» Toprağın millileştirilip, toprak gelirlerinin devlete gittiği andan başlayarak her türlü baskının duracağını iddia eden Henry George sosyalizmi gibi Amerika'da da toprak sosyalizminin gelişmesinin nedenlerinden biri de budur. Marx, Henry George'un yetenekli bir yazar olduğunu kabul etmektedir. Önerdiği çözüm yolları, Komünist Partisi Manifestosu'nda öngörülenler açısından geçici bir tedbir dizisi olarak ilginç görünebilir ama kapitalist üretim biçimine hiç dokunmamaktadır. Batı Avrupadan kovulan ütopizm Amerika'da yeni bir gelişime olanak tanıyacak bir zemin bulmuştur. Koşullar bu olduğundan Amerika'ya göçeden Alman komünistlerinin propaganda ve örgüt çalışmalarında bunları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.»

Marx ve Engels böylece işçi eylemlerinin çeşitli milli yönlerine de ilgi duymaktadırlar. Gerçekten ikisi de şu sonuca varmışlardır ki yeni bir Enternasyonal kurmadan önce milli bir yapı içinde sağlam işçi partilerinin kurulması gerekir. Sert bir dilde yazılan ve yayınlanması ön görülmeyen mektuplar bir tarafa bırakılmak şartiyle yaptıkları müdahaleler daima ihtiyatlı olmuştur. Başvurdukları kimselerin de bir kişilikleri vardır. Sözgelimi Guesde, Liebknecht ve Babel alıngandırlar ve diken üstünde oturmaktadırlar. Böyle olmasalar bile eninde sonunda bu hale düşmeleri mukadderdir zira sürekli olarak Londralı «papalara» karşı uyarımaktadırlar ve kendileri de «marksist papaz» olarak geçinmeyi istememektedirler. Engels 25 Ekim 1881'de Bernstein'e yolladığı bir mektupta «Düşüncelerini başkalarına empoze eden Marx değildir. Nerde kaldı ki iradesini dikte ettirmek istesin. Bunlar kendileri gelip ona danış-

maktadırlar. Marx ve benim Fransızlara karşı davranışımız neyse, diğer milli eylemlere karşı davranışımız da odur. Fırsat bulursak ve zahmete değdiği ölçüde onlarla ilişki halinde bulunuruz. Ama arzularına karşı insanları etkilemeyi istemek gibi saçma davranışlar, bize sadece zarar verir ve Enternasyonal zamanından kalma eski güvenceyi sarsar. Devrim deneylerimiz de zaten gerektiğinden fazladır bu konuda» diye yazar.

Engels uluslararası işçi eylemi konusunda eleştiri ve bilgi toplama çalışmalarına doğrudan doğruya karışmıştır. En ağır görevleri de kendisi yüklenir. Daha sonra da yazacağı gibi «Marx'ın asıl eserini bitirebilmesi için zamana ihtiyacı olduğundan görüşlerimizi dergilerde ve özellikle karşıt fikirlerle yaptığımız mücadelelerde belirtmek bana düşmektedir» diyecektir. Marx sık sık Londra'dan uzaklaştığından çeşitli ülkelerdeki sosyalistlerin birçoğuyla yazışmaları da kendisi sürdürmektedir. Reichstag'da (Alman Meclisi) Wupper bölgesi sosyalist milletvekili olarak yaptıkları öneriyi Marx'ın yanında kalmayı tercih ettiğinden kabul etmemiştir.

«Konut Sorunu» (1872-1873) üzerine yazdığı bir dizi yazıda Engels, prudonizmin eleştirisini yaparak, konut sorununu kiradaki konutun satın alınması ve böylece kiracıyı ev sahibi haline dönüştürmekle çözmeyi amaçlayan önerilerde yine prudonizmin etkilerinin görüldüğünü ortaya çıkarır.

Marx ve Engels uzun yıllardan beri Berlin üniversitesi konferans öğretmeni Karl-Eugen Dühring'in fikirlerinin Almanya'da yaygınlaşmasından kaygılıdırlar. Bugün ismi, yalnızca Engels'in Anti-Dühring eseriyle tanınan Dühring, kalabalık bir dinleyici topluluğuna hitap etmeyi başarmakta, Hegel'i reddetmekte ve diyalektikten ayrılmaktadır. Marx ve Engels mektuplarında sık sık bu olaydan sözetmekte ve ha-

rekete geçmenin zamanı geldiğine inanmaktadırlar. Bu işi de Engels yüklenir ama homurdanmaktan da geri kalmaz. 28 Mayıs 1876'da Marx'a yolladığı bir mektubunda «Yine benim saflığımdan yararlandın, sen sıcak yatağında keyif çatar, Rus tarımiyle istediğin gibi meşgul olur ve (Engels Rus sorunlarlyle geçirdiği zamandan dolayı Marx'ı hiç bir zaman affetmemiştir) özellikle kant üzerine kafa patlatırken, ben burada tahta sıra üstüne oturup, soğuk şarap içiyor ve bu Allahın belâsı, can sıkıntısı Dühring'i çürütmek için her şeyi yüzüstü bırakıyorum» diyecektir. Engels, Alman Sosyal demokrat organı olan Vowarts gazetesine, Alman sosyalist yöneticilerini keyfine göre basılıp ara verilen bir dizi yazı verir ve bunlar 1877-1878 yıllarında yayınlanır. 1878'de de «Dühring Bilimi Altüst Ediyor» adı altında bir kitap halinde yayınlanır. (Hernn Eugen Dühring Umwaltzung der Wissenschaft). Marx'ın da ekonomi politik üzerine bir bölümünü yazdığı bu kitabın, hiç olmazsa o süreçte ve Almanya'da, Kapital'den daha çok Marksizmin yayılmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Engels, Dühring'in idealist dünya kavramına Marksistlerin dünya kavramını çıkarır. Evet çelişki gerçeğin içindedir ama o, yine bu gerçeğin içinde hayatın, gelişmenin, ileri gitmenin bir etmenidir. «İnkârın inkârı her gün ve her yerde olagelmektedir ve o, düşüncenin, tarihin ve tabiatın gelişme kanunudur.» «Bütün hayvanlar, bitkiler, jeoloji, matematik, tarih ve felsefe için geçerli olan son derece genel bir kanundur o.» Marx ve Engels'in düşüncelerine egemen olan tarihsel bağımlılık kavramını burada bir kez daha buluyoruz. Ebedî gerçekler yoktur ve bilim, yaklaşık gerçeklerden daha az, yaklaşık gerçeklere doğru gelişmektedir. Gerçekle yanılgı arasında mutlak bir zıtlık yoktur ve bu ahlakî değerler için de aynıdır. Sözgelimi adalet kavramı. İnsanlar, kö-

kenlerinin hayvandan gelme olduğunu nasıl unutmuşlarsa, kendi haklarının da temelini ekonomik hayat koşullarının oluşturduğunu çabuk unutmuşlardır. Hukuk bilmi doğduğu zaman, varoluş nedenlerini yine kendilerinde bulan bir takım hukuksal sistemler getirir. Oysaki, bu adalet, bazen tutucu bazen devrimci görünüşlerine göre mevcut ekonomik koşulların ideolojik ve metafizik bir düzeyde yansımalarından başka bir şey değildir. Eski Yunanlı ve Romalıların adaleti köleliği haklı buluyordu. 1789 burjuva adaleti, haksız olduğu iddiasiyle feodalite düzenin kalkmasını istiyordu. Prusya toprak ağaları için, nahiyeler kanunu bile ebedî adaletin ayaklar altına alınması demekti. (Bu kanun şimdiye kadar toprak ağaları tarafından atanan yöneticilerin seçimini vatandaşlara bırakmıştı). Böylece ebedî adalet kavramı yalnızca yer ve zamanla değil, insanlarla da değişmektedir.» Okuyucu 1848'de Köln mahkemesinde Marx'ın, hukukun değişkenliği üzerine savunmasını hatırlayacaktır. Eşitlik için de durum aynıdır. Proletarya, ya da burjuvazinin istemine **göre farklı kavramlar** gösterir.

İdealizmin çeşitli versiyonları ve mekanist materyalizmin kalıntıları karşısında Marx ve Engels, diyalektik metodu daha derinlemesine incelemek gereksinimini duyarlar. Marx 1875'de, ekonomi üzerindeki çalışmalarını bitirdiği zaman diyalektik üzerine bir kitap yazmayı tasarlar. Engels 1878 ve 1883 yılları arasında, belgeleri ancak 1925'de yayınlanacak olan ve yarıda kalan «Doğanın Diyalektiği» adlı eserini yazmaya başlar. Engels bu kitapta, Marx'ın tabiatla insan arasındaki ortak eylemler üzerinde kaleme aldığı «Feuerbach Üzerine Tezler» eserinde ileri sürdüğü fikirleri geliştirir. «Şimdiye kadar tabiat bilimi ve felsefe, insanın faaliyet ve etkenliğinin kendi düşüncesi üzerine olan yansımalarını kesinlikle

ihmal etmiştir. Bu bilimler insanı bir tarafa ve tabiatı da öbür tarafa koyup incelemelerini sürdürmüşlerdir. Oysa, insan düşüncesinin en doğru ve en esaslı temelini oluşturan tabiat değil, tabiatın insan tarafından değiştirilmesidir ve insan zekâsı tabiatı değiştirmeyi öğrendiği ölçüde gelişmiştir.» Diğer bir deyimle Marx ve Engels şunu kanıtlamak isterler kl açıklama biçimleri yalnızca bazı alanlara (örneğin tarih) özgü değil, tümüyle (insan ve tabiat) düşünülüp kavranılan bir dünyaya uygulanır ve her türlü kısıntılı yorum kendi düşüncelerinin de parçalanmasını birlikte getirir. Engels, başarısının kısmen açıklamalarının belirginliğine borçlu olduğu Anti-Dühring'den, Lafargue'in isteği üzerine, üç bölümü ele alarak bunlardan özetler çıkarır ve «Sosyalist Dergi»de «Ütopyacı Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm» adı altında 1880 yılında yayınlar. Paris komünü ve Birinci Enternasyonalden sonra mücadele etmeye başlıyan genç kuşak, «Anti-Dühring» ve «Hayalci Sosyalizmle Bilimsel Sosyalizm» sayesinde, Marksizmin büyük tezleriyle karşılaşmak fırsatını bulur. Ama bu kuşağın Fransız sosyalistleri, Marx'ın felsefî yazılarını okumak olanağını bulamadıklarından, Fransa'da geleneklere göre sol düşünceleri birleştiren o parlak felsefeden bilimsel sosyalizmi çekip çıkarmaya ellerinden geldiği kadar gayret göstereceklerdir.

Marx iyimserliğinden bir şey yitirmemişse de artık yaşlandığını hissetmektedir. 1881 Nisanında, bir oğlu olan kızına yolladığı mektupta karısının gelecek çocuğun kız olacağını ümit ettiğini yazdıktan sonra «ben ise, tarihin bu kritik sürecinde doğan çocukların erkek olmasını isterim. Zira onlar insanlığın yaşayacağı en devrimcl sürecln içinde olacaklardır. Şimdiki zamanda en mutsuz şey muhakkak kl bir ihtiyar olmaktır. Zira bir ihtiyar, görmeyi ümit et-

mektense yalnızca tahminlerde bulunabilir» diye yazar.

Marx, 1874, 1875 ve 1876'da Karlsbad'da tedavi görmüş ve Bohême termallerinde kürlere devam ettiği sürece de sürekli olarak polis tarafından gözlenmiştir. 1877'de kara ormanlarda birkaç hafta geçirmiş ama 1881'de sağlığı birdenbire bozulmuştur. Gerçekten kronik bir soğukalgınlığından dolayı kendi kusuru olduğu kadar mutluluğunu da oluşturan gece çalışmalarından uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Birkaç yıldır hasta olan karısının durumu da gittikçe kötüleşmektedir. Yazın birlikte Manş kıyısında Eatbourne'a, sonra Fransa'da Argenteil'de Longuet'lerin evine giderler. Burada, Komünün tarihçisi olan ve birkaç yıl en küçük kızı Eleanor'la nişanlı kalan (Marx bu nişanlanmaya zaten pek taraftar değildi) Lissagaray'ın ziyaretini kabul eder. Ne var kl 1881'de Lissagaray ile görüşmesi yalnızca Fransız işçi eylemlerinin son durumu hakkında bilgi toplamaktan ibarettir. Kasımda Marx, ciddî şekilde yatağa düşer (bronşit ve akciğer iltihabı), birkaç gün hayatla ölüm arasında bocalar ama karaciğer kanserine yakalanmış olan karısı bir an bile onu yalnız bırakmaz ama 2 Aralık 1881'de Jenny ölümü yenemez. İki gün önce Marx, Jenny'yi kendisini «modern düşünce üstadları» arasına koyan bir İngiliz yazısından haberdar etmek fırsatını bulmuştur. Birçok yanlışlıkları da içermesine rağmen bu yazı, yeni fiklrler için duyulan gerçek bir heyecanı ifade etmesi bakımından ilk yayın sayılır. Londra West-End duvarlarında büyük harflerle afiş halinde görünen yazı büyük sansasyon yaratır. Böylece Jenny hayatının son günlerinde bir sevinç kaynağı bulabilmiş olur. Doktorlar Marx'a karısının cenaze töreninde hazır bulunmasını yasaklarlar. Zaten Jenny ölmeden önce «biz dış gösterişlere bağlı insanlar değiliz» demiyor muydu? Highate me-

zarlığında 5 Aralık günü Engels, «kocasının kaderini, çalışmalarını ve mücadelelerini izlemekle kalmayıp, son derece büyük bir ilgi ve dirayetle onları paylaşan Jenny'i saygıyla anar.»

Bayan Marx'ın mektupları, elimize geçtikçe Engels'in kendisi hakkında yapmış olduğu değerlendirmeyi en iyi biçimde doğrulamaya devam ettiklerini görürüz. Kuşkusuz ki zayıf anları çok olmuştur ama Marx yalnızca Jenny sayesinde Kapital'i bitirebilmiştir. Kocasının teorik çalışmasının fazla ilgi görmemesi üzerine düş kırıklığına uğramış ve 24 Aralık 1867'de yüreğinde bir acı duyarak şöyle yazmıştır: Eğer işçiler, sadece kendileri ve kendi davaları uğruna yazılmış bu eserin tamamlanması için ne gibi fedakârlıklar yapıldığını bilselerdi kuşkusuz ki ona biraz daha büyük bir ilgi gösterirlerdi». Ama Ludwig Kugelmann'a yazdığı bu mektupta kendisine «saygı değer» sıfatını kullandığı için serzenişte bulunmakta ve yine kendisini eylemlerde saçını başını ağartmış ve kocasının namuslu bir yol ve serserilik arkadaşı olarak gördüğünü belirtmektedir.

Marx ise 15 Aralıkta Sorge'a «Son hastalığımdan karımın ölümüyle hem moralman çökmüş bir halde çıkıyorum ve hem de bronşlarımdaki rahatsızlık arttı ve akciğer zarım kalınlaştı». Ve «iyileşmem için de çok zaman yitirmem gerekecek» diye yazar.

1882 Ocağında kızı Eleanor'la birlikte Wight adasında Ventnor'da kalır ama «aile mihrabı üzerinde kızının bir ihtiyara bakan hemşire gibi kurban edilmesine» karşı çıkar. Görünüşte iyileşmiş olarak Londra'ya döner. Bununla birlikte kendisine daha ılımlı bir iklim önerildiğinden Cezayir'e giderken Argenteuil'e uğrar ve orada Jules Guesde, Kapital'in özetini çıkaran (Gelecek yıl yayınlanacaktır) Gabriel Deville ve Guesde'ye göre «teoriyi kavramış en iyi marksist olan İspanyol sosyalisti Jose Mesa ile gö-

rüşür. Marx Cezayir'de 20 Şubattan 2 Mayısa kadar kalır. Havalar çok kötüdür. Uyuyamamaktan yakınan Marx «Bilirsin ki pek az insan duygusal gösterilerde bulunmaktan benim kadar nefret eder. Ama aklımın, hayatımın en iyi bir parçasını oluşturan karımın anılarıyla dolup taştığını itiraf etmemekle yalan söylemiş olurum» diye yazar Engels'e. Gerçekten çok hastadır Marx ve kan tükürür. Artık çalışmayı bir tarafa bırakmıştır ve yalnızca «Petit Colon»un telgraf haberlerini okumakla yetinir. Bu yüzden de zaman zaman «büyük Don Kişot gibi derin bir melankoli»ye kaptırır kendini. Ne var ki her şeye rağmen doğanın güzelliğine karşı çok duyarlıklıdır ve denizi seyretmekten bir türlü yorulmaz. 31 Mart 1882'de Engels'e yolladığı bir mektupta şöyle yazar: «Fırtına çıktı. Sadece rüzgârın uğultusu değil, şiddetli bir yağmur, gök gürültüsü ve durmadan çakan şimşekler sabaha kadar sürdü durdu. Elips biçimindeki bu körfezde dalgalar üstündeki renklerin dağılışı çok ilginç: bembeyaz dalgalar maviden yeşile kadar değişen bir renk cümbüşü içindeki sularla çevrili.» Limanı hayranlıkla seyreder ve şöyle yazar: Odamın önünde Akdenizin meydana getirdiği körfez, Cezayir limanı, tepeleri tırmanan ve amfiteatr biçiminde dizilmiş evler. (tepelerin altında dere çukurları, yukarlarında başka tepeler). Daha uzakta ancak seçilebilen dağlar, özellikle Matifou'nun arkasında karlı tepeler, Kabylie dağlarının üstünde kar yığınları ve Djurdjuranın sipsivri noktaları. Sabah 8'de Avrupa-Asya karışımı nefis görünüm, hava, ve bitki örtüsünden daha büyüleyici şey bulamazsın». Marx, Cezayir yerlilerinin durumu üzerine kendisine bilgiler veren ve Araplara nasıl işkence yapıldığını anlatan yargıç Fermé'yi de sık sık ziyaret eder. (Yargıçların bu gibi operasyon yöntemlerini bilmedikleri kabul edilir). (René Galissot, «Sosyal Eylem»i Nisan ve Mayıs

1970 sayılarında «Marx ve Cezayir» başlıklı yazısında Marx'ın kuzey Afrikadaki günlerini derinliğine incelemiştir.

Cezayir'den sonra, Cannes, Monte-carlo ve Enghein'de kükürtlü su banyoları yapmak için Argenteil'e uğrar. Lozan ve üç hafta geçirdiği Vevey'de biraz iyileşir gibi olur. Londra'ya dönerken yeniden Argeteil'de kalır. Sağlığının bir iylleşip bir kötüleşmesi, Fransız sosyalistleri arasındaki tartışmaları bazen büyük bir öfkeyle izlemesine engel olmaz. Damatlarından yana hiç de şansı olmadığından yakınır ve Paul Lafargue'ı bakuninci olmak, Charles Longuet'yi ise prudhoncu olmakla suçlar. Nereye giderse gitsin sanki kötü hava da onu izlermişcesine yolculuklara dayanamaz olur. Sis mevsiminde Wight adasına geçer ama yağmur peşini bırakmaz. Paris'te 11 Ocak 1883'de ölecek olan kızının hastalık haberi onu büsbütün yıkar ve hastalığı nükseder: bronşit, konuşmasına ve yutkunmasına engel olan boğaz iltahapları, akciğerindeki abse. Londra'da biyolojist Ray Lancaster'in önerdiği işinin ehli bir doktor tarafından tedavi altına alınır. Hastalığı iyiye doğru gitmesine rağmen gittikçe kuvvetten kesilir. Uzun yıllar boyunca çalışma, keder ve sefaletten yıpranmış bedeni artık direnme olanağını bulamamaktadır.

Engels her gün yaptığı gibi 14 Martta da öğleden sonra ziyaretine gider. Kendisini tedavi eden Helène Demuth tekrar kan tükürdüğünü ve şimdi uyumuş olduğunu haber verir. Lenchen ve Engels odasına çıkarlar. «Girdiğimiz zaman Marx yatağına uzanmış uyuyordu ama bu uykudan bir daha uyanmadı. Nabız ve soluk alma devam ediyordu. İki dakika sonra hiç acı çekmeden son nefesini verdi» diye yazar sonraları Engels. Ve Marx böylece aynı gün öğleden sonra saat tam üçe çeyrek kala bu dünyadan göçer gider.

Marx öldüğü zaman 65 yaşında yoktu. Son yıllarında hastalığı çalışma gücünden bir kısmını yitirdiği halde, düşünme ve eleştiri yetenekleriyle, her şeye olan ilgisi son gününe kadar oldukları gibi kalmıştır. Yukarda sözettiğimiz mektupta Engels «Doktorların çabası belki de Marx'a daha birkaç yıl bitkisel bir hayat sürdürme olanağını sağlayabilirdi. Aniden değil de adım adım gittikçe eriyen ve hiç bir değeri olmayan bir hayat verebilirlerdi ona ama, Marx buna hiç bir zaman dayanamazdı. Önünde yarım kalan bir sürü çalışma, onları bitirebilmek için duyduğu dev açlık ve bütün bunların hakkından gelme olanaksızlığıyla dolu bir hayat, kendisini tatlı tatlı yakalayan bir ölümden belki bin kez daha acı olurdu onun için» diye yazar. Doktora tezini yaptığı Epikür'ü hatırlayarak ve onunla birlikte «Ölüm, ölen insan için değil, ama sağ kalanlar için bir mutsuzluktur» demeyi diline dolamıştı.

Cenaze merasimi 17 Martta düzenlenir. Sayıları yirmiyi bulan bir topluluk daha önce karısının da gömüldüğü mezar çevresinde toplanır. Kızı Eleanor, iki damadı Paul Lafargue ve Charles Longuet ve sonradan damadı olacak Edward Aveling, Londra'daki Alman işçileri için komünist eğitim örgütünün üyesi Gottlieb Lemke, daha önce değindiğimiz taş işçisi Friedrich Lessner, marangoz işçisi Gerg Lochner, kimyacı Karl Schorlemmer, İngiliz biyolojisti Ray Lancester. Topu topu bu kadar.

Longuet, P. Lavrov'un bir mesajını okur. «Rus dili, Kapital'in, bu çağdaş sosyalizm incilinin çevrildiği ilk dil olmuştur». Alman sosyal-demokratlarının sözcüsü Wilhelm Liebknecht için «Marx'ın ölümsüz değeri, emekçi halkın partisi olan proletaryayı demagojiden kurtararak ona sağlam ve yıkılmaz bilimsel bir temel getirmesinde aranmalıdır. Engels'in heyecanı büyüktür ama hiç olmazsa birkaç kelimeyle

olsun Marx'ı anlatabilmek için kendine hakim olur. «Marx bir bilim adamıydı. İnsanlık ona iki şey borçludur: Artı-değer ve evrensel insan gelişmesi. Marx bir devrimciydi. «Bilim adamıyla devrimci arasında zıtlaşma yoktur; zira bilim, Marx'a göre, tarihsel eyleme geçiren bir güçtür.» «Mücadele hayatının ta kendisi idi.» «Ve bu yüzdendir ki zamanının en nefret edilen ve en fazla iftiraya uğrayan adamı olmuştur. Hem cumhuriyetçiler ve hem de mutlak hükümetler onu daima kapı dışarı ettiler. Aşırı demokratlar ve tutucu burjuvalar ona çamur atabilmek için birbirleriyle yarış ettiler. Ama o bunların hepsini, yollarının üzerinden sarkan birer örümcek ağı gibi hiç birine aldırış etmeden sıyırıp attı; gerektiğinde cevabını verdi. Sibirya'nın madenlerinden Kaliforniya'ya kadar uzanan milyonlarca tüm dünya devrimcileri tarafından saygı görerek, sevilerek öldü ve hepsi de arkasında gözyaşı döktüler. Adı ve eserleri yüzyıllar boyunca yaşayacaktır». Gerçekten o tarihte adı eserlerinden daha çok tanınmaktaydı.

ENGELS VE MARX'IN MİRASI

1848 devrimlerine katıldıktan sonra gazeteci olan eski fırça işçisi Johann Philip Becker'e Marx'ın ölüm haberini veren Engels «Şimdi eski 1848 nöbetinden kala kala belki de ikimiz kaldık. Olsun, bulunduğumuz yeri terketmeyeceğiz» diye yazar ve daha on iki yıl kendi nöbet yerinden kıpırdamaz Engels.

Hélène Demuth, Engels'in evine yerleşir. Ne var ki 1890'da ölerek Marx ailesinin mezarına gömülür. Son zamanlarda evlendiği Lizzy de 12 Eylül 1878'de öldüğünden yine yalnız kalmıştır. Ebelik okulunda okuyan ve 1888'de Kautsky'den ayrılan Louise Kautsky (Kautsky'nin ilk karısı) geçici olarak Engels'in evine yerleşir. Engels onun sayesinde «yeniden bir parça güneş ışığının yükseldiğini» görür. Viyanalı bir doktor olan Ludwig Freyberger'le 1894 yılında evlendikten sonra bile Louise, Engels'in yanında kalacak ve ona sekreterlik yapacaktır. Engels'in oturduğu Regent's Park Road 122 No'lu ev, ziyaretçilerle dolup taşar. Engels, Louise'in bir kız çocuğu olduktan sonra 1894 Kasımında ve ölümünden çok az bir süre önce taşınarak Regent's Park Road 41 No'ya taşınacaktır.

Engels Eleanor'la birlikte Marx'ın başlattığı eseri sürdürecek. Ve her şeyden önce Kapital'in müsvedde halinde bırakılmış olan üç kitabının yayınlanmasına çalışacaktır. Ama belgeler yığını Marx'ın özetlerinde pek sevdiği dilde yazılmıştır: karışık bir stil, mizahia dolu, ya da senli benli ifadeler, Fransızca ve İngilizce teknik terimler, bazen sayfalarca süren İngilizce cümleler. Bunlar Marx'ın kafasına nasıl doğmuşsa kâğıtlara öyle döktürülmüştür. Bütün bunlara ek olarak da, Marx'ın hiç de okunmayan yazısı gelir. Zaten kendisi de «bunları söksem söksem ben sağlığımda sökebilirim» demiştir. Engels hastalığı nedeniyle altı ay çalışmasına ara verdikten sonra iyileşir ve geceleri yeniden çalışmaya koyulur. Ancak hastalığı nüksettikten sonra bir sekreter tutmaya razı olur ve divanda yatarak sabahın onundan akşamın beşine kadar Kapital'i dikte ettirir. «Sermayenin devri davası» adı altındaki ikinci kitap 1885'de ve «kapitalist üretim davası» ise 1894'de yayınlanır. Çalışma bununla birlikte oldukça güç geçmiştir. Yarım yamalak bir müsveddeyi baştan sonuna dikte ettirerek, çoğu kez taslaktan öteye geçemeyen bir kopya elde etmekte ve ne kadar uğraşsa bazen tüm gelişmeleri kendisi yazmaktadır. Üstelik, Engels uzun yıllar yazıyla geçirdiği zamanı oldukça kısıtlayan görme zayıflığına da uğramıştır ve kendisinin de dediği gibi sun'î ışıkta nadiren kalemi eline alabilmektedir. Bununla birlikte Engels iyimserdir ve 4 Ekim 1894'de III. kitabın giriş kısmında, «Olanaklar fırsat verir vermez artık değer teorisinin tarihini anlatan dördüncü kitaba başlayacağım» diye yazar. Ne var ki bu müsvedde diğer iki kitaptan daha karışık ve çetrefildir ve Engels ilk önce bunu çözmek ve sonra da dikte ettirmek zorundadır. Ama gözlerinin zayıflığı yüzünden genç kuşaktan akıllı bir iki kişiyi bu işe ortak yapmak istemektedir. Neu Zeit'e

angaje olan Kautsky, tüm eserin ancak altıda birini altı yedi yılda temize çekebilmiştir. Bernstein ise, daha şimdiden çalışmaktan surmenaj olduğundan Engels onu fazla yormayı istememektedir. Böylece Kapital'in dördüncü kitabı, Kautsky'nin sorumluluğu altında «Artık değer üzerine teoriler» adıyla ancak 1905'de yayınlanacaktır. (Theorien über den Mehwert). Kapital'in toparlanıp ortaya çıkarılması Engels'in çoğu zamanını almıştır. «Sıkı çalışmak gerek. Ama bu çalışma hoşuma gidiyor zira eski dostumun varlığını daima yanımda hissediyorum» demektedir.

Yalnızca Kapital değil, Engels Marx'ın tüm eserlerinin çevirisini de gözden geçirmekte ve yeni baskılar için marksist düşünce gelişimi üzerine birer belge olan «önsözler» yazmaktadır. Okuyucu, daha önceleri değindiğimiz «Fransa'da Sınıf Mücadeleleri» ne yazılan önsözü hatırlasın.

6 Mart 1895 tarihli bu başlığı Engels ancak ölümünden beş ay önce bitirebilmiştir, ve bir işçi partisi için koşulları artık 1848 - 1850 yıllarının koşulları olmayan bir süreçte çözümlemesi gerekli olan taktik sorunlarını ortaya koymaktadır. Bu korkunç çalışma Engels'e kendi eserlerini de yazmasına engel olmamaktadır. Sözgelimi 1884'de «Devletin, Özel Mülkiyetin ve Ailenin Kökenleri»ni yayınlar. Marx ve Engels insan topluluklarının geçmişleri üzerine büyük bir ilgi duymuşlar ve Marx, Engels'in dikkatini Amerikan bilim adamı Lewis H. Morgan'ın çalışmaları üzerine çekmiştir. Engels'in çözümlemeleri, tıpkı üzerine dayandıkları Morgan'ın tezleri gibi çağdaş etnolojinin yeni bulguları dolayısiyle eski değerlerini yitirmişlerdir. Ne var ki kullandıkları araştırma yöntemleriyle bugün bile ilgimizi çekmektedir. Öteyandan, Engels bu eserde devlet sorununu sistematik bir biçimde ve özellikle tarih açısından ele olur. «Devlet ebedî olarak varlığını sürdüremez. O ancak

ekonomik gelişmenin belirli bir sürecinde, toplumun sınıflara ayrılmasına bağlı olarak gereklidir. Yeni toplum, üretimi, üreticilerin serbest ve eşit olduğu bir düzeyde yeniden düzenleyerek devlet makinesini asıl yerine iade edecektir: Eski eserler müzesinde bronz baltayla, çıkrığın yanına.» Engels, daha önce Neu Zeit'de çıkmış olan bir dizi yazısını bu sefer «Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu» adıyla 1888 yılında yayınlayacaktır. Alman ideolojisine göre şimdi daha az ilginç olmasına rağmen kırk yıllık bir deney ve düşünce silsilesi sonunda kaleme alınmış olduğundan, Marksizmi kendisinden önce gelmiş düşünce akımlarına nazaran daha belirgin bir yere oturtur, Marx ve Engels'in Hegel ile Feuerbach'dan aldıkları ve halen geçerli olan tezleri üzerine dikkati çeker. Marx ve Engels'in düşünce gelişimleriyle ilgilenin okuyucular için, 1886 - 1888 yıllarında yazılmış olan bu metinlerin ışığı altında «Alman İdeolojisi»ni okumak kuşkusuz ki çok daha zengin bir kaynak olur. Ayrıca Marx'ın ölümünden sonra Engels'in yazdığı bir sürü mektuplar da bu açıdan başka bir değer ifade etmektedir. Fazla yaygınlaşmasının bir haracı olarak diyelim Marx'ın düşüncesi son derece basite indirgenmiş, bayağılaştırılmıştır. Daha kolay öğretilmesini sağlamak için de şemalar yapılmakta ve birer doğma haline getirilmektedir. Tarihi materyalizmi bir çeşit ekonomik determinizme indirgemeye eğilimli bu yeni akımlara karşı Engels şiddetle karşı çıkarak (Lafargue 1884'de yayınladığı üç broşüre «Karl Marx'ın ekonomik materyalizmi adını koymuştur). İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, fakat bu oluşum belirgin bir çevrede bir önceki gerçek maddi koşullar üzerine dayanır; bu koşullar arasında da, diğer siyasi ve ideolojik koşulların ne kadar etkisi altında kalırsa kalsın yine de egemenliğini sürdüren ekonomik koşullardır ve bir üç-

tan diğer uca olayları anlama yeteneğini size veren de bu ekonomik koşulların oluşturduğu kırmızı ipliktir» der. Ama yeni Marksistlerimizin de bazı özürleri vardır. «Gençlerin ekonomik yöne gerektiğinden fazla önem vermelerinin sorumluluğunu Marx ve kısmen de ben taşımaktayız. Rakiplerimizin karşısında, onların inkâr ettikleri asıl ilkeye önemle işaret etmek zorunda idik ama karşılıklı eyleme katılan diğer etmenlerin de hakkını teslim etmek için ne zamanımız, ne yerimiz ve ne de fırsatımız vardı.» Bununla birlikte kesinlikle ve bazen de sert bir dille müdahale etmesine rağmen Engels alçak gönüllülükte hiç bir zaman ayrılmamıştır. Tüm hayatı boyunca «ikinci keman» olarak kalmış ve Marx gibi yetkin bir «birinci kemana» sahip olmak onu daima mutlu kılmıştır. Şimdi ise teori alanında Marx'ın yerini almak ve «birinci keman olarak» çalışmak zorundadır. Ama yanlış notalar da yükselmeyecek değildir. «Gaflar kaçınılmaz oluyor, fakat benden başka hiç kimse bunları daha iyi sezinleyemez» der Engels.

Bundan sonra sosyalizm, hızlı ama sarsıntıları da eksik olmayan bir gelişme gösterir. Ortaya çıkardığı yeni sorunlar için Engels sürekli olarak soru yağmuruna tutulur. Aslında kendisi de bu soruların sorulmasını beklemeden düşüncelerini söyler, açıklamalar yapar.

Sosyalizm Amerika'ya Alman göçmenler ve 1848'den kalma devrimciler tarafından sokulmuştur. Tek tecrübeleri, gizli örgütler ve gruplaşmalardır. Amerikan işçilerine göre doktrinci üstünlükleriyle sarhoş oldukları için Engels dostu Friedrich Adolf Sorge'a yolladığı mektuplarda onları böyle bir tutuma karşı uyarır. Alman komünistleri, Amerikan işçilerine kendilerini empoze etmeye kalkışmamalı, tam tersine onlara kendi örgütlerini kurmaları için yardımcı olmalıdırlar. 1886'da büyük grevler patlak ver-

diği ve Şikago'da bir bombanın patlamasından sonra anarşistler tutuklandıkları zaman Engels'in bu olaylara karşı ilgisi daha da artar. Zira bunlarda Amerikan proletaryasının olağanüstü bir biçimde sahneye çıktıklarının kanıtlamasını görür. 1886 sonunda yazdığı bir mektupta «Sizden rica edeceğim, bırakınız zaman, eylemleri olgunlaştırıp sağlamlaştırsın. İnsanları, sonradan öğrenecekleri ama şimdi gerçekten yutamayacakları şeyleri tıkıştırmaya zorlayarak başlangıçta yaptığınız yanlışlığı daha da ağırlaştırmayın» diye tekrarlar. 1888'de Engels, Eleanor, Aveling ve kimyacı Schorlemmer ile birlikte Amerika'ya gider. Bozulan sağlık durumuna rağmen bu yolculukta bir çeşit gençlik kazanır. Eleanor'un söylediğine göre bu yolculuk esnasında hava ne olursa olsun güvertede gezinmekte ve birasını da devirmektedir. Amerika'daki turnesinde New York'tan daha insancıl gibi gördüğü Boston'a, sonra Niyagara şelalelerine, Toronto'ya ve Montréal'a geçer. (On yıl içinde Kanada, Amerika'ya ilhak için tam anlamıyla olgunlaşmış olacaktır. Aslında sosyal bakımdan, otelleriyle, gazeteleriyle, reklâmlariyle v.s. tıpkı Amerika gibi olmuştur ve yarı yarıya ilhak edilmiş gibidir). Oradan Plattsburg'a ve Adirondacks'lara geçer. Engels ölümüne kadar bu uçsuz bucaksız genç ülkedeki işçi eylemleriyle ve onların gelişmesiyle ilgilenecektir.

Bu arada Avrupa sosyalizmi de kendi sorunlariyle uğraşmaktadır. İngiltere'de Viktorya devrinin gelişmesi son bulmuştur. 1889'daki Londra dok işçilerinin grevinin de işaret ettiği gibi 1880 - 1890 yıllarında işçi eylemleri yeniden başlamıştır. «İşe alınabilmek için her sabah birbirlerine giren bu zavallı aç insan sürülerinin direnişlerini organize etmeleri, 40 ile 50.000'lik bir insan gücü yaratmaları, gemilerin yüklenmesiyle herhangi bir ilişkisi olan East

And'deki tüm meslekleri greve sürüklemeleri ve bir haftadan daha fazla dayanarak güçlü ve zengin dok firmalarının ödünü patlatmaları benim için birer gurur kaynağı olmuştur» diye yazar Engels.

Tom Mann, John Burns ve Ben Tillet gibi bambaşka tipte militanlar ortaya çıkar, vasıfsız işçiler de eyleme katılır ve yeni yeni kuruluşlar onları bir örgüt altında toplamaya başlar.

Bir sosyalist partisinin gerekliliği artık kendini iyice hissettirmektedir. Marksist eyilimindeki ilk örgüt olan Sosyal Demokrat Federasyonunun (The social democratic Federation) çekirdeğini oluşturan Demokratik Federasyon (The Democratic Federation) 1881'de kurulur. Bu eylemin kurucusu Marx ve özellikle Engels'in hiç de tutmadığı H. M. Hyndman adında biridir. Büyük bir servete sahip olan Hyndmann (Babası zenci ticaretiyle zenginleşmiş olup kendisi de bir borsa ajanıdır) bunun tümünü sosyalist propagandaya ayırır. Ama otoriter karakteri, dolap çevirmedeki becerisi ve kaba davranışları göze pek de hoş görünmemektedir. Uzaktan bakıldığı zaman, Engels'in bu işte biraz taraf tuttuğu söylenebilir, zira işleri pek ince eleyip sık dokumayan ve Eleanor'un dostu olan Aveling'in etkisi altında kalmıştır. (Oldukça etkin bir militan olarak Eleanor, İngiliz işçi eyleminde önemli bir rol oynamış, özellikle gaz işçilerini o örgütlemiş ve 1898'de intihar etmiştir). Sonuç olarak bir bölünme ortaya çıktığından Eleanor Marx, Edward Aveling ve William Moris ile birlikte 1884 yılında bir «Sosyalist Birliği» kurulur. (The socialist League). Ama kısa süre sonra anarşistler egemen olmakta gecikmezler. Engels'in arzusu, sosyal demokratik federasyonla, kesinlikle anti-marksist olan Fabienne örgütüne karşı duracak olan ve İngiliz işçilerinin mücadelelerine bağlı bir işçi partisinin kurulmasını görmektir. 1893'de Bradford'ta Keir Har-

die'nin kurduğu «Bağımsız İşçi Partisi» (The Independant Labour Party) amaçlara uygun gibi gözükür ve Engels bundan mutluluk duyarak «Bir yandan Sosyal Demokratik Federasyon, öte yandan Fabianler, gruplaşmalarından ötürü taşradaki sosyalist gelişmeyi derleyip toparlamakta yeteneksiz kalmışlardır. Böylece üçüncü bir partinin kuruluşu çok yerinde olmuştur» diye yazar. Başlangıç ümit vericidir. Yeni partinin Lancashire ve Yorkshire'deki seçim kampanyası «hükümetin dibine ateşi dayamıştır.»

Engels'in Paul Lafargue ve Laura Lafargue'a yazdığı mektuplar, 1889'dan 1893'e kadar bazı başarılı seçim sonuçları elde etmiş olan Fransız İşçi Partisine karşı duyduğu ilgiyi doğrular. Ama Engels'e göre, Fransız işçi eylemlerini geleneksel olarak tehdit eden iki tehlikeye dikkat etmek gerekir: Diktatörlüğün aranır hale gelmesi ve oportünist parlamentoculuk. Diktatörlük konusunda Engels, bulanjizmin sosyalist sıralarda yaptığı yıkımlardan ötürü son derece hassastır ve şiddetle karşı çıkar (Bulanjizm: 1885 - 1889 yıllarında rejime karşı gelenleri General Boulanger'nin etrafında toplayan siyasi eylem). «Bu Bonapart ateşinin üçüncü nöbetidir: Birincisi gerçek ve büyük Bonapart'la gelmiş, ikincisinde sahte bir Bonapart ortaya çıkmış, üçüncüsünde ise siyah atından başka bir şeyi olmayan hem sahte Bonapart, hem sahte general, hem sahte kahraman ve sonuçta her şeyi ile sahte olan biri peydah olmuştur. Ve bu şarlatan sanayi atıyla bile tehlikeliydi. Bereket versin ki şiddetli bunalım gerilerde kaldı. Ümit edelim ki Fransız halkı bir daha bu diktatörcülük nöbetlerine kapılmasın». Engels 1894'de, Fransız işçi partisinin Nantes'daki kurultayı esnasında kabul ettiği toprak programını şiddetle eleştirir. Kapitalizm, küçük köylü toprak mülkiyetlerini zaten yavaş yavaş erittiğinden sosyalistlerin bu bölücü eylemi hızlan-

dırmamaları gerekmektedir. Bununla birlikte asıl olan, «köylülere topraklarının ancak ortaklaşa işletilmesi yoluyle bunlar üzerindeki mülkiyetlerini koruyabileceğimizi anlatmaktır.» «Onlara yalnızca arzularının tersine kaba kuvvet kullanarak kendi mülkiyet ilişkilerine müdahele etmeyeceğimize dair söz verebiliriz. Kendi hesabına çalışan küçük köylü gerçekten bizdendir. Kaderini iyileştirmek, kooperatifçliğe geçişini sağlamak için buna rıza gösterirse her şeyi yapacağız. Dahası, kendi ufak toprağının sahibi olarak buna rıza göstermese de düşünmek için ona zaman bırakacağız.»

1890 sonbaharında Bismarck'ın düşüşünden sonra Almanya'da sosyalistlere karşı olan tüm kanunlar kaldırılmıştır. Yeni bir program sorunu Alman sosyalistlerinin ilk uğraşısı olacaktır. Bunu fırsat bilen Engels 1891'de «Gotha Programının Eleştirisi» adı altında daha önce değindiğimiz «Marx'ın kenar notlarını» yayınlayacaktır. Bu, Erfurt kurultayı arifesinde açık bir baskı aracıdır öylesine açık ki Engels Kurultay için hazırlanmış olan program taslağı konusunda kendi kişisel eleştirilerine de yayınlanmaktan çekinmez. Gotha programına göre daha değiştirilmiş olan Erfurt programı, Engels'in gözünde belirli bir gelişmeyi oluşturur. 1893'de Alman sosyal-demokrat partisinin aldığı 1.786.000 oydan dolayı sevinç duyar. «Öğütümüz her haliyle mükemmel olup rakiplerimizin canını sıkmaktadır» der. Bununla birlikte endişesiz de değildir ve ölümünden biraz önce geçen bir olay kendisini bir hayli sinirlendirir. Marx'ın 1848-1850 Fransa'sında sınıf mücadeleleri üzerine yazdığı yazılarının yeniden basılması üzerine buna ek olarak verdiği ve son büyük yazısı olan «önsöz»üne ne kadar önem verdiğini okuyucu daha önce bilmektedir. Oysa, kendi iznini almadan Liebknecht belgeyi orasından burasından kırparak yayınlamış ve En-

gels'i kanunu her ne pahasına olursa olsun savunan bir insan olarak göstermiştir. Engels Paul Lafarguea yolladığı bir mektupta «Liebknecht'in ya siyah ya da beyaz görmesi, ne talihsizlik. Onun için aradaki nüanslar yok gibi» diye yazar.

Bu arada Rusya'daki devrimci eylemlere ilgisi sürmektedir. Rus dilini bildiğinden sosyalist Rus edebiyatını aslından izlemekte ve tüm sempatisi ve cesaretlendirici yazıları kesinlikle Marksizme dönmüş olan «Emeğin Bağımsızlığı» gurubuna yönelmiş bulunmaktadır. Plekhanov'un 1884'de yayınladığı popülizmi çürüten «Anlaşmazlıklarımız» adlı kitabını okuduktan sonra Engels Vera Zasuliç'e şöyle yazar: Rus gençliğinin arasında Marx'ın büyük siyasi ve ekonomik teorilerini içtenlikle ve tümüyle benimseyen ve kendisinden önce gelenlerin biraz Rus hayranı ve anarşist geleneklerini kesinlikle atan bir partinin olması bana kıvanç ve gurur veriyor. Sağ olsaydı Marx da bundan büyük gurur duyardı». Plekhanov 1889'da Londra'ya gider ve Engels'e devrimci eylemlerin durumu konusunda bilgi verir. Engels kapitalizmin gelişmekte ve Marx'ın ne olacağını merak ettiği köy komünlerinin de hızla dağılmakta olduğu kanısına varır. Bununla birlikte Ruslar. Marx ve Engels gibi düşünecekleri yerde, kendi yerlerinde olabilecek bir Marx'ın yapacağı şekilde düşünmeleri gerekir ve ancak bu koşulladır ki «Marksist» kelimesi asıl var oluş nedenini bulur. «Engels'in 1895'de kendisini ziyarete gelen bir Rus'a verdiği öneri budur ve özellikle bu önerinin yalnızca Ruslar için değil diğer tüm ülkeler için de geçerli olduğunu belirtir.

Bu arada ikinci bir yeni Enternasyonal doğmaktadır. Ama Engels milli sosyalist partiler arasındaki bağların yeterli olmadığını düşünerek girişimin zamansız olduğu kanısındadır. Bununla birlikte ulus-

lararası iki işçi kurultayı Paris'te 1889 yılında toplanacağından karşılaşılan ilk sorun Marksistlerin mi yoksa rakiplerinin mi kazanacağıdır. O zaman bilimsel sosyalizm taraftarlarının zaferine yardımda bulunmak amacıyla Engels, kavganın içine atılır. 1 Mayısı uluslararası Proletarya günü yapmak için Paris Kurultayının yaptığı girişimleri memnunlukla karşılar ve 1 Mayıs 1890'da büyük gösteriler yapılır. Ve o gün Engels Komünist Partisi Manifestosu'na yeni bir önsöz yazar. «Bu satırları yazdığım anda Avrupa ve Amerika proletaryası ilk defa olarak aynı bayrak altında ve tek bir ordu halinde güçlerini harekete geçiriyor. Tüm bunları görebilmek için Marx neden yanımda değil sanki?». Londra mitingi 4 Mayısta Hyde Park'ta düzenlenir. «40 yıl sonra ilk kez İngiliz Proletaryasının sesini işittikten sonra bize kürsü vazifesini gören kalabalık arabadan indiğim zaman kendimi daha büyümüş hissettim. Ne güzel bir bahar bu ve beş günden beri tüm kiraz ağaçları çiçek içinde». Birkaç hafta sonra Engels Cap Nord'a gider ve geldiği zaman neşe içindedir, gençleşmiştir ama bir de oranın şu berbat birası olmasa.

Engels'in hayat dolu karakteri olağanüstüdür. Kuşkusuz ki inişler çıkışlar vardır yaşamında ama kendine çabuk gelir. Kurtulduğu güç bir durumdan sonra 24 Temmuz 1887'de «Bira nehir gibi akıyor. Günde iki şişe deviriyorum ve beş kilometre de yürüyorum. Birkaç pazardır da bir bardak porto şarabı içiyorum. Gelişme sayılmaz mı yani tüm bunlar?» diye yazar. 1884 sonunda Kapital'in üçüncü kitabı yayınlandığı zaman Engels faaliyetlerinin bilançosunu bizzat çıkarır. Avrupanın beş büyük ülkesinde sosyalist eylemin gelişmelerini izlemekte ve bu amaçla yedi günlük gazeteyle 22 haftalık dergiyi didik didik etmektedir. Hepsi de, yeni öğrenmeye başladıkları bir tarafta olmak üzere (Bu itirafta bulunduğu zaman

64 yaşındadır) Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Bulgarca, İspanyolca, Lehçe, Çekçe dillerinde yayınlanmaktadır. Dil öğrenme hırsı bir türlü dinmemiştir ve 1853'de acemce öğrenmeğe kalkmıştır. «Bu da bir çocuk oyuncağından farksızdır». Her cinsten insan ziyaretine geldiğinden pazar günleri evi «Babil Kulesini» andırır. Bu arada bir sürü muhabirin sorularına da cevap verir. Sosyalistler arasında bir tartışma çıktığında hemen ona danışılır. Pohpohlamadan kutlar ve küçük düşürmeden eleştirir. Sık sık yapıldığı gibi yalnızca yazılarına bakarak kendisi hakkında karar vermeyelim. Günde bir sürü mektup yazar, eğer muhatabı eski bir dostuysa serbestçe ve konuşma diliyle kaleme alır yazılarını. Değerlendirmeleri sert, kırıcı, çoğu kez kaba ve bazen de haksızdır. Hiç başını kaldırmadan saatlerce yazar en yüksek düzeydeki düşüncelerden günlük en basit konulara atlar; sözgelimi parantez içinde bacaklarındaki romatizmalardan yakındıktan sonra hemen doktrin gelişmeleriyle yazısını sürdürür. Her şeye rağmen ulaşım araçlarının şimdiki düzeyde olmadığı bir zamanda «mektup» uluslararası sosyalist örgütlerde önemli bir rol oynamaktadır. Yolculuklar hem yavaş hem de pahalıdır. Ve o zaman kutuya bir mektup atılır ve Engels, sosyalizmin sorun olduğu tüm ülkeleri kapsayan geniş bir mektup şebekesinin ortasında gibidir. Nezaketi, dikkati, ama Marx'ın şerefi ile devrimci eylem sözkonusu olduğu zaman gürleyen sesiyle de karakteri tüm çıplaklığıyle bu mektuplardadır. Şunu da unutmamak gerekir ki ne Engels'in ve ne de Marx ile Engels arasında yazılmış mektuplardan hiç biri yayınlanmak için kaleme alınmamıştır.

Engels, yaşına, çalışmasına ve her şeye rağmen bozulan sağlık durumu karşısında tasarılar yapmaktan da geri durmaz. Ümitlerine uygun olarak Engels'i tarihin akışını hızlandırmağa yönelten iyimserliği ka-

rakterinin en belirgin bir temelidir. Bir İrlanda Tarihi yazmak, çalışmalarını yeni baştan ele almak ve özellikle «Köylüler Savaşı»nı tekrar yazmak istemektedir. Şunu da hatırdan çıkarmamak gerekir ki ne Marx ve ne de Engels ilk baskının kesin olduğunu hiç bir zaman kabul etmemişlerdir. Ve Engels bazı eserlerinin yazılması için hazırlıkların yetersiz olduğunu bizzat itiraf eder. Örneğin «Ailenin kökeni»ni de, Laura Lafargue'a yazdığı gibi, bu konudaki tüm edebiyatı okumamıştır. «Bu genç yıllarıma lâyık çocuksu bir cesaret örneğiydi» der.

Özellikle, Kapital'den söz açarak, Marx'ın ve eserlerinin tanınmasına yardım etmek ister. Bu amaçla yapılacak, izlenecek ne çok çalışma vardır. Lassalle'ın Marx'a yazdığı mektupları yayınlamak (notlarla, referanslarla ve bir de önsözle birlikte), kendisinin, ya da Marx'ın daha önce yazdıklarını yeniden yayınlamak, özellikle Ren Gazetesi'ndeki yazıları bastırmak v.s.... Arzularından bir tanesi de Marx'ın siyasi hayatını kaleme almaktır. Hiç olmazsa 1848-1850 yıllariyle A.I.T. sürecine rastlayan kısımları kaleme almak ister.

«Durum şu merkezde kI, diye yazar, tam yetmiş dört yaşındayım ve kırk yaşında iki İnsanın yaptıklarını yapıyorum. Kırk ile otuz dört yaşında iki Engels'e bölünebilseydim tam yetmiş dört ederdi ve işin içinden kolayca sıyrılırdık. Ama her şeyi olduğu gibi kabul etmek gerektiğine göre çalışmamı sürdürmem ve olanakların elverdiği ölçüde çalışmam gerek».

Bununla birlikte Engels, geçen yıl yani 1893 Ağustos ayında Avrupa'da gerçek bir sükse yapmıştır. Zürih'te uluslararası sosyalist kurultayı kapanış konuşmasında «Bana göstermiş olduğunuz sevgiyi şahıs olarak değil ama burada portresini bulundurduğunuz büyük adamın, çalışma arkadaşı olarak ka-

bul ediyorum» der. Ve sonra Karl Marx'ın portresini işaret ederek birinci Enternasyonal'in eyleminin ne olduğunu birkaç kelimeyle anlatır. Paris ve Brüksel kurultaylarından sonra üçüncü kurultayını da yapan yeni Enternasyonal, öncekinden daha da güçlüdür. «Gruplaşmamamız gerek ve ortak ülkelerimizi korumalıyız» der. Viyana'dan geçerken şerefine iki gösteri düzenlenir. «En büyük ödülüm sizsiniz diye bağırır. Benim ödülüm tüm dünyadır. Biz büyük bir gücüz, korkutan büyük bir güç. İşte beni gururlu kılan da budur.» Berlin'de sosyal-demokratların bir mitinginde konuşur, gösterilen sevgilerden hiç bir zaman sarhoş olmaz. Buna karşın kadınlara karşı da daima hassastır. Zürih'te kadınlar «nefis bir şekilde temsil edilmişlerdir», Viyanalılar «küçük birer aşiftedirler», özellikle küçük bir Dworzak vardır ki genç bir fabrika işçisi olan bu kıza âşık olduğunu itiraf eder ve İtalyan sosyalisti Antonio Labriola'nın tumturaklı nutkunu dinlemektense bu küçük işçi kızın yanında kalmayı tercih eder. Rus kadınlarına gelince, «parlak nefis gözlü dört beş tanesi» her şeye değer. Bu aynı mektupta Engels, karmakarışık olarak hem kurultay tartışmalarından, hem de bu buluşmalarından söz eder. Ama ukalalığın, namus gösterilerinin ve ikiyüzlülüğün tam karşısında olacaktır sonuna dek. Kendi şahsına yapılmış gibi görünen her türlü övgüye karşı çıkacaktır. Dolaylı yoldan, yaş günlerinden biri vesilesiyle, Londra Komünist İşçi Eğitim Örgütünün, bir program hazırladığını öğrenince hemen karşı dikilir. «Marx ve ben, bir kimseye bu biçimde yapılan gösterilere her zaman karşıydık meğer ki bu girişimler önemli bir amaca yönelmesin». Her şeye rağmen yetmiş yaşı için gelen sevgi gösterileri dalgasına engel olamaz. «Tohumları benden çok daha büyük bir insan, Karl Marx tarafından ekilmiş şeref-

leri kuşanmak benim kaderim olmuştur» diye cevap verir.

Son mektuplarında, başlayan silahianma yarışı karşısında çıkacak bir dünya savaşının tehlikelerini görür gibi olur. Bulanjizmde şoven patlamaların risklerinden korkar. 25 Mart 1889'da Paul Lafargue'a yolladığı mektupta «Savaş benim için en korkunç bir ihtimaldir. Yoksa Fransa'nın kaprislerine aldırmam ben. Ama on, on beş milyon askerin katılacağı ve yalnızca bunları beslemek için işitilmemiş bir yıkımın kaçınılmaz olacağı harp eylemlerimizi tümüyle ve zorla alıp götürür. O zaman her ülkede şovenizm yeniden hortlar ve sonuç olarak 1815'den de korkunç bir çöküşün içinde bulur insan kendini ve her şeyleriyle mahvolmuş tüm halkların açlığı üzerine kurulan gerici bir süreç oluşur. Bu amansız savaştan bir devrim doğma olasılığının azlığına karşı tutucular bayram eder. İşte bu beni korkutuyor» diye yazar. Engels 1893'de «Avrupa silahsızlanabilir mi?» adı altında broşür halinde bir seri yazı yayınlar. Bu yazılarında, milis kuvvetlerinin, sürekli ordular ın yerini alıncaya kadar askerlik sürelerinin tedrici ve karşılıklı olarak azaltılması için uluslararası bir düzenleme önerisinde bulunur. 1893 Haziran tarihli «Daily Chronicle»a verdiği bir demeçte, gelecekteki bir savaşla karşılaştırıldıklarında geçmişteki tüm savaşların birer çocuk oyuncağı gibi kalacağını bildirir. Bununla birlikte Engels 1894 yılının sonuna doğru iyice kuvvetten düştüğünü hisseder. 4 Eylül 1894'de Sorge'a yolladığı bir mektupta yetmiş beş yaşındaki adamın yüzü artık eskisi gibi neşeli ve dinç değil. Şurası gerçek ki bacaklarımın üstünde zor durabiliyorum. Çalışmak istiyorum, yeteneğim de biraz var ama eskiden küçümsemeğe cesaret ettiğim soğukalgınlıklariyle mide ağırlıkları artık daha iyi bakılmamı gerektiriyor. Yine de bu kadarla kalırsa iyi sayılır

rahatsızlıklarım» der. Ama bu kadarla kalmaz onlar, hisseder ne olduklarını ve doktorlar da boşuna gizlemeye kalkarlar. Bir gırtlak kanseridir bu. Stoikçe ve hatta biraz mizahla bile karşıladığı acıları dayanılmaz hale gelir. 1895 yazında kendisini ziyaret eden Avusturyalı sosyalist Victor Adler'in izlenimleridir tüm bunlar. Boğaz bezelerinin şişmesinden büyük acı duyarken, «boynunun etrafındaki patates tarlalarında gelmesi çok yakın olan tehlikeden» gülerek söz eder. Laura Lafargue'a yazdığı bu mektup 23 Temmuz tarihini taşır ve 28 Temmuzda da Engels Eleanor'u kabul eder. Artık konuşamamakta, bir tebeşir ve arduaz parçasiyle konuşmayı izlemekte ve «bağımsız Emek Partisi»nin durumu hakkında bilgi almaktadır. Birkaç gün sonra şuurunu kaybederek 5 Ağustos 1895'de akşam 10.30'da ölür.

Engels gösterişsiz, hiç kimsenin haberi olmadığı basit bir cenaze töreni istemiş ve ölülerin yakılması o zamanlar yaygınlaştığından vücudunun yakılarak küllerinin denize serpilmesini arzu etmişti. D. Riazanova bakılırsa Alman sosyalistleri bir anıt dikmek istemekteydiler. Ama sonunda Engels'in arzuları kabul edilmiştir. Zaten Engels son anlarına kadar çevresinde toplanan kederli yüzlü insanları şaşırtıp durmuştur. Alman sosyal-demokrat partisine bıraktığı bir miras konusunda Bebel'e bunun Prusyalıların eline düşmemesi için çaba harcamasını rica etmiştir. «Ve bundan emin olduğunuz anda kutlamak için gidin şerefime bir şişe iyi şarap için» diye şakalaşmıştır. Cenaze merasimi 10 Ağustosda bir sürü işçi partisi delegelerinin katılmasiyle yapılır: Paul Singer ve Wilhelm Leibknecht Alman Sosyal demokrat partisini, Bebel Avusturya sosyal demokratlarını, Paul Lafargue Fransız işçi partisini, Eleanor Marx. Aveling ve Harry Quelch Ingiliz işçi eylemini, Edouard Anseele Belçika'yı, Vera Ivanovna Zasuliç ve Kravt-

chnski (Stepniak denilen) Rusya'yı, Valera İtalya'yı Frank van der Goes Hollanda'yı temsil ederler. Ayrıca Polonya ve Bulgaristan işçi eylemi temsilcileri de merasime katılır. Liebnecht, Babel, Lafargue, ve Kapital ile Komünist Partisi Manifestosunu çeviren İngiliz hukukçusu Samuel Moore konuşurlar. Tabut, cenaze merasiminin olduğu Waterloo garından Woking krematuvarına nakledilir ve Engels'in küllerini bulunduran kutu, bir zamanlar Marx'la birlikte dinlenmek için geldikleri güney İngiltere'deki Eastbourne kaplıcalarının yakınında denize atılır.

SONSÖZ

Biyograf bir bakıma bir dram yazarı gibidir. Dekorlarını düzenler, gerektiğinde değiştirir, şahıslarını yerlerine koyar. Şu farkla ki dekorları ve şahısları gerçektir (hiç olmazsa biyograf öyle ister). Her şeye rağmen, basitleştirme, dramlaştırma ve dahası yeni bir biçim ortaya koyma çabaları da vardır bu uğraşılarda. Çevre öylesine değişik, öylesine hareketlidir ki bunu dekor dilimlerine bölmenin olanağı yoktur: 1818 yılında Trèves, Berlin, Hegel'in ölümünden sonraki Berlin, 48'den önceki Paris, devrimlere gebe bir Köln, işsizlerle dolu Manchester sokakları, British Museum'un okuma salonu, Saint Martin's Hall mahkemesi, 1871 Komün barikatları, kürsünün üstünde asılı Marx'ın portresiyle Zürih kurultayı... Bu birbirlerini izleyen tablolar yığınının doğal olmaması kaçınılmaz bir şey.

Diğer yandan, sahne kulisleri gibi biyografın da kulisleri vardır. Bu kulislerin hem uşağı, hem de tarihçisidir. Onun için büyük adam yoktur. Ama sözgelimi Marx ve Engels gibi bazı adamlar, küçük yanlarıyla mı tarihe girmişlerdir? O zaman bu adamları sık sık ve isteyerekten ihmal ettiğimizden yakınmaz-

lar mı? İstersek biz de bir sürü hikâye anlatabilirdik. Sözgelimi Marx'ın burjuva zevkleri olduğunu ve kızlarının nişanlılarının maddi durumlarından endişelendiğini yazabilirdik. Engels'in bazen kendisini feda edilmiş olarak gördüğünü, Marx'ın da hastalandığı zaman sevgilerini tehlikeli olarak gördüğü kimselere aşırı derecede sinirlendiğini söyleyebilirdik. Marx'ın Hélène Demuth'dan olan ve bir skandala meydan vermemek için Engels'in kabullendiği erkek çocuk üzerinde durabilirdik. (Pierre Durand «Karl Marx'ın aşk hayatı» adlı eserinde Karl ve Jenny çiftinin bu dramatik bunalımını derinliğine anlatır). Marx'ın karısına yazdığı ve belki de Engels'i istihza ile eleştirdiği mektuplarının yakıldığını anlatabilirdik. Ama sonra? Piyesin kulislerde oynandığı ve bugün Marx ve Engels konusunda (kendi şahıslarını kastediyorum) bu küçücük taraflara önem verildiği söylenilebilir mi? Cahillikle, bile bile yapılan unutkanlıklarla, ya da hatır-niyaz olmakla suçlanmamak için bunlardan birkaçını hatırlattık. Bununla birlikte iyi bir seçim yapmak ve biyografik ayrıntılarda bize en açıklıkla görünenleri ortaya çıkarmak gerekti.

Daha kötüsü de var. Bugün Marx ve Engels'in ortak çalışmaları konusunda hâlâ tartışmalar var. Belki de Engels'in alçakgönüllülüğüne fazla yer verilmiştir. Ludwig Feuerbach 'hakkındaki bir notunda ve Marx'ın ölümünden beş yıl sonra Engels ortak çalışmalarına yaptığı katkıyı belirtirken, «bu teorinin hazırlanmasında benim ne gibi bir payım olduğu hakkında yazılar çıkıyor (Marx'ın adına bağlanan teori). Bunun üzerine birkaç kelime söylemekten kendimi alamıyorum. Marx'la geçen kırk yıllık bir ortak çalışma esnasında ve bundan önce teorinin hazırlanmasına ve özellikle geliştirilmesine bir katkıda bulunduğumu inkâr edemem. Ama temeli oluşturan asıl fikirlerden birçoğunun, özellikle ekonomi ve ta-

rih alanında kesin, kararlı bir formüle bağlanmaları Marx'ın eseridir. Bunlara yaptığım katkı, özel birkaç alan bırakılırsa, Marx tarafından da pekâlâ gerçekleştirilebilirdi. Ama Marx'ın yaptığını ben yapamazdım. O hepimizin önünde, hepimizden daha uzağı görebiliyor daha geniş ve daha hızlı düşünebiliyordu. Marx bir dehadır biz ise olsa olsa yetenekli kimseleriz sadece. Onsuz, teori bugünkü teori olamazdı. Bu yüzdendir ki hakkiyle o'nun adını taşıyor» der. Engels'in bu itirafiyle her şeyin düzeldiğini sanmıyorum. Kuşkusuz ki Marx'ta üstün bir teori yeteneği vardır. Ama Engels'e ne denli çok yaklaşılırsa o'nun basit bir aracı ya da Marx'ın eserlerini yayan basit bir kimse olmadığı daha çok anlaşılır. Yalnız yaşadığı on iki yılda isteyerekten sahneden çekilmiş ve geleceğe bir mirasçı, vasiyetnameyi uygulayan birkişi olarak görünmek istemişti. Kesin ve kapalı bir sistem olarak göründüğü ölçüde Marx'ın reddettiği Marksizm kelimesine bir bakıma ün kazandıran yine odur. Ama gerçekte, ortak bir eser, ortak bir eylem vardır. Kendi kanıma göre Marx ile Engels arasında ciddi bir anlaşmazlık olmamıştır. Engels'in yumuşak başlılığından ileri gelmeyen gerçekçi bir fikir ve düşünce birliği vardır aralarında. Belirli bir işbölümü, karakterleri, tecrübeleri ve dehalariyle her biri bu ortak esere katkıda bulunmuştur. Sorun, (bunu gizlemiyoruz) daha yakından incelemeye lâyıktır. Engels herhalde kendisinin kötüleneceğini hissetmişti. Marx'ın ölümünden biraz sonra «İyi kalpli Marx'a yolunu şaşırtan kötü Engels hikâyesi 1844'den beri kimbilir kaç kez söylendi durdu» diye yazacaktır. Ne var ki Engels'in katkısını küçümsemek genel bir eğilim olup çıkmıştır. Marx'ın biyografı Franz Mehring Engels hakkında «Tevrattaki peygamberlerin yaşına kadar genç kalmak olanağını kazanmış, yaşlılık yılları ise tarihsel faaliyetinin en yoğun olduğu döne-

mini oluşturmuştur. Yaşlı adam, genç adamın söz verdiklerini bitirmiştir o kadar» der. Diğer bir deyimle, «genç Marx» yeni yeni keşfedilmeğe başlanmıştır. «Yaşlı Engels»i de keşfetmenin zamanı gelecektir belki de.

İki adamın hayatına bağlı olduğumuzdan doktrinler ormanında elimizde baltayla dolaştık ve aceleci bir oduncu gibi erişebildiğimiz en güzel odunları kesebildik. Bu arada çalılıklar arasına gizlenen genç filizleri de ihmâl ettik. Marx ve Engels'i terkettiğim şu saatte, hem hayatlarını ve hem de dünya görüşlerini açıklamanın ne kadar güç olduğunu anlıyorum.

Engels'in küllerinin denize atıldığı andan başlayarak Marksizm kendi şansını kullanmaya başlayacaktır. Fakat Marx ve Engels'in ortaya koyduğu düşüncelerin gelişme tarihi artık biyografa ait değildir. Bununla birlikte mesafenin çabuk kapandığı söylenebilir. Zira Engels'in ölümünden birkaç ay sonra o zaman yirmi beş yaşında olan Lenin, «Rabotnik» antolojisinde «Rus devrimcileri onun şahsında en iyi dostlarını kaybetmişlerdir» diye yazacaktır. 1895'den sonradır ki kendisini bilimsel bir tasarı olarak kabuleden Marksizm kesin ve kapalı kalmadığı ölçüde yaşıyabilir. Belki bu konuda biyograf birşeyler söyleyebilir zira Marksizmin tarihsel niteliğini de simgelemeğe çabalar. Kronolojik bir sıralama zorunluluğunun egemen olduğu bir biyografya Marksizmin nasıl oluştuğunu göstermek gibi bir avantaja sahiptir. Mitolojinin anlattığına göre Tanrıların babası Zeus'un migreni tuttuğu bir gün AKLIN kendi kafasından baştan aşağı silahlı çıkması gibi Marksizm de Marx ve Engels'in kafalarında aniden ve tümüyle oluşmamıştır. Bu konuda daima Lenin'in düşüncesine başvurmak gereklidir. Ona göre «Marksizm, uygarlık gelişmesinin uzandığı büyük yolun bir kıyısında ken-

di üstüne kapalı ve fosilleşmiş bir doktrin anlamında gruplaşma değildir». Marx ve Engels, düşünceleri, kurdukları ilişkiler, kültürleri ve gezileriyle başlıca üç düşünce akımının birleştikleri noktada bulunuyorlardı: Alman felsefesi, Fransız sosyalizmi ve İngiliz ekonomi politiği. Diğer yandan Marksizm XIX. yüzyılın ortasında kendiliğinden doğmuş değildir. Ortaya çıkışı belirli tarihsel koşullara bağlıdır: XVIII. yüzyıl sonundan XIX. yüzyıl sonuna kadar büyük olaylar dünyayı sarsmıştır: Amerikan devrimleri, 1789, 1830, 1848, 1871 Fransız devrimleri, 1848 Avrupa devrimleri, bilimin ve sanayinin gelişmesi, sosyal sınıflar arasında şiddetli çatışmalar, yeni tipte koloni genişlemelerinin başlangıcı gibi. Eskiden de var olan ve şimdi sahnenin önüne getirilmiş olan güçlerin ne olduğu birdenbire anlaşılmıştır. Diğer yandan Marx ve Engels, kendi üzerlerinde etkilerinin büyük olduğu diğer düşünürlerin hafife alınmasını asla kabul etmemişlerdir. Sözgelimi Hegel. Bu konuda çok tipik bir olay anlatılabilir. «Volksstaat» gazetesinde Liebknecht, 1870 yılında Engels'in yazdığı bir yazıya ek yaparak Hegel'i kralcı ve Prusyalı Devlet fikrini yücelttiğinden dolayı kınamıştı. Engels buna kö pürmüştür. «Bu cahil adam (Liebnecht) «Prusyalı» kelimesini kullanarak Hegel gibi bir devin hakkından geleceğini zannetmektedir ve üstelik bunu benim söylediğimi etrafa yayıyor» der. Bu konuda Engels'e verdiği bir cevapta Marx, Liebnecht'e «eğer yeteneklerin sadece Hegel'e çamur sıçratmağa yetiyorsa, o pis ağzını kapatsan daha iyi edersin» dediğini yazar. Önce değindiğimiz gibi Marx'ın okumaya olan tutkusu, kendisinden önce düşünülen ve yazılanları hiç bir zaman ihmal etmeme isteğinden gelmektedir. Yalnızca Kapital'i okurken bile Marx'ın kültürüne hayranlık duymamak elde değildir. Bir karşılaştırma yapmak gereksinimi duyduğu zaman defalarca

Shakespeare'e, Dante'ye ve hatta Homer'e başvurur.

Biyografi bize aynı zamanda şunu da kanıtlamaktadır ki Marksizm geçmişle olan ilgisini kesinlikle koparmadığı gibi laboratuvarla (sosyal pratik) düşünce arasında bazen kesintili bazen de sürekli bir gidiş gelişle yavaş yavaş oluşmuştur. Bu yüzden bu iki paralel yaşamın çeşitli yönlerini hatırlatırken her biri için felsefeden, siyasetten ve ekonomiden oluşmuş filozof, siyaset adamı ve ekonomist olarak söz açmak yerinde olur. Bu aşamaları birbiri peşi sıra değil, üçünün de birden oluşturduğu bir düzeyde geçirmişlerdir. Daha ilk belirgin hale geldikleri andan beri düşünceleri bir tüm üzerinde oluşmuş ve bu tümün parçacıkları birbirlerinden ayrıcalıklı olmalarına rağmen yine de birbirlerinden kesinlikle kopmamışlardır. Bazı süreçlerde uğraşılarının felsefî, siyasi veya ekonomik olduğunu söyleyebilsek bile bu çok kısa zamanlara ayrılmıştır. Daha önce de gördüğümüz gibi bu düşünce birbakıma katılaşıp kaldığı bir düzeye asla erişmemiştir. Eğer bazen duraklamalar yaptıysak, okuyucunun yeniden eski hızını bulabilmesi için yapılmış bir biyograf hilesinden başka bir şey değildir bunlar.

Engels ölümünden birkaç ay önce 11 Mart 1895'de W. Sombart'a yazdığı bir mektupta Marx'ın eserlerindeki derin anlamı belirtir. «Marx'ın tüm kavrama biçimi bir dogmalar topluluğunu değil, bir yöntemi oluşturur. O, heryanıyla bitmiş dogmalar üretmez; ama gelecekteki araştırmalarla, bu araştırmaların sürdürülebilmesini amaçlayan bir yöntemi ortaya koyan temeli oluşturur».

«Sosyalizm bilim olduğu andan itibaren gene bir bilim gibi uygulanıp etüd edilebilir». Bu yüzdendir ki son basamakta zamanlarının birer çocuğu olarak Marx ve Engels bunun ötesine de varmışlardır. Yok-

sa arkalarında hiç bir imparatorluk bırakmayan bu iki insanın yaşamlarını öykülemekte ne gibi bir ilginç yan bulunabilir?

jean bruhat

MARKS·ENGELS MARKSİZMİN GELİŞİMİ

20 lira